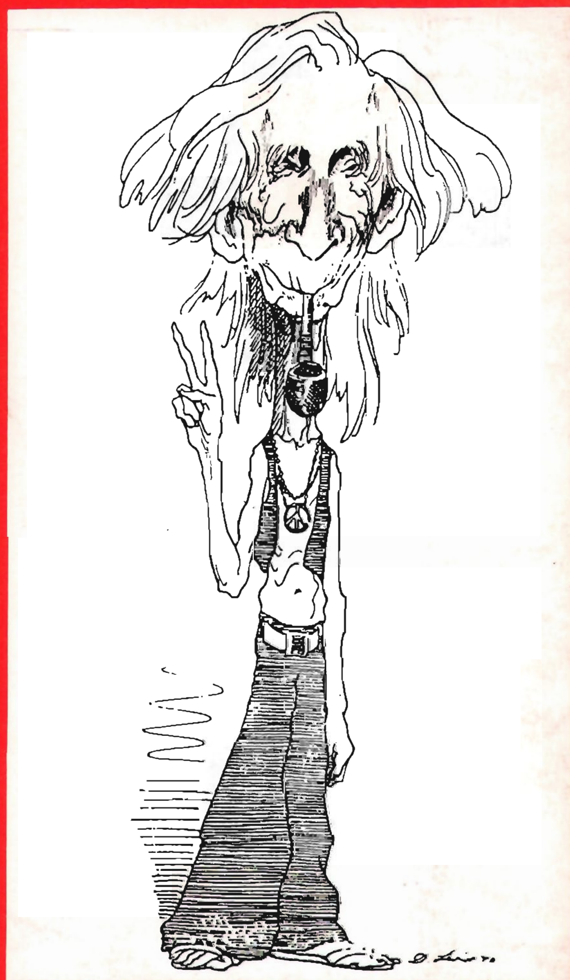
ילקוט

למחשבה סוציאליסטית

□ סוציאליסטים בשלטון
• צרפת
• ספרד
• שוודיה

□ משבר החוב

□ עושים שמח — על ארנסט בלוך

מעיתונות העולם

מס' 14 □ אביב 1989 □ סיון תשמ"ט

יד טבנקין ההסתדרות הכללית של העובדים בא"י □ המרכז לתרבות ולחינוך

ילקוט
למחשבה סוציאליסטית

מס׳ 14 □ סיון תשמ״ט □ אביב 1989

יד טבנקין

ההסתדרות הכללית של העובדים בא״י
המרכז לתרבות ולחינוך

יד טבנקין: דואר רמת אפעל 52960
טלפון: 344210, 343311

המייסד: אשר מניב ז״ל

עורך: דן כרמון

עריכה: שלומית אביאסף

מערכת פעילה: רן כוחן, פיני שומר, גדי וקס, נילי אור

מחיר גליון בודד	—.5 ש״ח
חתימה לשנה (4 גל׳)	—.15 ש״ח
חתימה לשנתיים (8 גל׳)	—.25 ש״ח

הפקה: אות פז, טל. 441204, תל־אביב

בפתח הגליון

סוציאליסטים בשלטון

הפעם יש לנו נושא מרכזי ל״ילקוט״ והוא: סוציאליסטים בשלטון. הבאנו רשימות מ־Socialist Affairs (בטאון האינטרנציונאל הסוציאליסטי), המתייחסים לצרפת, ספרד ושוודיה. בצד הבדלים גדולים בין שלושת הארצות יש להן גם דברים משותפים. שלוש מפלגות השלטון אינן מנסות לשנות את הרכב הבעלות על אמצעי הייצור. כל אחת בדרכה מבצעת מדיניות שניתן לכנותה ״סוציאליזם של צד ההיצע״, ובמלים אחרות: הן מנסות לשמור על רמת הרווחיות של הסקטור הפרטי. ההסבר לכך הוא בעוצמה של המשק הקפיטליסטי העולמי או במגבלות של המשקים הלאומיים הבודדים. הכל מודעים לאפשרות של בריחת ההון, כפי שהתרחשה בצרפת בתחילת שנות השמונים כשהמפלגה הסוציאליסטית בשלטון ביצעה תוכנית הלאמה רחבה למדי. אך, לעומת המשותף להן בעניין ההלאמה של אמצעי הייצור יש ביניהן הבדלים בכל הקשור למדיניות הקיינסיאנית, כאשר בצרפת ובספרד אין נסיון להגביר את הביקושים כדי לפתור בעיות של אבטלה המונית, ואילו השוודים עושים מאמץ עילאי לשמור על תעסוקה מלאה, ובהצלחה מרובה; רמת האבטלה בשוודיה היא בשיעור של כ־2% בלבד.

בכל מקרה, מעניין, ולדעתי אף רלוואנטי, לבחון איך מתמודדות מפלגות סוציאליסטיות עם אתגר השלטון בסוף שנות השמונים, לאחר עשור של ריאקציה. היום יש כבר סימנים שאולי גם המפלגות הסוציאליסטיות ביפאן, בגרמניה ובאנגליה ״ייאלצו״ גם כן להתמודד עם אתגר השלטון בעתיד הלא רחוק, ואולי ייתכן שהסוציאליסטים־הדמוקרטים יעלו לשלטון בברית־המועצות ואולי בישראל?

משבר החובות

במשך שנות השמונים השתנו, באורח חד, היחסים הפיננסיים בין העולם הקפיטליסטי והעולם השלישי: העולם השלישי התחיל להזרים סכומי כסף אדירים למשקים המפותחים — דהיינו, תשלומי ריבית וקרן גדולים יותר מסכומי ההלוואות החדשות שקיבלו. העברת הון נטו זו מסתכמת בכ־25 מיליאד דולר לשנה. עניין זה הוא נושא לרשימה מ־Socialist Review הכלולה בחוברת זו. נציין, שהנושא מורכב ביותר, כי חלק גדול מהחוב הוא לארצות־הברית, שהיא עצמה, בו בזמן, הפכה להיות בעל־חוב נטו הגדול בעולם — כיום יותר מ־500 מיליארד דולר.

אין זה נושא טכני. רמת החיים הריאלית בעולם השלישי, במיוחד של העניים, ירדה מאוד בשנות השמונים כתוצאה מהצורך לשלם החובות. חומר נוסף על נושא חשוב זה נביא בחוברות הבאות.

תחרות לשם מה?

כללנו בגליון זה רשימה ארוכה במקצת על התחרות ומערכת־השוק. אני מבקש להמליץ על רשימה זו ולהרגיע את הקוראים. אין מה לפחד. הרשימה כתובה כך שכל אחד יכול להבינה. מאידך גיסא, הרבה דיבורי סרק נשמעים בנושא זה, ״אפילו״ בישראל, והוא נושא שכל סוציאליסט חייב לברר לעצמו. בעוד שכלכלנים ופוליטיקאים מתארים את המציאות במונחים של אדם סמית, שהתייחס למציאות המאה ה־18, נראה לי שרשימה זו נאמנה יותר למציאות המאה ה־20.

ברטרנד ראסל

מן ה־New York Review of Books, אנו מביאים רשימה על ביוגרפיה של ברטרנד ראסל. אחד מענקי המאה, שהוא דמות מרשימה ומעניינת. הרשימה מטפלת בסוגיה של מצפון האינטלקטואל הבודד. אין לי ספק, שיש בכך חומר למחשבה לכל אזרח של מדינה מדכאת.

טינופת

בגליון 12 של "ילקוט" שלנו, תרגמנו רשימה מ־New Society מאנגליה (שהתאחד בינתיים עם ה־New Statesman) על מאקסוול ועל השפעת בעלי הון באמצעי התקשורת. נראה, שאותו מאקסוול קרא את הרשימה והבין ממנה כיצד עליו למלא את תפקידו. בתגובה על ידיעה ב"מעריב" (שכמה עשרות אחוזים ממנו הם בבעלותו) על דו"ח המודיעין הישראלי שאין עם מי לדבר מלבד עם אש"ף, הוא הגיב בפומבי ובקול גדול — טינופת! בינתיים הוכח, שהדבר היחידי שמעניין בעלי הון זו השורה התחתונה — הרווח. עובדה שבעל הון מחו"ל קנה את "ג'רוזלם פוסט" ושילם עבורו 18 מיליון דולר! ממש מחיר מציאה! אמנם, הקונה הבטיח שלא יתערב במדיניות, אך מאקסוול הראה לנו איך לא מתערבים ונראה את גנגר ב"העולם הזה". נראה שמדינת ישראל הולכת לקבוע עקרון דמוקרטי חדש: חלוקה שוויונית של זכות הדיבור בארץ בין בעלי הון יהודים מחו"ל.

אגב, קראתם שגם חנה זמר מוכנה למכור 24% מ"דבר"?

טעינו

בחוברת האחרונה הדפסנו רשימה של פטר גלוץ — "חוסר ההומור של השמאל" — לקוחה מ־Die Neue Gesellchaft. היה כתוב בה: זאת טוענת האסטתיקה הפילוסופית מאז "הביקורת השלישית" של קאנט, הלא היא ביקורת התבונה הטהורה". יעקב הורביץ מעין החורש כתב לנו, ואחרים העירו בעל פה ש"הביקורת השלישית" היא ביקורת כוח המשפט. אנחנו מודים למעירים על כך וננסה להקפיד יותר להבא. ועוד, באותה חוברת נכתב שהרשימה "דמותו של הבוחר האמריקני החדש" הופיע ב־
New York Times Book Review.
גם זו טעות. הרשימה הופיעה
ב־New York Review of Books.
אמנם שניהם מניו יורק, אך אין הם, בהחלט, אותו הדבר. ועם הקוראים הסליחה.

לרופאי השיניים: קיבלנו את המכצב הבא: "האם אפשר לקבל את כתב־העת המעניין שאתם מוציאים, אותו "גיליתי" אצל רופא השיניים שלי?". אנחנו מבקשים מכל רופאי השיניים מבין קוראי ה"ילקוט" לקחת ממנו דוגמה.

דן כרמון

יש אלטרנטיבה

לודולפו פאראמיו ☐ Ludolfo Paramio

בהשקיפו על מפלגת הפועלים הסוציאליסטית הספרדית (PSOE), ועל נסיונה בממשלה, טוען לודולפו פאראמיו שהשמאל מסוגל לבצע את תוכניתו לשיקום כלכלי בדרך הסולידריות. הוא מוסיף ומסביר כיצד מפלגתו הצליחה לשמור על תמיכת הבוחר על אף הזמנים הקשים.

עלייתו של הסוציאליזם הספרדי

בהתחשב בעובדה שמשבר שנות ה־70 גרם, במונחים מרכסיסטיים, לירידה בשיעור הרווח ולא לנסיגה ברמת הצריכה, ניתן היה לצפות שהמפלגות הסוציאל־דמוקרטיות תאבדנה מכוחן בזמן מערכת הבחירות. אחרי הכל, הן ביססו את מדיניותן הכלכלית על קיינס (Keynes), אשר גרס כי יש לעודד את הצריכה על־ידי שינויים בחלוקת המשאבים החברתיים ועידוד ההוצאות הציבוריות. עתה, נוכח משבר שאין בו אלמנטים קיינסיאניים, סביר היה להניח כי צפויה מפלה בקלפי.

יתכן שזהו ההסבר למשבר הפוקד זרמים סוציאליסטיים שונים בצפון אירופה. אולם אין הוא מסביר אל עלייתו של הסוציאליזם בדרום אירופה בסוף שנות ה־70 והתחלת שנות ה־80. יש הסבורים כי ניתן למצוא את ההסבר בעובדה שהמשבר ערער את תמיכת

מתוך Socialist Affairs, בטאון האינטרנציונל הסוציאליסטי, 1.2.1988.

לודולפו פאראמיו מנהל את מכון פאבלו איגלזיאס במדריד.

תרגום: חנה לש

הציבור דווקא באותן המפלגות שהרכיבו את הממשלות, מבלי להתייחס לצביונן הפוליטי. כך קרה שלאחר שנות שלטון שמרני (ובמקרה של יוון, ספרד ופורטוגל — מן הסוג הדיקטטורי) נטתה המטוטלת שמאלה וגרמה לבחירתן של ממשלות סוציאליסטיות.

כיצד, אם כן הצליחה PSOE להישאר בממשלה? יתרה מזאת, כיצד הצליחה לזכות ב־40% ואף יותר בקלפיות, לאחר שיישמה את מדיניות ה"הסתגלות מחדש" בתחום הכלכלי בארבע השנים שקדמו לבחירות?

אפשר להניח כי תרם לכך השגשוג המרשים שחל בשנה האחרונה בתחום הכלכלה: צמיחה של 5.2%, ירידת האינפלציה לכדי 4.7%, ויצירת כ־450,000 מקומות עבודה. אך למעשה שמרו הבוחרים אמונים למפלגה גם בשנים קשות ביותר מבחינה כלכלית, ורק כשנראה האור בקצה המנהרה, בסוף 1987, הענישו אותה

במידת מה בבחירות המוניציפאליות והאוטונומיות. (סקר דעת הקהל מורה כי כיום חזרה התמיכה לתמיכת השיא של בחירות 1986).

הגיוני להניח כי התנהגותו של ציבור הבוחרים הספרדי משקפת עדיין את חשדנותו העמוקה כלפי הימין לאחר ארבעים שנות דיקטטורה. עובדה זו גם מסבירה את נצחון הסוציאליסטים בבחירות הראשונות ב־1982, לאחר המשבר שפקד את ממשלת איחוד המרכז הדמוקרטי (UCD) שנה קודם לכן. בדיעבד, יש לייחס את הצלחת מפלגות המרכז בתקופת המעבר לממשל דמוקרטי, לריאליזם של הציבור ולחששותיו בפני הבלתי נודע. לכשיחלפו שנות המעבר, אך טבעי שהרוב השמאלי יבסס את מעמדו.

בהתאם להשקפה זו סיפקה תקופת המעבר ל־PSOE שהות להתגבר על המשבר בעזרת

הרוב הנוטה שמאלה. בשונה מהמפלגות הסוציאליסטיות בצפון אירופה, הצליחה PSOE למנוע את ההלם הראשוני של התמודדות עם אבטלה הולכת וגוברת וירידה בצריכה.

הימין הספרדי טרם השכיל להיפטר ממורשת העבר, לחשל מדיניות חברתית שמרנית, או להעמיד מנהיגות אמינה. מראשיתה היתה הברית העממית (AP) קשורה, באמצעות מאנואל פראגה, מנהיגה הקודם ושר בממשלת פראנקו, לאינטרסים של ההון ולימין המסורתי. באותה מידה מונהג המרכז הסוציאל־דמוקרטי (CDS) על־ידי אדולפו סוארז, לשעבר ממפלגתו הלאומנית של פראנקו ואדריכל המעבר לממשל דמוקרטי. כיום מנסה סוארז לתמרן בין עברו לבין התקשרות של מפלגתו אל האינטרנציונל הליברלי, אשר לא מכבר אימץ דרך פופוליסטית ותדמית הנוטה לכיוון המרכז ושמאלה. מסתבר שקיים קושי ביצירת זהות פוליטית שכזאת, כי האגף הימני מפוצל ואינו מסוגל להציע אלטרנטיבה לסוציאליזם הספרדי.

אלא שיש הסבר נוסף למצב שנוצר: כאשר PSOE הרכיבה את הממשלה ב־1982, היא השכילה ללמוד מנסיונה הכלכלי של הממשלה הסוציאליסטית בצרפת. כתוצאה מכך נמנעה מלנקוט צעדים קיינסיאניים שמטרתם להתמודד עם משבר אשר לא נבע מיסודות קיינסיאניים.

הכרה במגבלות המדיניות הקיינסיאנית

בניגוד לצרפת, לא היה בספרד שלב של צמיחה כלכלית. מדיניות ה"הסתגלות מחדש", וכפי שקראו לה בצרפת "מדיניות הצנע", הונהגה מבראשית. בנקטה אמצעים אלה הפרה PSOE את הציפיות שתלו בה הבוחרים, ואשר היו מבוססות על מצע הבחירות שהבטיח להוסיף כ־800,000 מקומות עבודה נוספים. יחד עם זאת, ולמרות בקורת האופוזיציה, מרבית הבוחרים הסכימו עם ההנחה שהתפשטות כלכלית אינה מציאותית ב־1982, כאשר הגרעון הציבורי עלה בהרבה על הערכותיה של ממשלת UCD היוצאת.

הסיבות לעוצמתה של מפלגת PSOE ולהמשך תמיכת הבוחרים בה, נעוצות באי האמון בימין הספרדי ובפילוגו, וכמו כן בריאליזם שיש בכלכלת השמאל, ששם מחסום בפני הבקורת מימין. היה אומנם מקום לבקר את הממשלה בגלל תקציבה הציבורי המוגזם, כלומר, על כי לא צמצמו את תוכניות הרווחה החברתית כדוגמת הגב' תאצ'ר באנגליה. אך סביר להניח שבקורת מסוג זה לא היתה משכנעת בוחרים רבים.

הוואקום המדיני של השמאל הקיצוני

PSOE היתה יכולה להיות נתונה לבקורת מן האגף השמאלי, בטענה כי מדיניותה נוטה ימינה, ושה"הסתגלות מחדש" מנוגדת למסורת הקיינסיאנית, אשר היתה מקובלת על השמאל מאז ימי מלחמת העולם השניה. יתרה מזאת, הגרעון המדהים בתקציב הציבורי, פירושו שהיקף הכיסוי של השקעות בתקציבי הרווחה למיניהם (כגון דמי אבטלה, תשלומי גימלאות) או בתחום ההשקעות הסוציאליות (כגון בריאות וחינוך), ירד בשנים האחרונות. קשה ביותר להסביר זאת בארץ כספרד, שבה הרווחה מפגרת בהרבה אחרי ארצות אירופיות אחרות, כגון צרפת.

אף על פי כן, הבקורת על אופיה השמרני של האסטרטגיה הכלכלית של הסתגלות מחדש או אי פיתוח מדינת רווחה, לא הובילה לשום עליה בתמיכה בשמאל הקיצוני. המפלגה הקומוניסטית הספרדית (PCE) ושותפה בקואליציה, השמאל המאוחד (IU), לא הצליחו להתאושש ממפלתם המוחצת ב־1982. יתרה מזאת, כל אלה אשר לא השכילו להבין את מדיניותה הכלכלית של הממשלה, העדיפו להימנע ולא ללכת שבי אחר מקסמי שווא כלכליים. אין לזלזל בתופעה זו כלל

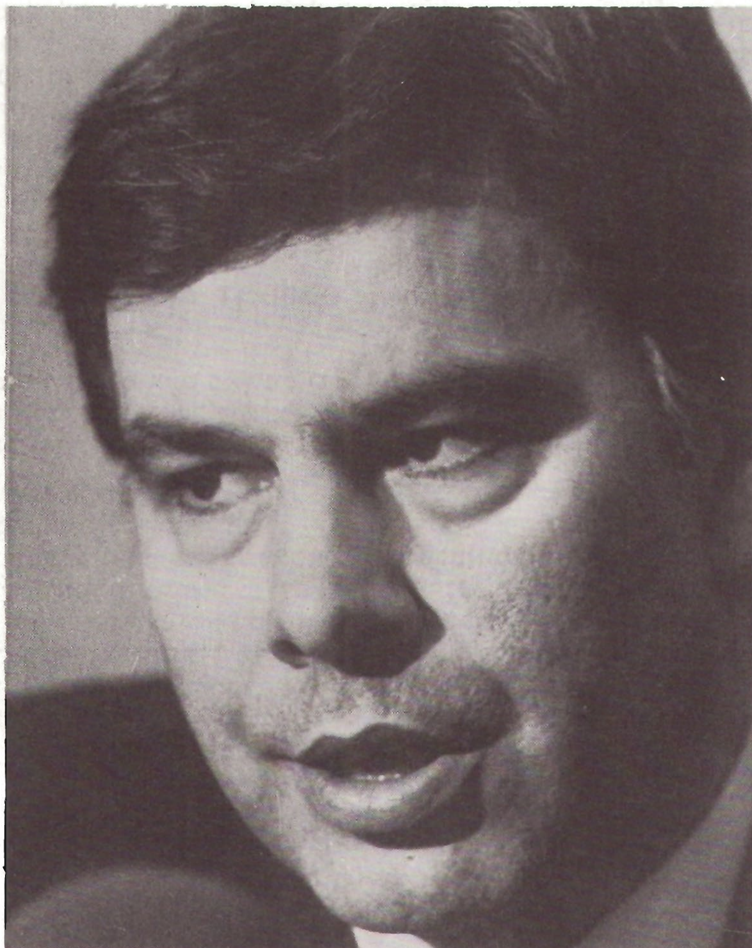
ועיקר. העליה בממדי ההימנעות מערערת את אושיות הדמוקרטיה ואף עשויה להביא לאובדן הרוב הסוציליסטי המוחלט בממשלה. אך אין מקום לבהלה: למרות מגמת ההימנעות הנמצאת בעליה היא עדיין נמוכה מן המקובל בדמוקרטיות אירופיות אחרות.

שילוב מחדש ויצירתה של אלטרנטיבה פרוגרסיבית

השגשוג הכלכלי ב־1987, אשר בלט במיוחד בתחום התעסוקה, פועל בטווח הקרוב לטובת הממשלה הסוציאליסטית, בעיקר משום שהמגמה נמשכת, אם כי ברמה פחות מרשימה, גם ב־1988.

באופן פרדוקסלי, נרשם גידול במספר המובטלים ב־1987. זאת, לא מחמת ירידה במספר מקומות העבודה, אלא בגלל תקוותם ההולכת וגוברת של מבקשי העבודה למצוא תעסוקה. ברוב המקרים, הנרשמים בלשכות העבודה אינם פועלים שזה עתה פוטרו, אלא כאלה שמעולם לא עבדו והמאמינים כי עתה יש להם סיכוי.

במדינה שבה אחוז התושבים הפעילים מבחינה כלכלית הוא נמוך בהרבה מן המקובל ביתר

פיליפה גונזלס.

ארצות אירופה, עשוי להיווצר בחודשים הבאים לחץ בסקטורים מסוימים, כגון בקרב נשים ונוער. בין אם מספר הנרשמים בלשכות העבודה יעלה ובין אם יישאר יציב, תישמר האווירה הכללית אשר נוצרה כתוצאה מעליה בתחושת הבטחון והציפיות החברתיות.

יש חשיבות רבה לתיפקוד הכלכלי במחצית תקופת הממשל הנוכחי, היות שהוא בא להפגין שמדיניות ה"הסתגלות מחדש" אכן הובילה לתוצאות הרצויות. הוא מוכיח שהשמאל אינו חייב להתבצר בעמדות מגננה ויש ביכולתו לבצע תוכניות שיקום כלכלי בכוחות עצמו. כמו כן, הוא מוכיח כי תוכנית שכזאת יכולה לסכל את אנוכיותם האכזרית של אלה הבאים למשכן את עתידה הכלכלי של האומה על־ידי הרס התעשיה, ובכך אף מגבירים את אי הצדק החברתי ויוצרים מעמדות שוליים של קבוצות נחותות. בקיצור, אם אך יצליח הנסיון הספרדי, יש בו כדי להראות כי קיימת אלטרנטיבה לניאו־קונסרבטיזם של הגב' תאצ'ר.

לקראת אתגרי שנות ה־2000

הסוציאליסטים הספרדים אינם מאמינים כי תפקידם תם לאחר שיתגברו על המשבר, גם אם יעשו זאת בדרך של השמאל.

בהתחשב בשיפור המדהים של משתני המאקרו־כלכלה, מתעורר הסיכוי לפתח בספרד מדינת רווחה ברמה המקובלת בשאר ארצות אירופה. ואכן, גם בתקופת ה"הסתגלות מחדש" הושקעו מאמצים בשיפור השירותים הציבוריים והרווחה, לדוגמא: גימלאות, ביטוח בריאות, השקעות בחינוך, יצירת מקומות עבודה וכו'. אם הכלכלה תמשיך ותשגשג, אפשר יהיה להתקדם בכל התחומים הנ"ל. אך נחוצה זהירות כדי לא לעורר ציפיות שקשה לעמוד בהן. בכל מקרה, זקוקה ספרד לעשר עד עשרים שנה על מנת להגיע לממוצע האירופי.

רעיון החברה האיכפתית והשוויונית אינו בשמיים. בהתבססה על מחקר בשם "תוכנית ה־2000" שואפת PSOE לשרטט דגם חברתי המתאים למאה הבאה עלינו לטובה.

סולידריות חברתית ושליטה דמוקרטית בהחלטות הכלכליות החשובות יעמדו במרכז הדגם המוצע, אלא שאתגרים נוספים נראים באופק. הללו קוראים לחידושים בתחום שוויון המינים, שיתוף הנוער בחברה הבוגרת, צמיחה כלכלית אשר לא תפגום במשאבי הטבע, ויצירת חברה אשר בה שלום אינו מבוסס על איום בהרס הדדי.

השאיפה לחתור לשוויון המינים משתקפת בהחלטת הקונגרס ה־31 של ה־PSOE להעניק לנשים ייצוג מינימלי של 25% בכל הגופים המפלגתיים. רמת ייצוג זאת, המקובלת בכל ארצות צפון אירופה שבהן קיים ממשל סוציאל־דמוקרטי, עוררה עליה את כעסם של חוגים שמרניים בספרד, שטענו כי החופש האישי נפגע בשל כך. בספרד היתה זו, אם כן, החלטת רבת משמעות ובעלת הדים מדיניים מרחיקי לכת לטווח הבינוני.

כללית, משקיעה PSOE מאמצים רבים בנסותה לפתוח את שעריה בפני קבוצות כמו אקולוגים ופמיניסטיות. כל עוד יעלו דרישותיהם בקנה אחד עם ההשקפות הבסיסיות של המפלגה, קיימת המגמה להכליל אותם במצעה. אין זאת משימה קלה. רבות מן התביעות המוצגות על ידי אקולוגים ושוחרי השלום הן דרישות מיידיות המתעלמות מן הצורך לדבוק בריאליזם מדיני. יחד עם זאת, עבור כל אלה אשר אינם צופים אפוקליפסה מיידית, ואשר בוטחים בהגיון אשר ינצח בסופו של דבר, מציעה PSOE דרך שבאמצעותה יתגשמו חלומות אוטופיים במציאות. על אף המשברים והמחסור התמידי במשאבים אנושיים, לא ויתרה המפלגה על חזונה לעתיד סוציאליסטי בספרד, באירופה ומעבר לה.

הצדק קודם לכל

פיטר האלטקוויסט ☐ Peter Hultqvist

כל מפלגה סוציאל־דמוקרטית חייבת לשאול את עצמה שתי שאלות: ראשית, האם מטרותיה המדיניות מעוגנות במציאות הכלכלית, ושנית, האם מגמות אלה אכן מקובלות על העם. אחת הבעיות המסורתיות של מפלגות השמאל, היא העובדה שהן מסונוורות מחזונן, הגורם לאידיאליזציה של המציאות. כתוצאה מכך נפער פער בין השתקפות המציאות בעיני המפלגה ובין זו של ציבור הבוחרים הרחב.

במצב זה עשויות להתעורר מספר בעיות. נציגי המפלגה מחד גיסא וציבור הבוחרים מאידך גיסא ידברו בשפות שונות, על אף העובדה שמבחינה מעמדית סביר שהבוחרים בעצם תומכים במדיניות הסוציאליסטית. נוסף על כך יצוצו הבדלים בין המפלגות הסוציאליסטיות לבין תנועת האיגודים המקצועיים, ונשקפת סכנה רצינית שתנודות בדעת הקהל יקבעו, בסופו של דבר, את המדיניות, ואז יתקבל הרושם שהמפלגות הן אופורטוניסטיות בגישתן וחסרות בטחון ביחס לערכיהן.

הדוגמא השוודית

לאחר שש שנים באופוזיציה חזרה ל־SAP לשלטון ב־1982 והתחילה ליישם את תוכניתה "העתיד לשוודיה". תוכנית זו כללה מדיניות של תעסוקה מלאה, אינפלציה נמוכה וארגון מחדש של הכלכלה הלאומית. מעבר לביסוסה של שוודיה כמדינה חזקה — דבר החיוני לקיום שירותי חינוך, בריאות וסעד לקשישים ולילדים — היתה המטרה לתקוף את הקפיטליזם הספקולטיבי. בתקופת הממשלה הקודמת, הלא־סוציאליסטית, עלה החוב הלאומי של ה־PBSR ל־90 מיליארד קרונות שוודיות (בערך 45.5 מליארד דולר), והממשלה היתה נתונה תחת השפעת ההון הפרטי. בטווח רחוק איים הדבר באופן משמעותי על עוצמתה של מדינת הרווחה, ועל הפרק עמדו ביטול ההלאמה וקיצוצים בהוצאות הממשלה. תוכנית ההבראה כונתה "מדיניות השביל השלישי". לאור נסיונן של מדינות אחרות ובהתחשב בתלותה של שוודיה בכלכלת העולם, נראה היה לנו שאין לבסס את תוכנית ההבראה על מדיניות הרחבה בלבד. משום כך הצענו רפורמות בתחומים מוגבלים מאוד, שידענו כי נצליח ליישם אותן ובד בבד צמצמנו את הפעילות הכלכלית על ידי פיחות. כמו כן הועברו בשיטתיות אמצעים מהון ספקולטיבי לנכסי דלא ניידי. כגון מפעלים תעשייתיים. הצעדים הללו הובילו לצמיחה כלכלית, לירידה באבטלה ולשיפור במצב הפיננסי של הממשלה.

הצלחת תוכנית ההבראה נבעה, בין היתר, מהעובדה שהמפלגה והאיגודים המקצועיים היו תמימי דעים באשר לאסטרטגיה שיש לנקוט. האיגודים היו מוכנים להסכים להגבלות בשכר על מנת להבטיח תעסוקה מלאה לחבריהם, המשך קיומם של השירותים החברתיים ושמירת ערכו הריאלי של שכרם. אכן, ההצלחה היתה תלויה בשיתוף פעולה הדוק בין המפלגה הסוציאליסטית לבין תנועת האיגודים המקצועיים.

שש שנים של ממשל סוציאליסטי הניבו הישגים נכבדים: ההשקעות בתעשיה עלו

מתוך Socialist Affairs, בטאון האינטרנציונל הסוציאליסטי, 1.2.1988.

פיטר האלטקוויסט הוא עורכו של דו־שבועון המפלגה הסוציאל־דמוקרטית השוודית (SAP) Aktuelit i Politiken.

תרגום: חנה לש

קרלסון לאחר הניצחון.

ב־60% בערך, האבטלה ירדה לפחות מ־2% (לעומת מדינות אירופה שבהן הגיעה לממצוע של 11%), האינפלציה ירדה במחצית בערך ממה שהיתה, והגיעה ל־5%, הגרעון ירד ל־12 מליארד קרונות (כ־2 מליארד דולר) הרווח הממשי – אשר ירד ב־8.6% בין 1976 ל־1982 – עלה ב־5%, ומדיניות הסעד, לא זו בלבד שלא נחלשה אלא אף התחזקה, הודות למספר רפורמות.

ממצאים אלה גרמו להערכה רבה גם בקרב האופוזיציה הפוליטית, וכלכלנים בין־לאומיים מפנים לא פעם את תשומת הלב למה שהם קוראים "הדוגמא השוודית".

המפתח להצלחה אסטרטגית: דו־שיח והתייעצויות

ללא אסטרטגיה כלכלית הכרוכה במחשבה ותכנון מעמיקים, אין מפלגות סוציאל־דמוקרטיות מסוגלות להשתלט על המצב. באשר לשוודיה, מדיניותה הכלכלית הנחרצת של ה־SAP היתה גורם מכריע לאמינותה.

הצלחתה היתה מותנית גם ביכולתה של המפלגה לשמור על תמיכה עממית תוך כדי דיאלוג מתמשך בין הבוחר לנציגיו בתקופה שבין הבחירות.

יצירת המודעות לצורך לאמץ משטר צנע, מדי פעם, אינה מן הדברים הקלים. על כן חשוב במיוחד שחברי המפלגה והאיגודים, וכמו כן ארגונים עממיים אחרים, ימצאו את הדרך לנהל דו־שיח ולנתח את מדיניותם בשלב מוקדם ככל שאפשר. חשוב שכל ההצעות ילובנו היטב ושהמדיניות תהיה מובנת וברורה לכל בטרם תיושם. כאשר הציבור חש מעורבות בתהליך, הוא מוכן יותר להגן עליו לכשיתעוררו קשיים.

יחד עם זאת, על המפלגות הסוציאל־דמוקרטיות, ובעיקר אלה שבשלטון, להימנע מליפול בפח הסטטוס קוו. המשך קיומו של אי צדק חברתי מוכיח כי התהליך עדיין אינו מושלם, ולכן המפלגות חייבות להשקיע מאמצים ולהבטיח שאכן יחול שינוי.

כל מדיניות חייבת להיבדק מחדש מעת לעת, הן מן הבחינה המעשית והן מבחינת התוצאות. שאם לא כן, קיימת סכנה של

התאבנות מדינית ושל חוסר רגישות, כפי שקרה לא פעם במפלגות סוציאליסטיות שהיו בשלטון תקופות ממושכות.

ההכנות למערכת הבחירות בשוודיה התבססו על ההנחיות הנ"ל. נערכו דיונים נרחבים אודות "שוודיה שוויונית יותר", וכמו כן על הנושא "הצדק קודם לכל". התייחסו לחסרונותיה של החברה השוודית, ורבים מבין חברי המפלגה ופעיליה חשו כי יש להשקיע מאמצים רבים יותר בפתרון הבעיות הרבות. אלו כוללות ענייני אקולוגיה, אי האיזון האזורי, הבירוקרטיה בסקטור הציבורי, היעדר שותפות פועלים במינהל התעשייתי, התורים המתארכים והולכים לשירותי הרפואה, והצורך באיכות טובה יותר של חינוך.

השינויים והשיפורים המומלצים במסגרת "שוודיה שוויונית יותר", מתייחסים באופן ישיר לאסטרטגיה הכלכלית. ללא ספק, רפורמות חברתיות וסביבתיות חייבות להיות מבוססות על הערכה נכונה של המציאות הכלכלית.

קדימה לקראת העתיד

בהשקיפה אל העתיד, אימצה ה־SAP מאז 1982 מדיניות של שינוי בשני תחומים עיקריים: במאבקה להגיע לתעסוקה מלאה (תוך כדי מאמץ אינטנסיבי להמעיט את הזיהום הסביבתי) ובתחדרת הצמיחה הכלכלית גם לאזורים הכפריים שמחוץ לערים הגדולות. תוך כדי העדפת הטכנולוגיות החדשות, הכרחנו את התעשיינים לגלות יותר מודעות לבעיות אקולוגיות, וכבר נוכחנו בהצלחה מסוימת. יחד עם זאת, יש להתמיד במאמצים בכיוון זה על מנת להתגבר על הלובי התעשייתי, ועל כן כה חשובה התענייותם של האיגודים המקצועיים בנושא הסביבתי.

כמו כן, חשוב כי המפלגה הסוציאליסטית תתמיד בדיאלוג ובשיתוף הפעולה עם התנועה האקולוגית, המתנגדת כמונו לשיטה המבוססת על ניצול הזולת, ניצול בעלי החיים וניצול הסביבה. כל התנגשות עם התנועה האקולוגית עלולה להוות בעיה רעיונית חמורה למפלגתנו. אין פירושו של דבר כי עלינו לומר אמן אחרי כל דרישותיה. אומנם יש לכלול את הנושא בתוכניותינו לתעסוקה מלאה, אך יחד עם זאת, אסור לסכן את מטרתנו זו למען הישגים אקולוגיים.

יתכן שאחד האתגרים החשובים העומדים בפנינו זו ההחלטה לחסל את השימוש בכוח גרעיני עד שנת 2010, כאשר כ־40% מאספקת החשמל בשוודיה מיוצרת בעזרת כוח גרעיני. ההחלטה התקבלה במשאל עם בשוודיה ב־1980 בעקבות האסון בכור הגרעיני ב"אי שלושת המייל" בארצות־הברית ב־1979.

התוכניות ליתר איזון בפיתוח האזורי קשורות בתביעותינו הסביבתיות. החזון של "שוודיה ירוקה ותיה" והצעדים לפיזור הזדמנויות שוות של תעסוקה ברחבי המדינה, כבר מתגשמים והולכים. הושקעו כספים רבים ביצירת תשתית תחבורה מקומית, בהקמת מרכזים טכנולוגיים ואוניברסיטאות אזוריות ובביזור אדמיניסטרטיבי. כמו כן הושקעו רווחי החברות הגדולות בפרויקטים מחוץ לתחום הערים הגדולות.

פירושו של דבר כי נוצרה תשתית אזורית חדשה אשר תוכל למנוע בעתיד משברים על־ידי תמיכה במפעלים כושלים. מדיניות אזורית זו אינה מבוססת על תמיכה סבילה, אלא על צמיחתן של יוזמות ומיומנויות חדשות באותן קהילות כושלות אשר ידעו בעבר משברים למכביר.

בתוכניות העתיד עלינו לשלב חזון עם הערכה נכונה של המציאות הכלכלית. רפורמה חברתית אינה אלא תהליך בשלבים, ואם כי החזון צריך להיות לנגד עינינו תמיד, אל לנו לפסול צעדים שהם פחות מרחיקי לכת. כדי לשמור את התלהבותם של חברי המפלגה, שאיפותיה הפוליטיות חייבות להרחיק לכת מעבר לתקופת כהונתה בשלטון. אך אין פרושו של דבר שאפשר להזניח מטרות קצרות טווח, שכן ירידה במהימנות תוביל לאובדן התמיכה בעת בחירות.

פתיחות

פייר מורואה □ Pierre Mauroy

בעקבות נצחונו של פרנסואה מיטראן בבחירות לנשיאות צרפת במאי 1988, חזרה מפלגתו הסוציאליסטית לשלטון. מישל רוקאר נתמנה ראש הממשלה ומיד ניגש למלאכת הרכבת הממשלה. אלא שבבחירות לבית המחוקקים ביוני התברר, כי למפלגה הסוציאליסטית אין רוב מוחלט בבית הנבחרים, ועל הממשל החדש לפעול בעדיפות ראשונה להרחבת בסיסו המדיני.

בהשקיפו על מדיניות מפלגתו בתחום זה, מנתח מזכיר המפלגה הראשון, פייר מורואה, את יחסי הכוחות המסובכים בצרפת.

כל מערכת בחירות גורמת בהכרח לזעזוע בנוף המדיני. מדוע איפוא יהיה המצב שונה בצרפת? ראשית, בחירתו מחדש של מיטראן לנשיא הרפובליקה מחזקת את עמדתו הלגיטימית ומגבירה את עוצמתו. שני מפגשי הפסגה, תחילה זה של המדינות המתועשות בטורונטו ואחר־כך זה של מועצת אירופה בהאנובר, הוכיחו מה רב תפקידה של צרפת על בימת העולם.

בטורונטו היה זה מיטראן שהפנה את תשומת הלב של שבע המדינות המתועשות לחוב ההרסני של מדינות העולם השלישי. היה זה מיטראן אשר הציע לראשונה תגובה משמעותית ונחרצת מצד המדינות המתועשות. מאז הוכח בעליל כי גם אלה אשר בשם עקרון הליברליזם הכלכלי פסלו תחילה כל הצעה לבטל חלק מן החוב הרובץ על המדינות העניות ביותר, שינו עתה את דעתם.

שנית, בחזית הפנים מורגש ממשל יעיל, משתף פעולה ודיסקרטי. הדבר בא לביטוי בהסכם הדן בתוכניות העצמאות של קאלידוניה החדשה שבאוקינוס השקט. בפרלמנט, לעומת זאת, יש מגמה לשיפור יחסי העבודה בין הרוב, המודע לאחריות המוטלת עליו, לבין האופוזיציה, ממנה אנו מצפים כי תשכיל למלא את תפקידה בתחום ההצעות והאתגרים.

סגנון חדש בממשל ומשבר בימין הצרפתי

קיימת סתירה מוחלטת למצב שהכרנו בשנתיים שחלפו. הימין נענש בקלפיות ובעקבות זאת נחרץ גורלו של הממשל הקודם. הימין נתון עתה במשבר פנימי במספר סוגיות משמעותיות, ואין הוא אותו הגוף המונוליטי שידענו בעבר, ומשום כך עלינו להבחין בין השתקפויותיו המדיניות השונות. האולטרה־ליברליזם, כפי שבא לביטוי באגף מסוים בממשלת הימין הקודמת, היה מנוגד למסורת הצרפתית.

אל לנו לראות את עלייתו של שיראק לשלטון ב־1986, כהצלחה של "הרייגניזם הצרפתי". רוב רובם של הצרפתים מתנגדים לכל הצעה שעשויה לפגוע בבטחונם הסוציאלי, בשכר המינימום שלהם ובזכויותיהם הקודמות. רבים הצביעו בעד מיטראן מפני שידעו כי יידע לשמור על הישגי העבר. לצרפתים יש תמונה ברורה באיזו

מתוך Socialist Affairs, בטאון האינטרנציונל הסוציאליסטי, 1.2.1988.

פייר מורואה היה ראש ממשלת צרפת בשנים 1981־1984 מטעם המפלגה הסוציאליסטית.

תרגום: חנה לש

חברה הם מעדיפים לחיות. על אף המהומה שהתחוללה סביב רעיון הליברליזם הכלכלי, אין הצרפתים מסכימים שירמו אותם, והם נשארים נאמנים לערכי הצדק החברתי, הסולידריות והאינטרס הציבורי.

בתקופת ממשלתו הקודמת של מיטראן שלט הליברליזם הקיצוני באידיאולוגיית הימין. הרוח נשבה אז במפרשיהם של אלה אשר דגלו במלחמת הקיום האכזרית, וקולות הדוגלים בליברליזם חברתי, הנשמעים היום ברמה, הושתקו אז כליל. ומה, אם כן, צפוי לנו בעתיד?

ללא ספק יגיע רגע האמת לימין כולו בעטיה של מערכת היחסים עם החזית הלאומית. על אף הכרזותיהם של בודדים ואמיצים קיימת, לעת עתה, מגמה להימנע מעימות. הברית בין השמרנים לבין החזית הלאומית במארסיי יצרה תקדים שאסור להתעלם ממנו. אומנם בעבר דחה שיראק את הרעיון מכל וכל, אך עתה הוא משלים עם קיומה של ברית לאומית ומתכחש לקיומם של ההסכמים המקומיים. תמרונים מסוג זה אינם לרוחנו, ואנו נמשיך להיאבק נגד החזית הלאומית כבעבר, ונצדיע לכל חברי האופוזיציה אשר יסתייגו מן הצביעות ומן הנוהל הבלתי מוסרי הזה.

אכן, הימין עצמו מלא ספקות באשר למדיניותו שלו, ובלי ספק צפויה מחלוקת פנימית ממושכת. עם זאת אני סבור, כי בסופו של דבר ישים הימין את יהבו על אותם העקרונות שבהם דבק בעבר, וכי אין לצפות לשינוי מרחיק לכת בעמדותיו המסורתיות.

יקל עלינו כיום להשיב מלחמה שערה למתנגדינו המנבאים במצח נחושה כי שלטון השמאל יהיה קצר ימים (כפי שעשו לאחר בחירות 1982 בנסותם לערער את סמכות הממשלה). הרקע המדיני השתנה בשש השנים האחרונות, ונראה כי ממשלות הימין הן אלה אשר אינן מחזיקות מעמד. במבט לאחור נדמה, כי ממשלו של שיראק חלף חיש מהר – שנתיים בלבד.

בהתאם לקונסטיטוציה של הרפובליקה החמישית, ניתנת לממשלה הסמכות למשול, אם אין בנמצא רוב ראוי לשמו. רק ברית בין הימין למפלגה הקומוניסטית עשויה, על כן, לסכן את ממשלתו של מישל רוקאר. אין הדבר מתקבל על הדעת, למרות שהורגלנו בעשור האחרון לתמרוני הקומוניסטים, המגיבים לפעמים בעוינות גלויה ולפעמים באהדה פושרת. לעת אתה אנו שמחים לציין בסיפוק רב שבפרלמנט נוצר רוב של השמאל המאפשר ללורן פאביוס לזכות בנשיאות האסיפה הלאומית.

ממשלתנו עשויה, על כן, להאריך ימים ואנו מסוגלים למשול ולהצליח. אך עלינו לינוק מכוחה של המפלגה לביצוע המשימה האדירה. כדברי מיטראן, "הסוציאליזם אינו מטרה, הוא תהליך", ורק מעשה מדיני המובן לחברי המפלגה ולתומכים בה יתרום להיווצרות התהליך.

מיטראן הוא נשיאו של העם הצרפתי כולו. עליו לשאת באחריות לאינטרסים הכלליים של המדינה ואנו מאוחדים בתמיכתנו בו בכל עת. כמזכירה הראשון של המפלגה הסוציאליסטית, אני אחראי לכך שהמפלגה תקפיד לשמור על שורשיה בקרב השמאל. במידה שייווצרו ניגודי אינטרסים, יש לפתור את הבעיות תוך נאמנות מוחלטת לנשיא הרפובליקה ולראש הממשלה. עלינו לתמוך בהם בכל צורה ודרך ובכך לתרום לקידום הסוציאליזם.

"פתיחות" והמסורת הסוציאליסטית

"פתיחות" צריכה לשמש לנו סמן ימני בתהליכים המתרחשים היום בחברה, ולכן גם בהשקפתנו הסוציאליסטית. מאז המהפכה התעשייתית הצליח הסוציאליזם לחבוק את התנועה החברתית כולה, היות שתמיד ידע להעריך את חשיבותה של הגישה הפתוחה והמקיפה לבעיות ולעניינים הצצים חדשים לבקרים.

מטבע הדברים, מפלגה כמפלגתנו, המושרשת

הן באזורים העירוניים והן בכפריים, שחבריה מייצגים את כל המעמדות החברתיים, הן את מעמד הפועלים והן את המקצועות החופשיים והמינהליים, תדע לדבוק בעקרון הפתיחות. זו המפלגה שתרמה יותר מאחרות להעשרת השקפת העולם הרעיונית אשר צמחה ממה שנהוג לקרוא "החברה האזרחית", המקיפה תחום נרחב של עניינים מעשיים ודחופים. בין אם מדובר בדיאלוג עם הנוצרים, ביחסים עם התנועה האקולוגית, או בדאגה לאיכות החיים, כל אלה תרמו לשכבות המרובות המרכיבות את הסוציאליזם והמייצגות אבני דרך בתולדות מפלגתנו ובנצחונותיה בבחירות למיניהם.

"פתיחות" היא איפוא היסוד ההגיוני שבגישתנו. כמו בעבר, יש לקחת בחשבון את העובדה כי רעיונות חדשים אינם נוצרים תמיד בתחום המחשבה הפוליטית בלבד. לא פעם צורות ביטוי אחרות עשויות להשלים את מעשינו. ראינו זאת לאחרונה בהיווצרותה של התנועה האנטי־גזענית, ושל תנועות הפיתוח והסולידריות בעולם השלישי, ובארגון קונצרטים למען אלה אשר אינם כלולים בחברתנו שלנו. אכן, הפוליטיקה אינה מקיפה את הכל, אך עליה לגלות פתיחות לדאגות החדשות ולעניינים אשר בעתיד אולי יתפסו מקום מרכזי על בימות העולם.

"פתיחות" גם מקובלת על הכל בימים אלה. לא כן היה בעבר הלא רחוק. בעידן הרפובליקה החמישית נוצר הרושם שקיימת שיטה מדינית קבועה. היה אז צורך להשליט את כוחו האבסולוטי של הרוב ולשלול מהאופוזיציה את זכותה לביטוי חופשי, כנהוג בדמוקרטיות אחרות. אכן, זו היתה תקופה של חוקים דרקוניים, אם כי הללו למעשה אינם כלולים בקונסטיטוציה. כיום אנו ממליצים להחזיר את הגלגל לאחור וה"פתיחות" המוצעת אינה אלא חלק מתהליך המכיר בזכותה של האופוזיציה לבקר את הממשל.

אין פירושו חלוקת עבודת שונה בין הרוב לאופוזיציה, וגם אין זה מנוגד לעקרונותינו מאז ומתמיד. בסך־הכל אנו מציעים לאופוזיציה הצעה שהיינו שמחים לוא הוצעה לנו בהיותנו באופוזיציה.

מערך מחודש ואתגרי העתיד

ביטוי נוסף ל"פתיחות" הי"א זו הפוליטית. אסור כי הוויכוח ייסוב על יומרות שוא או על תהליכים כוזבים. הפלורליזם של הממשלה צריך להשתקף בנכונותה לפתיחות מדינית המופנית לפרטים ולא למוסדות ולארגונים. כבר זכינו לתגובות, ואנו אסירי תודה, אך רבים מבין האישים והקבוצות המפלגתיות הסיקו מסקנות שגרמו להתפטרותם או למניעת חבריהן מלהשתתף,

פרנסוא מיטראן.

ומשום כך לא הצלחנו להתקדם מן השלב שבו עמדנו לפני מערכת הבחירות. יתרה מזאת, האופוזיציה אף היא נצמדת לרעיון הפתיחות בנסיונה לשוב ולזכות בקולות אשר איבדה בקלפיות. יהיה זה מן התבונה, איפוא, אם המפלגה הסוציאליסטית תדון בנושא ה"פתיחות" ובדרכי הגשמתה.

המפלגה הסוציאליסטית אינה מהווה רוב במדינה, ומשום כך עליה לברוא מערך חדש ולהגיע להבנה מדינית, אם ברצונה להמשיך ולהחזיק בשלטון. לדעתי, מן הנמנע לעשות זאת ללא השתתפות הקומוניסטים. תולדות השמאל היו שונים לולא הקירבה בין שתי המפלגות, ולכן מעולם לא היססתי כשהיה הכרח לוותר על מועמד משלנו לטובת מועמד קומוניסט בעל סיכוי טוב יותר בקלפי.

נוסף על הקומוניסטים יש לכלול את נציגיהם של הכוחות המדיניים האחרים בקואליציה, כגון הרדיקלים השמאליים והאקולוגים. יחד עם זאת, יש לשמור על בהירות רעיונית, ויחידים המעוניינים להצטרף לממשלה חייבים לעשות זאת על בסיס של עמדות ברורות.

לא מן הנמנע שבעתיד נצטרך להעריך מחדש את המצב. והרי אין ארגון שיוכל להבטיח כי לא ייאלץ לצעוד בנתיב אחר. במקרה של קואליציה עשוי הדבר להביא בטווח הרחוק לעמדות, אשר אם לא לגמרי יעלו בקנה אחד עם שלנו, לפחות יתיישבו עמן. אחרי הכל, בדמוקרטיות אירופיות אחרות משתתפים אפילו הליברלים שדיעותיהם אינן כה זרות להשקפתנו. אלא שלכך טרם הגענו. הטענה שהמפלגה הסוציאליסטית עוברת מהפך מדיני, אין לה על מה להתבסס ויש להשתיקה.

המאבק הרעיוני החל והאחריות המוטלת עלינו רבה. עלינו להקפיד ולשמור על הקו ועל ערכי המפלגה המסורתיים. מעולם בתולדות המדינה לא עוררה מפלגה ציפיות כה רבות. עלינו להיות מודעים לציפיות אלו, שכן זהות המפלגה תלויה גם ביכולתה "להיפתח".

תוצאות הבחירות לנשיאות בצרפת 1988

סיבוב ראשון	קולות (במיליונים)	באחוזים
מיטראן (סוציאליסטים)	10.37	34.09
שיראק (ימין)	6.06	19.94
באר (ימין)	5.03	16.54
לה פן (ימין קיצוני)	4.38	14.39
לה ג'ון (קומוניסטים)	2.06	6.76
סיבוב שני		
מיטראן	16.7	54.02
שיראק	14.2	45.98

צר לי אמריקאים, אך מצבכם הכלכלי טרם השתפר!

רוברט המרין ☐ Robert H. Hamrin

על פי מסמכים המובאים בספרי האחרון **כלכלתה החדשה של ארצות־הברית – המדריך הבסיסי** (ניו־יורק, 1988 התנסה העם האמריקאי בשנות ה־80 באחת ה"מתיחות" הגדולות של המאה: הם שוכנעו כי מצבם שפר עליהם, שעה שהאמת שונה בתכלית. אכן, בולטת אי ההתאמה שבין התחושה למציאות!

הרחק מן העין הציבורית מסתתרות שלוש עובדות חמורות בחיי הכלכלה בארצות־הברית היום:

1. הכלכלה האמריקאית אינה מתקדמת ואף אינה דורכת במקום, אלא היא נסוגה והולכת.

2. העם, ברובו, אינו מודע לכך. האנשים אינם חשים כיצד מצבם הכלכלי מתערער והולך.

3. אין אדם, אף לא הנשיא, אשר ימצא בלבו את האומץ לגלות לעם את האמת הכלכלית, או אשר יציע כיצד ניתן למנוע את ההתדרדרות הלאומית והפרטית. אין אדם אשר יציע הצעות לצמיחה כלכלית ממשית בעתיד.

אילו חזרו ושאלו היום את האמריקאים (דוגמת שאלתו הרטורית של רייגן ב־1980), "האם מצבכם הכלכלי השתפר?" היו מרביתם נאלצים להשיב בשלילה. ללא ספק, מודעים הם לעובדה המכאיבה כי הכנסתה של משפחה ממוצעת נמוכה ב־1987 משהיתה ב־1973 וכי המשכורות (על אף שהותאמו לאינפלציה) נמוכות משהיו ב־1962! שערו בנפשכם: ההכנסה והמשכורת נמוכים משהיו לפני 15 – 25 שנה!

מן הבחינה האישית ביותר – באותה נקודה בה נוגעת הכלכלה בחיי הפרט – נעצרה זו בחריקה רבתי. מצבה הכלכלי של המדינה מתדרדר והולך והעם האמריקאי נסוג מבחינה כלכלית. טענותי אלו הן חמורות ביותר – ונשאלת השאלה, מהו ביסוסן העובדתי?

הקדשתי את השנתיים שחלפו לעבודה על מדריך לכלכלה האמריקאית, שבו אני בודק את המציאות הכלכלית בכל התחומים ומכל הזוויות. לאחר שמניתי כ־1000 עובדות בסיסיות ב־26 תחומי עשיה כלכלית, השתמשתי בתחומי הפעילות הכלכלית המשמעותיים ביותר על מנת ליצור "לוח תוצאות" עבור הכלכלה האמריקאית, עולם העסקים האמריקאי והפועל האמריקאי.

"לוח התוצאות" מורה על ממצאים חמורים:

- לכלכלת אמריקה יש 9 נקודות חוזק ו־ 45 נקודות תורפה בסיסיות.
- לעולם העסקים בארצות־הברית יש 9 נקודות חוזק ו־19 נקודות תורפה בסיסיות.
- לפועל האמריקאי יש 4 נקודות חוזק ו־13 נקודות תורפה בסיסיות.

אכן, מספר נקודות התורפה עולה בהרבה על מספר נקודות החוזק, אך האומנם זו התמונה המצטיירת בעיני האמריקאים בבואם לחשוב על כלכלת ארצם? כלל וכלל לא. במשאל אשר נערך לא מכבר, ענו מרביתם שהם

מתוך Challenge, כתב עת כלכלי אמריקאי הקשור לזרם הפוסט־קיינסיאני. ספטמבר־אוקטובר 1988.

הכותב הוא יועץ כלכלי וסופר.

תרגום: נורית גורן

חשים כי המצב הכלכלי "שפיר למדי" ו"יציב באופן בסיסי".

מה, אם כן, הסיבות לאי ההתאמה בין התחושה הכללית למציאות הקיימת? אחת מהן נעוצה בעובדה כי "שלושת הגדולים" מבין משתני הפעילות הכלכלית עמדו יפה בציפיות בחמש השנים האחרונות: הצמיחה עלתה, האינפלציה ירדה, וכן ירדה האבטלה. ומכאן סביר להניח שהמצב הכלכלי בכי טוב. אמת ויציב, אך במידה מוגבלת בלבד. שכן, אם תעמיק לחקור תיחשף המציאות המדאיגה. כדברי דמות קולנועית ידועה, "מה שיש לנו כאן אינו אלא כשלון חרוץ בקומוניקציה." ואכן, גם בתקופתו של "הקומוניקטור הגדול" וב"עידן המהפכה התקשורתית" מעלימים מן הציבור האמריקאי מידע בסיסי על מצב הכלכלה הלאומית והשפעתה על חיי־הפרט.

על כן ברצוני להכריז קבל עם ועדה כי הגיע הרגע לחדול מקשר השתיקה ולהציג את העובדות כפי שהן. הגיע הזמן לאמץ את עצתו המשכנעת של א"פ שומכר ולהתייחס לכלכלה ולפעול בה "כאילו האנשים הם החשובים". מסתבר כי האנשים – קרי העם האמריקאי – חייבים לשוב ולהיות חלק מן המשוואה הכלכלית.

מלים כדרבנות, אך מה משמעותן בפועל? היוכל מועמד לנשיאות להציג מצע כלכלי הבנוי על התפישה כי "יש חשיבות לאנשים"? אני מאמין כי התשובה היא חיובית. הצעד הראשון והחיוני יהיה להכיר ולהודות במציאות המכאיבה בשלושה תחומי כלכלה הנוגעים ישירות לחיי האנשים: ההכנסות, המשכורות והמסים.

הכנסותיו ועושרו של הפרט ירדו

בבואנו לבדוק את כלל האמריקאים נגלה כי ב־1985 עמדה הכנסתה הממוצעת של משפחה על סכום של 27,735 דולר, כלומר פחות משהיתה ב־1973, כשעמדה על 29,169 דולר.

נפגעו בעיקר המשפחות הצעירות שהכנסתן ירדה בתקופה זו ב־22%.

ואשר לעניים או לבעלי ההכנסה הנמוכה, העובדות הן ממש מזעזעות. על אף ההוצאה האדירה של מליארדי דולרים המוקדשים ללוחמה בעוני ועל אף הצמיחה הכלכלית בעשורים האחרונים, הגיע שיעור העוני ב־1986 ל־13.6%, ממש כפי שהיה ב־1967. נוסף על כך, מאז 1959 (תחילת הממצאים הסטטיסטיים) לא ירד מספרם של אלה החיים מתחת לקו העוני מתחת ל־24 מיליון, ושיעור העוני לא ירד למטה מ־11%.

מדאיגה במיוחד העובדה שהעניים ובעלי ההכנסות הנמוכות לא זכו כלל ליהנות מפירות הצמיחה הכלכלית של העשור האחרון. בין 1980־1986 עלתה הכנסתם של ארבעת העשורים הנמוכים באוכלוסיה ב־199 דולר. באותו הזמן עלתה הכנסתם של בתי־אב מבין ארבעת העשורים העליונים ב־4,418 דולר, ושל העשור העליון ב־10,339 דולר. מסתבר שב־1986 הושג באמריקה שיא מפוקפק של אי שוויון בהכנסה: החמישית העליונה מבין בתי־האב בארצות־הברית זכתה ב־46.1% מההכנסה הלאומית, בשעה שהחמישית התחתונה קיבלה רק 3.8%.

ולסיכום, הסטטיסטיקה המודדת את רמת הרכוש הפרטי, חושפת את שבריריותו של העושר המדומה בארצות־הברית, כאשר ב־1984, ל־11% מבין האמריקאים (קרי כ־9 מיליון בתי־אב) לא היה רכוש כלל, ולשליש מכל בתי האב היה רכוש ששוויו פחות מ־10,000 דולר. חשבו נא על כך! ומכאן המשיכו לקלוט את העובדה כי ערכו של בית־אב לבן טיפוסי עולה פי שנים־עשר על זה של בית־אב שחור טיפוסי, ופי שמונה ממשפחה שמוצאה היספני. ללא ספק, באוזני מליוני אמריקאים, "עושרה של אמריקה" אינו אלא מושג נבוב

היות שרמת הכנסתם האישית של רוב האמריקאים תלויה בעיקרה בגובה המשכורת, מסתבר שהמצב דומה גם בתחום זה. השכר השבועי הריאלי (כפי שנמדד בערך הדולרי של 1977) עמד ב־1987 על 169 דולר, כלומר פחות מהשכר של 1962 (172 דולר).

מאידך גיסא, נשמעת הטענה כי בהשוואה לגברים זכו לפחות הנשים בתקופה זו בהעלאות משמעותיות במשכורותיהן. ואומנם שכרן הריאלי עלה והפער בין גברים לנשים הלך והצטמצם. אלא שמאז 1975 כמעט לא עלה שכרן הריאלי, ונשים העובדות במשרה מלאה עדיין מרוויחות רק כשלושה רבעים משכרם על עמיתיהם. האין זו דוגמא לאפליה המשוועת במערכת השכר שלנו?

המסים עלו

שעה שההכנסות הריאליות והמשכורות הלכו והצטמצמו, עלו המסים בהתמדה. למרות הדיונים הרבים בנושא זה, אין מרבית האנשים מבינים ומעריכים עד כמה עלו המסים ועד כמה הם מעיקים.

בשני העשורים מאז 1966, הכוללים את חמש השנים של ממשל רייגן שבהן דובר רבות על צמצום נטל המסים, עלו המסים הפדראליים כמעט ב־600%, ומסי המדינה והמסים המקומיים עלו ביותר מ־700%. גם לאחר שהסכום הותאם לאינפלציה, מסתבר כי נטל המסים הוכפל למעשה.

אין תימה, אם כן, שהאמריקאי הממוצע נאלץ לעבוד מהאחד בינואר ועד השלישי במאי על מנת לשלם את חלקו במסים למיניהם.

אם נאחד את שלוש המגמות הללו, יתברר מדוע כה רבים האנשים החשים היום כאילו סחטו אותם מבחינה כלכלית. אין פלא, איפוא, אם רבים מבין הזוגות הצעירים מביעים תחושת תסכול וכעס באומרם, "לנו יש שתי משכורות ויחד עם זאת מצבנו גרוע מזה של הורינו, אשר להם היתה רק משכורת אחת."

סחיטה זו של הפרט נובעת מן המצב הכלכלי ההולך ומתדרדר בהתמדה. וכי כיצד יוכל הפרט להתקדם נוכח העובדות שבשטח:

* קצב הצמיחה הכלכלית ירד מממוצע של 4.0% בשנות ה־50 וה־60, ל־2.8% בשנות ה־70, ול־2.3% בשנות ה־80, כלומר ירידה עד כדי מחצית בשלושים שנה.

* קצב האבטלה הממוצע עלה בהתמדה בכל אחד מן העשורים שלאחר מלחמת העולם השניה: 4.5% בשנות ה־50, 4.8% בשנות ה־60, 6.2% בשנות ה־70, ו־7.7% בשנות ה־80.

* המאזן המסחרי־עסקי התדרדר מן העודף המשמעותי בשנות ה־60 לגרעון ממוצע של 16 מליארד דולר בשנות ה־70, והמשיך להתדרדר עד כדי גרעון של 94 מליארד דולר בשנות ה־80.

אתגר דחוף

בעתיד הלא רחוק יש לעצור את המגמות השליליות הללו בתחומים החיוניים של הצמיחה הכלכלית, האבטלה והסחר, ואף לשנות את כיוונן. שאם לא כן, תאבד מנהיגותה הכלכלית של ארצות־הברית לצמיתות ועמה תיעלם כל תקווה לרמת חיים גבוהה יותר.

על כן, האתגר הכלכלי ברור היום לכל: יש לקדם את התהליכים הכלכליים של האומה ושל הפרט כאחד. מעשה כלכלי זה חשוב לכולם ויש בו מן האתגר הן לג'ורג' בוש והן לדוקאקיס.

יש דחיפות לא רק במציאת הפתרונות אלא גם בעשיה. זאת נבין לאחר שנודה בעובדות בפכחון: אם העם האמריקאי לא זכה לשגשוג אחרי תקופת השלום הממושכת ביותר, ואחרי שבע שנים שבהן לווינו באופן מאסיבי ממקורות זרים ואף מן העתיד שלנו עצמנו, הרי שמצבנו יהיה גרוע בהרבה עת נתבקש להחזיר את החוב העצום שהצטבר בעשור האחרון, שבו היינו אמורים "להרגיש בטוב".

אני מודה כי לפנינו אתגר אדיר ומסובך, אך יש להתייצב מולו בהקדם. אין זו גוזמא לומר שהפעולות שיינקטו בארבעת השנים הקרובות עשויות לקבוע את מעמדנו בשנת 2000. האם תעמוד ארצות־הברית במקום

הראשון מבחינה כלכלית, או שמא תמצא את עצמה בעמדה נחותה?

האומנם יזכו האמריקאים באמת ובתמים לשגשוג כלכלי?

מר בוש, אנו מצפים לתשובותיך.

חלוקת מזון למחוסרי־גג בוושינגטון.

איזון בין תכנון לשוק חופשי בארה"ב

תחרות לשם מה?

בנג'מין רוס □ Benjamin Ross

טיעון שכיח בזכות עליונותה של מערכת השוק של ארגון כלכלי הוא ההשוואה בין המרכולים גדושי כל־טוב במערב, ובין המדפים הריקים בחנויות שבמדינות הקומוניסטיות. כיוון שזוהי מציאות שאין עליה עוררין, העניין נראה ברור; אולם הדבר אינו פשוט כל כך. בתיאוריה הכלכלית של השוק התחרותי. חנויות גדושות סחורה אינן משקפות שפע רצוי; נהפוך הוא, עודפי הסחורה שהן מציגות הם סימן מבשר רעות כי השוק אינו ממלא את יעודו – לאזן בין ההיצע לביקוש. מדפים מלאים עשויים אמנם להזיח את דעתו של הקונה במרכול קפיטליסטי, אך לאמיתו של דבר הם סותרים את הרציונל שנותנים הכלכלנים לכלכלת־שוק.

מה, ככלות הכל, מנבאה התיאוריה הכלכלית של "השוק החופשי" בעניין מדפי המרכול? ראוי להזכר בכמה עקרונות־יסוד. מוכרים, הפועלים בשוק תחרותי, מבקשים לרכוש כמות מסוימת של סחורות שאמורות להיות מוצעות למכירה, ולקבוע מחיר עבורן כדי לזכות ברווח מירבי. דבר זה נעשה בצורה הטובה ביותר על־ידי קביעת מחיר והצעת כמות ברמה שבה המחיר שווה לעלות רכישתה של כמות סחורה נוספות. במחיר זה של "מירווח שוק", ההיצע שווה בדיוק לביקוש, והקונה והמוכר גם יחד עשו שימוש אופטימלי במשאביהם. מודל "התחרות המושלמת" מניב, איפוא, זיווג בין היצע לביקוש והקצאת משאבים אופטימלית, כשני הדברים נעשים בעת ובעונה אחת.

עתה נמשיך בגירסה מתוחכמת יותר של אותה תיאוריה. המוכר, אפילו עומדים לרשותו הכלים הטובים ביותר של חקר שווקים מודרני, איננו מסוגל לדעת מראש כמה בדיוק יוכל למכור במחיר נתון. יתירה מזו, תנאי השוק משתנים תדיר, כך שעליו לשנות ברציפות את האסטרטגיה שלו, אם אנו נבקש לפעול בהתאם לשינויים החלים במחיר מירווח־השוק. על כן חייב המוכר להקדיש תשומת לב מתמדת למהלך עסקיו, תוך העלאת מחירים או קניית מלאי גדול יותר אם המכירות טובות מכפי שתכנן והורדת מחירים או צמצום הרכישות אם המכירות יורדות אל מתחת לציפיות.

התנאים בכל שוק במודל תחרותי מוחלט זה, מתנודדים תמיד סביב נקודת האיזון, כיוון שהנקודה היציבה אשר סביבה נע השוק הינה זו שבה מותאמים ההיצע והביקוש בצורה מושלמת, יש לצפות כי הביקוש יעלה על ההיצע באותה תכיפות בה יעלה ההיצע על הביקוש. משום כך, במרכול שפעל על־פי מודל זה יימצא בכל עת מספר רב של מוצרים שהביקוש להם לא הוערך כראוי על־ידי ההנהלה, ומוצרים אלה יחסרו במדפים.

מאידך גיסא, לפי תיאוריית הכלכלה המתוכננת באורח מרכזי, אפשר להמנע בנקל מבעיות כאלו. כאשר הייצור מתוכנן לשימוש ולא לרווח, חייב היצע המזון להיות חסין מפני ההתערבות הנכפית על־ידי הזעזועים והתנודות של השוק הקפיטליסטי. אין ספק כי אחד היעדים העיקריים של מתכנני הכלכלה המיומנים חייב להיות אספקת מזון סדירה לאוכלוסיה.

הבעיה היא, שאף באחת משתי השיטות אין

מתוך כתב העת Challenge, מארס־אפריל 1988.
בנג'מין רוס הוא יועץ כלכלי בוושינגטון, ארה"ב.

תרגום: עמוס פלד

המרכולים האמיתיים דומים לניבויים של התיאוריות – אשר סוכמו כאן בקצרה, אך לדעתי בצורה הוגנת. נשאלת השאלה מדוע? רמז לתשובות ניתן למצוא בספרו של אלק נובֶה **כלכלת הסוציאליזם האפשרי** (Alec Nove, The Economics of Feasible Socialism), ספר נפלא זה לימדני רבות על הסוציאליזם ואף יותר מכך על הקפיטליזם.

הסיבות למחסור הכרוני בהיצע בכלכלות המתוכננות, מתוארות על־ידי נובֶה בפירוט רב. למטרתנו – מאחר שלא זה נושא בדיקתנו – די לציין, כי המתכננים שאפו להגיע לאיזון כלכלי, שבמסגרתו תגיע היעילות עד למכסימום על־ידי זיווג מושלם בין היצע וביקוש. המתכננים רחוקים מלדעת הכל; קשה ליצרן תחרותי לנבא את השוק לטוגנים, למשל, קל וחומר קשה לנבא את מהלכיו של משק שלם. מאחר שלא ניתן לצפות מראש כל דבר, ישנן באורח בלתי נמנע אי־התאמות בין היצע לביקוש, ואחת התוצאות הם מדפי מרכולים ריקים.

משמע, הסיבה לכך שהתכנון מוליד מדפים ריקים איננה דווקא זו שהוא מסתמך על תחזית שגויה; אותו הכלל חל, אם גם במידה קטנה יותר, לגבי תכנון אסטרטגי שעושה מפעל קפיטליסטי. העניין הוא בכך שהמתכננים שואפים, בהקצאת משאבים לאופטימום התיאורטי, בו מותאמים ההיצע והביקוש בצורה מושלמת. התיאוריות הכלכליות הדומיננטיות של הקפיטליזם בן־זמננו מקדשות את אותו אופטימום בהקצאות, אולם, כפי שיתברר להלן, הן רק משלמות לו מס שפתיים; המנגנונים האמיתיים של הכלכלה הקפיטליסטית דוחפים למצב של חוסר איזון, בו ההיצע עולה על הביקוש. ניתן איפוא לייחס את עליונותה הבולטת של הכלכלה הקפיטליסטית המפותחת על פני כלכלה מתוכננת באספקת מוצרי צריכה רגילים, לנסיונם של המתכננים **לבצע** את מה שתורת הכלכלה הקפיטליסטית אומרת שחובתם לבצע, ולכך שהקפיטליסטים עושים בפועל דבר־מה שונה לחלוטין.

מה איננו כשורה באיזון בין ההיצע ובין הביקוש שאליו חותרים הן המתכננים המרכזיים והן השווקים התחרותיים לחלוטין? בתמציתו של דבר הבעיה נעוצה בכך שהסנקציות על החטאת האופטימום המבוקש אינן סימטריות, ושהמחסור גרוע הרבה יותר מקיומם של עודפים. הפעילות הכלכלית מחייבת תשומות רבות כדי להגיע למספר קטן של תפוקות; לגבי יצרן מכוניות, למשל, העלות של החזקת מצתים מעטים מדי גבוהה שבעתיים מן העונש על החזקת מצתים רבים מדי. מצבו של הצרכן הסופי איננו שונה בהרבה; כל העופות שבעולם לא יעזרו למישהו לייצר עוף־בפפריקה אם לא תהיה פפריקה.

מכאן שהנקודה האופטימלית להפעלת כלכלה נכונה איננה נקודת האיזון התחרותי, אלא מקום הקרוב יותר לעודף, וזאת כדי להמנע מרוב המחסורים. עליונות הכלכלה המערבית כפי שזו משתקפת במדפי המרכולים המלאים, איננה תוצאה של תחרות מושלמת, אלא משקפת למעשה ביצוע טוב יותר במניעת התוצאות הגרועות של תחרות מושלמת. נובֶה, בצטטו את הכלכלן ההונגרי ינוש קורנאי (János Kornai), מסכם את הנושא בהדגישו עד כמה חיוני הדבר שיהיה "קשה למכור" – כדי שיהיה "קל לקנות".

המפתח: עודף היצע

אפשר להיווכח בדרכים רבות, כי כלכלתנו פועלת במצב מתמיד של עודף. דוגמה אחת לכך הוא ה"קושי למכור" שצוין לעיל. הקושי למכור האופייני לכלכלה האמריקנית חייב להיות ברור לכל מי שיש לו ידע מעשי, ולו מיזערי בעסקים. האסימטריה של היחס בין מוכר לקונה, אף כאשר שניהם מייצגים מוסדות גדולים, הינה ברורה: די לראות באיזו תכיפות משחד סוכן־רכישות איש מכירות, וכמה זמן מקדישים כדי ללמד קניינים כיצד לסגור עסקות?

בתיאוריה הכלכלית, עודף מתמיד הוא מה שמצפים לו בתעשיות שלהן מספר קטן של

מתחרים. המושגים אוליגופולין – תעשיה שבה מספר קטן בלבד של יצרנים – ותחרות מונופוליסטית, שבה מוצריו של כל יצרן שונים במידת מה – פותחו כדי להסביר כיצד פועלות תעשיות אלו. בכל מקרה, היצרנים מוצאים עצמם במצב טוב יותר כאשר הם מוכרים במחיר גבוה יותר מן המתחייב מן התחרות המושלמת. התוצאה היא פער רווחים גדול ביותר בין מחיר המכירה לבין עלות הייצור. אפשר להגדיל את הרווחים על־ידי מכירת כמות גדולה יותר או על־ידי הגדלת פער הרווח.

בניגוד לתחרות המושלמת, שבה הוצאת כסף לשם הגדלת המכירות איננה צעד רווחי בדרך כלל, תחרות לא־מושלמת מולידה מאמץ למכור בכל האמצעים (למעט הורדת מחירים) שיכול להמציא כושר ההמצאה האנושי. הנה כי כן, איש לא ראה פרסומת לעופות כל עוד היה הענף בידי מספר רב של יצרנים. אולם משרכש לעצמו פרנק פרדיו נתח משמעותי מן השוק, כדאי היה לו לפתוח במסע פרסומת כדי למכור יותר עופות.

תחרות קיימת בכל השווקים – אך לא תחרות מאותו הסוג. בתחרות מושלמת, ההבדלים באיכות קטנים למדי, עד כי ניתן להחליף זה בזה את מוצריהם של היצרנים השונים: הפירמות מתחרות בראש ובראשונה על המחיר. בתנאי של אוליגופולין או של תחרות מונופוליסטית, עניינם המשותף של היצרנים הוא לשמור על שולי הרווח המשותפים. על כן הם יימנעו מהורדת מחירים ויפנו את מרצם לתחרות באמצעות פרסום, עיצוב, שירות, שיפור המוצר, שוחד ומנגנונים אחרים שאינם קשורים במחירים.

אין פירוש הדבר כי תחרות מחירים אינה קיימת במסגרת של תחרות לא־מלאה, אולם היא פורצת באופן מקרי ואיננה פועלת בצורה רצופה וחלקה, כדי להביא לאופטימיזציה בהקצאת המשאבים. התפרצויות אלו מתרחשות בדרך כלל כתוצאה מזעזוע חיצוני (כגון ביטול ההגבלות שהיינו עדים לו באחרונה בענף התעופה) או כניסת מתחרה חדש לשוק. במלחמת המחירים (תופעה הידועה לכל, אך נעדרת בצורה בולטת מספרי הכלכלה) שהתחוללה בעקבות כך, ירדו המחירים לא רק לנקודה של "איזון תחרותי" אלא הרבה מתחת לה, כשהפירמות מתאמצות לכבוש לעצמן חלק מן השוק או להגן על פלח שוק שבידיהן. המחסורים שאותם צופה תורת הכלכלה הסטנדרטית כתוצאה ממחירים נמוכים מדי איכשהו אינם נוצרים לעולם; מאחר שמטרת המאבק היא פלח שוק, הרי שצמצום הייצור כמוהו כהודאה בכשלון.

בנסיבות רגילות, תחרות לא־מלאה מחייבת בראש וראשונה מאמצים להגדלת הפער בין העלות למחיר. הפחתת עלויות היא אחת הדרכים לעשות כן, אך יחסי השוק מציעים גם דרכים אחרות. לגבי האוליגופוליסט, הרווחים משקפים כוח שוק. הלה יכול לרוב להגדיל את רווחיותו על־ידי תפיסת פלח־שוק גדול יותר. בתחרות מונופוליסטית, לעומת זאת, הרווח משקף במידה רבה את השונות (האמיתית או המדומה) בין מוצריו של פלוני לבין המוצרים של מתחריו. מכונית "מרצדס" הנמכרת ב־13,000 דולר בגרמניה, שם נקנות מכוניות "מרצדס" בזכות ביצועיהן, יכולה להמכר ב־35,000 דולר בארה"ב, שפ ההבדל באיכות בינה לבין מכוניות אחרות מעלה את ערכה עשרת מונים. משום כך מוציאים סכומים עצומים על פרסום כדי להאדיר הבדלים קטנים (גודל ההמבורגרים) או ליצור הבדלים חדשים במוחו של הצרכן (הדטרגנט המלבין יותר).

הדומיננטיות של התחרות שאינה קשורה במחירים נחשבה כפגע רע בעיני כל הכלכלנים, חוץ מן המגינים העקביים ביותר על הסטטוס קוו. אולם תחרות שאינה קשורה במחירים ממלאה תפקיד כלכלני חשוב וחיובי יותר ממה שנהוג לחשוב. הואיל ונאמנותם של הצרכנים הינה יסוד מוסד של הרווחיות בתנאי תחרות לא־מלאה, מתחרים היצרנים על ביצועים טובים יותר, מהימנות, שירות תיקונים, זמינות חלקי חילוף, אפשרות לשפר את הציוד, וכל דבר אחר שיגביר את שמישות מוצריהם. בטווח הקצר, פירוש הדבר שהיצרנים וספקיהם פועלים יחדיו כדי לגרום לכך שתהליך הייצור יתנהל בצורה חלקה, במקום להתמודד בדחילו ורחימו

בשוק תחרותי. בטווח הארוך מושגת התקדמות טכנית על־ידי מתן גמול גדול יותר עבור דיפרנציאציה של מוצרים.

הטענה הרגילה המועלית על־ידי כלכלי השוק החופשי בדבר אי־יעילותם של השווקים היא, כי העלאת מחירים מעל רמת האיזון שלהם מוליכה לאי־יעילות בהקצאת משאבי ייצור. מנגנון זה פועל בעקיפין – בדרך המכונה בלשון המתמטיקה כ"אפקט מדרגה שנייה". פירוש הדבר, שאם המחירים יהיו שונים רק מעט מערכי התחרות המושלמת, יהיה אובדן יעילות מיזערי, אך משתגדלנה סטיות המחירים, עלול אובדן היעילות לגדול במהירות, כתוצאה מכך, שווקים שבהם שולי המחירים המוספים על ידי־כות השוק של היצרנים מהווים חלק קטן יחסית ממחיר הכולל של הסחורות – קטגוריה שאליה משתייכות רוב התעשיות האמריקניות – ההשפעה הישירה של חולשת השוק תעלה על ההשפעה העקיפה של חוסר היעילות בהקצאת משאבים.

אין ספק שלא כל ההשפעות של תחרות לא־מלאה הינן חיוביות. קרוב לוודאי שהביטוי הבולט ביותר לדחף למכור בשווקים שאינם מושלמים, הוא הפרסום הניתן בטלוויזיה למוצרי צריכה, הנדונים מראש לכשלון. ברם ניתן למנוע במידת־מה שימוש־לרעה זה בלי לשנות מן היסוד את מבנה המשק על־ידי מימון ציבורי של שידורי הטלוויזיה, כנהוג במדינות רבות באירופה. יש למנוע צורות לא בריאות אחרות של תחרות (כגון שוחד) על־ידי התערבות ממלכתית. באורח כללי ניתן לומר, כי יש לבנות ולווסת את השווקים בצורה מתוכננת כדי לתעל את הכוחות התחרותיים לאפיקים חיוביים.

אידיאל מול מציאות

אין זה סוד, כי אוליגולופולין ותחרות מונופוליסטית הם הסביבה הרגילה שבה פועל התאגיד האמריקני הגדול. אולם בהקשר של הכלכלה בכללותה, נחשב הדבר לתופעה לא־נורמלית. את אמונתה האידיאולוגית של המדינה בתחרות כאידיאל וכמציאות עכשווית גם יחד, ניתן לראות בצורה הברורה ביותר בחוקים שחוקקו נגד הקארטלים. ביסודם של חוקים אלה מונחת ההנחה, כי ידה של תחרות מחירים אמיתית תהיה על העליונה בהיעדר "נהגים אנטי־תחרותיים" מסוימים בפועל, כמובן, אין הדבר כך, ומטרת החוקים שנאכפו לא היתה יצירת תחרות מושלמת, אלא **התקרבות** למצב של תחרות מושלמת, שרוב יתרונותיה המשוערים הם בני השגה. אולם רעיון התחרות הכלכלית הוא כה חזק בתרבותנו, שהניתוק בין אידיאולוגיה אנטי־קארטלית ובין המציאות לא הוערך די צרכו. במקומות שבהם נמתחה ביקורת על החוק נגד הקארטלים, לא נעשה הדבר על־ידי הצבעה על היתרונות שבצמצום התחרות, אלא על־ידי העלאת הטיעון, כי מה שנראה כמונופולין הוא למעשה צורה מוסווית של תחרות.

אולם הטיעונים שהוצגו לעיל מציינים, כי תחרות מושלמת הינה סטיה כלכלית, וכי אוליגופולין ותחרות מונופוליסטית הינם הצורות הטבעיות של כלכלת שוק. אחת הדרכים לבחון השערה זו היא לקבוע את תחומי הכלכלה הנשלטים על־ידי סוגים שונים של ארגונים. אחד הקריטריונים הפשוטים הוא זה: האם יכול מפעל פלוני לנקוב בשמות מתחריו? תחרות מושלמת פירושה קיומם של משתתפים רבים בשוק, באופן ששום גורם לא יצטרך להיות מודאג מפעולותיו של כל גורם אחר. אם פירמה מסוימת יכולה לנקוב בשמן של לא יותר מ־5 או 10 פירמות המתחרות בה ישירות, אזי מותר להניח שהיא מוטרדת ממה שהן עושות, והשוק לא יתנהג בצורה שניבאה תיאוריית התחרות המושלמת.

אם סוקרים את הכלכלה האמריקנית, קשה מאוד לחשוב על שוק למוצרים או לשירותים המתקרב למודל הקלאסי של תחרות מושלמת. חלק הארי של הכלכלה נשלט על־ידי תאגידים גדולים, המייצרים לרוב מוצרים בעלי שם מסחרי מפורסם והמתחרים רק בפירמות מעטות. מכוניות, דטרגנטים ונייר הם דוגמאות לכך. זוהי הצורה הקלאסית של תחרות לא־מלאה, בעלת מאפיינים מועטה

במוצרים (כגון פלדה או דלק), יש לפעמים לפירמות גדולות מעטות כוח־שוק מספיק כדי ליצור אוליגופולין.

בחלק גדול אחר של המשק ישנן פירמות רבות יותר המייצרות מוצר מסוים, אולם השווקים מפוצלים מבחינה גיאוגרפית, באופן המגביל את האפשרויות הזמינות לקונה יחיד. חשוב לציין, כי המתחרים הם רלוונטיים רק אם הם מתחרים על אותם הדולרים. בניו־יורק, למשל, דוכנים רבים לממכר עתונים. אולם כל אחד מהם מתחרה על שוק מוגבל מאוד, ואינו צריך להיות מוטרד ממתחרים באזורים אחרים או בשכונות אחרות. במקרה זה כל אחד מתחרה בצורה יעילה בשוק אוליגופוליסטי קטן.

שווקים אחרים הינם פחות מוגבלים (עורכי־דין, מוסכים), אולם הקונים מתעניינים יותר באיכות המוצר מאשר במחירו, וכך עוסקות פירמות אלה בתחרות מונופוליסטית בזעיר אנפין.

רק בענפים מעטים קיים מספר גדול של יצרני סחורות חליפיות – חקלאות הוא החשוב שבהם. לפני 50 שנה התברר, כי תחרות מושלמת בחקלאות מניבה תוצאות בלתי נסבלות, והיא דוכאה מאז על־ידי פעולה ממשלתית. בכמה ענפים אחרים שבהם ישנם מתחרים רבים (תווך בנכסי דלא־ניידי, לדוגמה), צומצמה תחרות המחירים על־ידי פעולה פרטית. הדוגמאות הממשיות היחידות של תחרות מושלמת בכלכלה האמריקנית המודרנית שעולות בדעתנו הינן שוק המניות ואגרות החוב ושוקי הסחורות העתידיים; הדברים היחידים שנסחרים שם הם ערכים מלאכותיים המופרדים בקפידה מכלכלת הסחורות הריאליות (יושם לב כי שוקי השירותים הפיננסיים כגון ביטוח, בנקאות ותיווך במניות, הינם שווקים אוליגופוליים טיפוסיים למדי).

השלמות אינה רצויה

אין מנוס מן המסקנה, כי תחרות מושלמת גורמת קשיים בלתי נסבלים במגזרים היצרניים של המשק, וחייבת להיעקר מן השורש בכל מקום שבו היא מבצבצת, כדי להבטיח את המשך פעולתה של המערכת. כאשר פורצת מפעם לפעם תחרות מחירים על צורותיה השונות, אף בשווקים ממורכזים, מתברר עד מהרה כי התוצאות אינן בנות קיימא, והתחרות שאינה קשורה במחירים שבה לבסוף אל כנה. דבר זה בולט בתקופה זו בעיקר בשתי זירות של תחרות מחירים: חברות התעופה ושרותי הרפואה. בשני תחומים אלה, התוצאות השליליות של תחרות מחירים חופשית – ובכללן פגיעה בבטיחות הטיסות ואי־מתן טיפול רפואי הכרחי – בולטות עתה לעין כל, וברור כי העתיד טומן בחובו צורה כלשהי של ויסות.

טווח התחרות הצר בשווקים הריאליים מטביע את חותמו על כל נסיון להצעת מחיר תחרותי לחוזי ייעוץ לממשלה למשל. במקרים מסויימים היתה העבודה שלגביה נתבקשו הצעות מחיר מקצועיות ביותר; במקרים אחרים היה זה עניין שגרתי, שעשרות פירמות עוסקות בו באורח קבוע. בכל המקרים הוצא המכרז בהיקף ארצי. ברם, מסיבה זו או אחרת התברר תמיד כי יש שניים או שלושה ולכל היותר שישה מתחרים רציניים.

דרך נוספת להבחין בין שווקים שבהם קיימת תחרות מושלמת ובין אלה שהתחרות בהם חלקית בלבד, היא לפי הסכום ואופי הרווחים שהופקו בהם. בתחרות מושלמת, הרווחים (ואין מושג זה זהה למונח רווח בתיאוריה הכלכלית) מפצים את היזמים על ההון שהשקיעו על כושרם לקבץ גורמי ייצור ועל נכונותם ליטול סיכונים. בדרך כלל רווחיותה של תעשיה משקפת את היקף ההון המושקע ואת מידת הסיכון, כאשר גורלן של הפירמות משתנה בהתאם למקרה ולמיומנות מנהליהן.

מחקרים אמפיריים המתייחסים למודל זה סוכמו בידי לסטר תורו בספרו **יצירת אי־שוויון** (Lester Thurow, **Generating Inequality**). תורו מראה, שאם כי הרווחים בכלכלה האמריקנית עולים בהרבה על תשואת השוק על ההון המושקע, לעולם אין הם מפצים על הסיכון, ובדרך כלל אין בהם

גמול על חדשנות. תחת זאת משקפים הרווחים כוח שוק. העובדה כי זהו מאפיין דומיננטי בכלכלה, מוכחת על־ידי הסקר של תורו בנושא מקורות העושר הגדול, עושר, כאשר אינו בא בירושה, נגרם על־ידי יצירת עמדות מונופולין בשווקים. היכולת להפיק רווח מתמשך, הגדול מן הריבית על ההון המושקע, שווה לא פחות מן הכסף הדרוש כדי להשיג אותה תשואה בשוק תחרותי. משום כך, כוח המונופולין "מהוון" והופך לבסיס העושר.

ניתן לראות את הקשר ההדוק בין רווח וכוח־שוק גם בצורה שבה תאגידי־ייצור גדולים מקבלים החלטות בנושא השקעות. לו עסקו פירמות אלו בתחרות מושלמת, הן היו מסיקות שכדאי להשקיע כל אימת שהתשואה הצפויה על ההשקעה (בהתחשב בסיכון) עולה על שיעור הריבית בשוק. אולם בפועל מדיניות ההשקעות של הפירמות שונה מאוד.

דרך טובה לשפוט מה הן עושות באמת היא לעיין בספרי־הלימוד העוסקים ב"כלכלת הנדסה", אשר מנחים את המהנדס החייב, למשל, להחליט אם השקעת ההון הכרוכה בשכבה נוספת של בידוד סביב צינור מוצדקת בגלל החסכון השנתי בדלק. שיעור התשואה הדרוש להשקעות בייצור יעיל יותר, לפי ספרי לימוד אלה, הוא בין 20% ל־50%. אולם השקעות בהגברת כושר הייצור נעשות תכופות תוך שיעורי תשואה נמוכים יותר, בהתאם לאסטרטגיה העסקית של החברה – דהיינו תוכניתה לחיזוק כוח השוק.

לשון אחר, הרווח הרגיל המופק על־ידי תאגיד איננו תשואה על הון מושקע, אלא השתקפות של כוח השוק. תאגידים מוכנים להשקיע הון בדרכים שלא תחזקנה את כוח השוק רק כאשר הון זה יניב שיעור תשואה גבוה מאוד.

רכש ממשלתי – דוגמה לחוסר יעילות

במחשבותיהם, אם לא במעשיהם, שבויים אמריקנים מן השמאל ומן הימין כאחד בכבלי רעיון התחרות המושלמת, וזהו הבסיס לחלק ניכר מן המדיניות הציבורית. הרעיון הזה הפיח רוח חיים בחוק נגד הקארטלים, אולם הדרך שבה אכפו את החוק בפועל, קיבלה את האוליגופולין המתפשט, הנראה בעינינו כדבר רצוי, כפשרה פרגמטית בין מונופולין לתחרות. את הקשיים שבהם נתקלה המדיניות המבוססת על הרעיון, כי תחרות מושלמת הינה דרך סבירה לארגון השוק ניתן לראות בתחום נוסף – רכש ממשלתי. נושא זה זכה לתשומת לב ניכרת בשנים האחרונות בעקבות הפרסומים על הבזבוז בתקציב ההגנה, כשהתרופה המוצעת בדרך כלל היא תחרות רבה יותר. אולם, התבוננות באופן פעולתה של מערכת הרכש מעלה, כי הבעיה אינה נעוצה בתחרות בלתי מספקת, אלא בתחרות מן הסוג הלא נכון.

הרעיון המונח ביסודו של הרכש הממשלתי הוא, שספקים־בכוח יגישו הצעות־מחיר בכתב. ההצעה הנמוכה ביותר העונה על המפרטים, או זו המציעה את השילוב הטוב ביותר בין מחיר לאיכות, זוכה במכרז ונחתם חוזה הכולל את תנאי העיסקה שסוכמה בין הצדדים. ההבדלים בין תחרות מסוג זה לבין תחרות הנהוגה בתעשיה הפרטית הינם בולטים. קונים לא־ממשלתיים מפרסמים בדרך כלל הרבה פחות מדוייקים. בבחירת הספקים הם נותנים משקל רב יותר לנסיון בעבר, ומייחסים חשיבות רבה לשמירה על קשרים קיימים.

ההבדל העיקרי בין שתי שיטות התחרות הוא זה: בתעשיה הפרטית נעשות רוב הרכישות על סמך יחסי האספקה הקיימים, ולא על סמך השוואה בין הצעות מחיר. אם הקניין אינו מרוצה ממה שהוא מקבל, הוא יכול להפנות את ההזמנה הבאה לספק אחר. ברכש ממשלתי מתרחשת התחרות לפני שמתבצעת הרכישה, ותוצאותיה נקבעות בחוזה, ואם הספק מבצע את ההזמנה בצורה גרועה יכולה הממשלה לאכוף את תנאי החוזה. אם היה לקניין הממשלתי נסיון גרוע עם ספק פלוני והוא פוסח על הצעתו בהזדמנות הבאה נחשב מעשהו כ"משוא פנים" והוא בלתי חוקי.

קשה מאד לתאר מוצר כלשהו בצורה כה מדויקת עד כי הספק לא יכול לעשות פשרות בטיב בסחורה – מפרטי משרד ההגנה לעוגת פירות, לדוגמה, משתרעים על 14 עמודים. לגבי מתקנים מורכבים ומתוחכמים מבחינה טכנית, כגון מטוסים ונושאות מטוסים, אין כל אפשרות לרדת לדרגת פירוט כזאת. כאשר רוכשים מוצרים כאלה, הצעת המחיר ההתחלתי חשובה הרבה פחות מן המיומנות שבה כלים אלה מתוכננים, נבנים, מתוחזקין ומתוקנים.

כפי שמציין נובֶה, המפתח לתפקודו היעיל של השוק טמון בכך שיהיה "קשה למכור". ברכש ממשלתי קשה למכור רק לפני שמתחילים לעבוד – משמע בשלב בדיקת ההצעות. לאחר שזוכים בחוזה, העיסקה כבר מונחת בכיס ומועט התמריץ לבצע דברים כהלכה ולהגיע להישגים ראויים. התמריץ התחרותי הקיים בתעשיה הפרטית – האיום בביטול החוזה ומסירתו למתחרה – נעדר כאן. אם מבטלים חוזה בשל ביצוע גרוע, נדרש מכרז חדש לצורך בחירתו של ספק אחר, ואין מנוס שהשעיית העבודה למשך חודשים או שנים. ואכן, כשמנסים להנהיג רפורמה ברכש הממשלתי כדי להגביר את "התחרות", מידת התחרות האמיתית פוחתת, משום ששיקול דעתם של פקידי ממשלה לגבי מתן גמול או עונש לקבלנים פוחת, ובחירת קבלן חדש שיחליף את הקבלן שנכשל נעשים קשה וממושכת יותר.

בעיות צורת ההתקשרות הממשלתית (אשר אלו הנדונות כאן הן רק חלק מהן) מעלות שאלה כללית הרבה יותר בדבר אופיה של התחרות. במקדים רבים, אם לא ברובם, הברירה האמיתית של הקונה היא בין המשך הקשר עם הספק הנוכחי לבין מציאת ספק חדש. ההוצאות הכרוכות בבחירת ספק חדש עלולות להיות ניכרות, במיוחד אם יש להכשיר מחדש את העובדים או לתכנן מחדש את המכונות, ועלול לחלוף זמן רב עד שמתברר אם הספק החדש אכן טוב יותר. גם הספק עלול לעמוד בפני הוצאות התחלתיות ניכרות בקבלו לקוח חדש. כאשר שני הצדדים ניצבים בפני הוצאות כאלה, חייבים הרווחים המופקים על־ידי קשר כלכלי מוצלח לעלות במידה ניכרת על אלה שאפשר להשיגם בדרך של תחרות מושלמת.

האוליגופולין עמד במבחן

ההשקפה בדבר הדומיננטיות של פירמות גדולות, אך לא תחרותיות במלואן, בכלכלה האמריקנית, המובעת כאן בחיבורו של תורו איננה חדשה, כמובן, היא מופיעה כבר בספרו של ג'ון קנת גלבריית **הקאפיטליזם האמריקני: תפיסת הכוח הנגדי**
(John Kenneth Galbraith, American Capitalism: The Concept of Countervailing Power)
שהופיע ב־1954. הרעיון החדש הנגזר מספרו של נובֶה הוא, כי אין זו תוצאה חדשה של כוחות כלכליים וחברתיים שונים הפועלים בקאפיטליזם המתקדם; זהו מאפיין מובנה של פעולות השוק.

ואכן, אפשר לטעון, כי הופעת התאגיד הגדול בשלהי המאה ה־19 נבע רק באורח משני מן החסכון הרב בייצור שהתאפשר הודות לטכנולוגיה המתקדמת, יצירת שווקים ארציים על־ידי מערכות תקשורת ותחבורה משופרות היתה גורם חשוב יותר. פירמות מקומיות שהיו להן מקודם מתחרים מעטים בלבד, חייבות היו מעתה להתחרות בפירמות רבות אחרות בכל רחבי המדינה. בעמדם מול הסכנה הגדולה של תחרות מושלמת, התארגנו השווקים מחדש לטארסטים של מונופולין. תהליך זה הרחיק לכת, ובשל לחץ החוק נגד הטראסטים, התארגנו התעשיות מחדש לאוליגופולים ארציים, וכך החיו מחדש את ארגון השוק במתכונת אוליגופולים מקומיים, כנהוג בימים עברו.

גישה זו לסוגיית התחרות גם מציעה נקודת־ראות חדשה ומועילה בדבר ההשפעות הכלכליות של פעילות האיגוד המקצועי. כמו בשווקים אחרים, יש להעלות את המחירים גם בשוק עבודה מעל רמת מירווח־השוק כדי להבטיח היצע של עובדים בעלי כישורים. על־ידי שימוש נכון בכוח השוק, מספקים איגודים מקצועיים מאורגנים היטב כוח

עבודה יעיל לתועלתפ ארוכת־הטווח שח המעסיקים, דומה לזו שבה יצרנים אוליגופוליסטיים של מכונות מיטיבים עם לקוחותיהם על ידי אספקת ציוד משווק היטב ומתוחזק היטב. ניתן לראות בבירור את השפעת האיגודים המקצועיים במחקרים אמפיריים המצביעים על העלאת פריון העבודה של פועלי הבניין המשתייכים לאיגוד המקצועי, בהשוואה לעמיתיהם הלא מאוגדים. ברור שהאיגודים אכן גורמים למעסיקים לשלם יותר עבור העבודה, אולם זוהי העברה של הכנסה מקבוצה אחת לשניה, ולא הוצאה למשק בכללותו. העברת ההכנסה משפיעה על היעילות הכוללת של הכלכלה, אם בכלל, רק בעקיפין, על־ידי שינוי הקצאת המשאבים.

אוליגופולין ותחרות מונופוליסטית הינם, כפי שראינו, הצורות הדומיננטיות של ארגון השוק בכלכלה האמריקנית המודרנית. סוגי שוק אלה, שהם "תחרותיים באורח לא־מלא" נראים כמותאמים למדי להסדרת יחסי הגומלין המורכבים הקיימים בחברה הטכנולוגית. יעילותם הגבוהה יותר היתה ללא ספק גורם חשוב בהשרדותם והתפתחותם, אולם שום "יד נעלמה" אינה מקרבת אותם לאופטימום כלשהו. אכן, קיומם נובע במידה לא קטנה מהתערבות השלטונות על־ידי חקיקת חוקים אנטי־טראסטיים.

כאשר מקבלים את ההנחה כי תחרות לא־מלאה ולא תחרות מושלמת היא הנורמה, אין מנוס מן הצורך בוויסות כלשהו כדי להבטיח את פעולתו הנכונה של המשק. התחרות ממלאה תפקיד חיוני בדרך לכלכלה יעילה. דרושה מידה מסוימת של תחרות כדי למנוע רווחי מונופולין גדולים עד כדי גרימת עיוותים קיצוניים בהקצאת משאבים; ואילו תחרות שאינה קשורה במחירים ממלא־תפקיד חיוני בהבטחת פעולתו החלקה של תהליך הייצור. הנה כי כן, חלק חשוב בכל מערכת של ויסות כלכלי חייב להיות עידודה של תחרות רצויה מבחינה חברתית. הבעיה היא לקבוע באיזו מידה ובאילו מקומות, תהיה התחרות רצויה מבחינה חברתית. בסופו של דבר, השאלה מהו האיזון הנכון בין התכנון ובין השוק, וכיצד ניתן לארגן בצורה טובה ביותר את השווקים הבודדים – היא מסוג הבעיות שיש לשקלן רק לאור הנסיבות, אך דרושה הבנה ראויה של פעולת השווקים לפני שניתן יהיה למצוא להן תשובות.

שוויוניות וחינוך

שון פרנץ׳ □ Sean French

בחודשים האחרונים כתבה הסופרת מרגרט דרבל שני חיבורי־פולמוס בזכות השוויוניות. הראשון הופיע בצורת חוברת מטעם החברה הפביאנית, והשני פורסם כמאמר בכתב־העת החדש של אופוזיציה סציזדט. איכשהו נראים הדברים סימפטומטיים לתרבותנו הפוליטית שהתגובה העיקרית על מאמרים אלה היתה מחלוקת בנושא ניקוי בתי־שימוש, שניטש ומעל עמודי ה"סנדיי טיימס".

אם זכרוני אינו מטעני, פתח בריאן וולדן בוויכות בטענה כי דרבל לא יכלה לשער בנפשה מה פירוש הדבר שתצטרך להקדיש את כל חייה לניקוי בתי־שימוש. לא זו בלבד שדרבל הכחישה זאת, אלא שהזמינה את וולדן לתחרות ניקוי בתי־שימוש. ואז, בגליון של העתון שהופיע לאחר מכן, ערך ואלרי גרוב ראיון עתונאי עם דרבל, אשר במהלכו נדונו שיטות שונות להרחקת כתמים מן החרסינה.

ככל שהדבר היה מאלף, הוא איפשר לסוגיית השוויוניות לחמוק מן הידיים. אינני חושב שהיה זה מקרה. הימין שוב אינו מתייגע בנושא זה. אין זו עוד מלת־גנאי אלא אי־מילה, מושג שנעלם מסדר היום הפוליטי. ואילו לאנשי השמאל זהו אחד המונחים המביכים, כמו "חד־צדדיות" ("Unilateralism"), מושגים הנחשבים כמייצגים כשלונות משנות ה–60 והדוחים בוחרים מתונים.

אני מפקפק אם טיעונה של דרבל יעשה רבות להרגעתם של מוגי־לב אלה, משום שדבריה היו קשים. לרבים מאתנו, אמרה, יש יותר כסף מכפי שאנו זקוקים לו או אף רוצים בו. חלוקה מחדש של הכסף תעזור לעשירון התחתון של החברה.

בראיי וולדן טוען זה כבר, שאנשים מצביעים בעד מה שישפר את מצבם. יכולים להיות סייגים לכלל זה, אך סבורני כי קשה יהיה למצוא דוגמאות לבחירות, שבהן הרוב הצביע בעד מדיניות שתרע את מצבו כדי להיטיב עם מיעוט באוכלוסיה. ואני סבור כי יהיה זה קשה בה־במידה למצוא אנשים הסבורים שיש להם יותר מדי כסף — זהו מצב שאנשים אחרים לוקים בו, לעולם לא אנו עצמנו.

הבעיה עם טיעונה של דרבל, חשוב ככל שיהיה, היא כי הרעיון של התיישרות כלפי מטה היה תמיד הטיעון ששימש ביעילות את המתנגדים לעקרון. נראה כי נקודה זו הוזנחה בחלק ניכר מן העתונות הליברלית. אם כן, היכן ניתן למצוא דומה חיובית של שוויוניות? בעתונות הימנית, כמובן.

אחת האטרקציות של קריאת **האקונומיסט** היא השקפתו הדעתנית והסדורה על העולם. צמצם את הממשלה במדינה פלונית, משה דרגולציה בכלכלתב – ומצבם של אזרחיה יוטב עד מהרה. ואלם הצרה עם ההשקפות הנאות האלה היא, כי לאחר שיצרת אותן, נשארים כמה עניינים מריזים שלא נתת עליהם את הדעת.

לפי **האקונומיסט** אחת המדינות המתעתעות ביותר היא שוודיה, אשר מעולם לא עשתה אף אחד מן הדברים שעשינו אנו. ההוצאה הציבורית רוסנה, האבטלה הודברה, ולמרות זאת, ככל שהדבר שמרגיז, כלכלת שוודיה היא המשגשגת ביותר באירופה. השבוע, היה בכתב־העת דיווח מצוין על החינוך בשוודיה. כותרת־המשנה התוססת למדי אמרה: "שנות לימוד רבות יותר וחינוך טוב יותר לכל לא הצליחו להבטיח שוויון חברתי. בשוודיה

מתוך New Statesman & Society, בריטניה (נובמבר 1988).

תרגום: עמוס פלד

מומתקת אכזבה זו על־ידי יתרונות כוח העבודה, שזכה להכשרה כה טובה עד כי שוודיה היא נשוא קנאתה של אירופה כולה".

באובייקטיביות ראויה להערצה מאשר המאמר את מה שראיתי מכלי ראשון: שוודיה הצליחה להקנות חינוך מקיף יעיל לכל. ההישג הוא מדהים: המדינה מוציאה 8% מן התוצר הלאומי הגולמי על חינוך (בהשוואה ל־5% אצלנו); ניהולו ריכוזי מאוד והתלמידים נמצאים במסגרתו עד גיל 16.

בבריטניה היו מתארים זאת כסיווט טוטליטרי; בשוודיה, יותר מ־99% מן ההורים שולחים את ילדיהם לבתי־ספר ממלכתיים, ולמעלה מ־90% מן התלמידים נשארים בבית־ספר עד גיל 18. מעודדים גם אנשים בני כל הגילים ללמוד בשעות הפנאי שלהם.

"כתוצאה מכך", הסיק הכתב האנונימי, "עובדי שוודיה שזכו לחינוך טוב נמנים עם העובדים בעלי פריון־העבודה הגבוה ביותר באירופה, וההכנסה לנפש בשוודיה גדולה פי 1.5 מן הממוצע בקהיליה האירופית.

מערכת החינוך השוודית יקרה (המורים מקבלים שכר גבוה וזוכים לדמי חופשה ביד רחבה; הוראת שפת האם למהגרים זכות מוקנית), אולם אפילו **האקונומיסט** מסכים כי "זה נראה יותר ויותר כהשקעה נבונה".

מה שמדהים אף יותר הוא שכמעט כל אחד כנראה יוצא נשכר. ילדי העניים לעוני הטיפוח משיגים הישגים טובים בלימודיהם, אך ההורים בעלי הרמה המקצועית הגבוהה והמיומנים מאוד נוכחים לדעת, כי ילדיהם מצליחים מאוד גם מחוץ למערכת. המוראל של המורים גבוה, המעסיקים מרוצים מן העובדים בעלי ההכשרה הטובה המגיעים אליהם, במשק שבו שלטת הטכנולוגיה המתקדמת החדשה.

לעומת זאת, כל הקבוצות המקבילות בבריטניה אינן מרוצות, ולעיתים קרובות מואשמת בכך מערכת החינוך הממלכתית המותקפת. בהיעדר טיעון נגדי, החינוך שלנו נעשה יותר ויותר פלגני ובלתי יעיל, בעוד הנימוק המשכנע ביותר למען מערכת חינוך מקיפה בניהול ממלכתי מופיע בכתב־עת של הימין החדש. כפי שאמרו הן מרגרט דרבל והן אנוק פאוול בהזדמנויות שונות: "אנו כנראה מטורפים".

משבר החוב 1988: עדכון

רוברט א' ווד ☐ Robert E. Wood

משבר החובות בעולם השלישי מזכיר לנו את האימרה הצרפתית על דברים אשר משתנים ולא משתנים בעת ובעונה אחת. משברים חדשים מופיעים כל הזמן, מלווים ביוזמות נועזות חדשות ובהודעות על פריצות דרך, ולאחריהן – משברים חדשים. המבקרים חוזים התמוטטות של המערכת, אבל היא ממשיכה להתקיים. האם חל איזה שהוא שינוי מהותי? האם יכול המשבר להימשך עד אין סוף?

הבה נתחיל בארבע אבחנות המדגישות את ההתגברות על המשבר עד כה; לאחר מכן נבדוק כיצד החלה להתפורר האסטרטגיה שאיפשרה להשיג זאת, ולבסוף נעיין בקצרה בתסריט העתידי הסביר ביותר.

(1) **בעלי החוב מן העולם השלישי לא התכחשו לאף אגורה של חוב מאז 1982.** זוהי עובדה מדהימה. דיקטטורות לא אהודות צברו לעיתים קרובות חובות אדירים, ברוב המקרים בגלל הוצאות צבאיות, צריכת מותרות ובריחת הון, ואלה כובדו בדרך כלל, לפחות באופן עקרוני. בכל פעם שמדינה זו או אחרת פיגרה בתשלום חובותיה, או הכריזה על דחיה חד־צדדית של תשלום חובות, נהגו הממשלות המעורבות בכך לקחת על עצמן שוב את ההתחייבות לשלם בטווח הארוך.

(2) **למרות שמאז 1980 נחתמו קרוב למאתיים הסכמים להסדר חובות עם בעלי חוב רשמיים ופרטיים, שילמו כל שנה מדינות העולם השלישי עבור חובותיהן סכומים גדולים יותר מאשר טרם פרוץ המשבר – כמאה מליארד דולר בשנה.** מאז שנת 1984 היה העולם השלישי כולו יצואן נטו של הון בכמויות גדלות והולכות. בשנת 1986, ושוב ב־1987, עלו תשלומי החובות של מדינות מתפתחות בשלושים מליארד דולר בערך על הלוואות חדשות שהן לקחו. בדרום אמריקה בלבד הגיעה זרימת ההון נטו החוצה בין 1982 ל־1987 עד 125 מליארד דולר.

(3) **לפי כל אמת מידה מתקבלת על הדעת, העולם השלישי כבר שילם את חובו במלואו – אולם החובות הלא־משולמים שלו גדלו במידה ניכרת. כתב העת** South, המסתמך על נתונים של הבנק העולמי, מציין כי תשלומי החובות של העולם השלישי מאז 1980 היו לא רק שווים לחוב העיקרי שעדיין לא שולם במלואו, אלא גם איפשרו תשלומי ריבית "סבירים" (בשישה אחוזים). המלווים נתנו הלוואות חדשות כדי לכסות תשלום חובות של כחמישים מליארד דולר בשנה, והם עמדו על כך שהממשלות תיקחנה על עצמן אחריות לחוב חסר ערבויות של המגזר הפרטי. כתוצאה מכך גדל חובן של המדינות המתפתחות כמעט פי שניים מאז 1980, והגיע עד קרוב ל־1.2 טריליון דולר ב־1988. אבל המלווים דבקו כל כך ברעיון שיש לקחת חוב חדש על מנת לשלם חוב ישן, עד שכאשר הואט מעט קצב הגידול בחובות חדשים, בשנים 1986 ו־1987, ראו בכך עובדי הבנק העולמי סיבה לדאגה, לא לשמחה: "העובדה שהחובות לא גדלו... אינה דבר טוב בנסיבות אלה."

(4) **שלוש עובדות אלה – היעדר התכחשות לחוב או אי־תשלום חובות, תשלומי חובות בקנה מידה רחב ועליה בסך־כל החוב – מעידות על הצלחתה של מדיניות המלווים, המזהה "הצלחה" עם האינטרס הצר וקצר המועד של המלווים.** לנוכח האומללות הנוראה שמדיניות זו חוללה בעולם השלישי,

---

מתוך: Socialist Review, יולי־ספטמבר 1988
רבעון אמריקאי.

תרגום: נורית גורן

אין ספק שהצלחתה אומנם מדהימה. המרכיבים העיקריים של המדיניות כמעט שלא השתנו – הסדרי חוב חדשים, הלוואות חדשות והתניות חדשות – אם כי המנגנונים המספקים אותם עברו שינויים מתמידים. המדיניות הזו אכן פתרה את משבר הבנקים, מנעה את התפוררותה של המערכת הפיננסית בעולם הקפיטליסטי, והטילה את עיקר הנטל של ההסתגלות ("רפורמה כלכלית") על המדינות המתפתחות.

מבחינתו של העולם השלישי היתה ה"הצלחה" הזו אסון כמעט מוחלט. הנטל של תשלום החובות צמצם במידה ניכרת את ההשקעות ואת הצמיחה, ותרם לירידה מוחלטת בהכנסות ברוב מדינות אמריקה הדרומית, אפריקה וחלקים של אסיה. בארבע השנים הראשונות למשבר החובות, לאחר ההסדר עם מקסיקו, ירדה ההכנסה הממוצעת ב־22 מתוך 25 המדינות בדרום אמריקה, וב־36 מתוך 46 המדינות האפריקניות שמדרום לסהרה. ההכנסה לנפש ברוב מדינות אפריקה חזרה להיות זו שהיתה ב־1960, וברוב מדינות אמריקה הלטינית היא דומה לרמות ההכנסה של אמצע שנות השבעים. מגמות חיוביות ארוכות טווח בתחום הבריאות והחינוך שינו כיוון, כאשר ההוצאות לנפש ירדו לרמה של רבע עד חצי משהיו עשר שנים קודם לכן. מיטב המאמצים לשמוע לעצת המלווים, ולצאת מן החוב בדרך היצוא, נכשלו – תחילה בגלל מדיניות המגן של העולם הראשון, ירידה במחירי מצרי יסוד ושיעורי ריבית גבוהים.

ההתמוטטות של תוכנית בייקר

מאז הפגישות של קרן המטבע הבינלאומית/הבנק העולמי בסיאול בשנת 1985, עמדה במרכזה של מדיניות המלווים "תוכנית בייקר" – קובץ רופף של הצעות שהכין מי שהיה שר האוצר האמריקני, ועתה הוא שר החוץ בממשל בוש, ג'יימס בייקר. עיקרה של ההצעה היא הבטחה למימון חדש, הן על־ידי מקורות רשמיים והן על־ידי בנקים מסחריים, כדי לעודד את הגידול ביצוא הדרוש לתשלום החובות של העולם השלישי. ההנחה המשתמעת היתה שאת החובות האלה צריך ואפשר להחזיר במלואם ללא שינויים מהותיים. תוכנית בייקר כשלעצמה התייחסה רק לחמישה־עשר הלווים הגדולים ביותר, בעיקר בדרום אמריקה; אבל בייקר הציע גם להקים מוסד מלווה חדש של קרן המטבע הבינלאומית, בעיקר כדי למנוע אי־תשלום של חובות גדולים לקרן המטבע הבינלאומית עצמה על־ידי מדינות מעוטות הכנסה.

תוכנית בייקר התמוטטה סופית ב־1987, אבל היא נתקלה בקשיים מראשיתה. ריבוי ההסכמים החדשים גרם לירידה בתשלומי החובות, בהשוואה למה שהיה צפוי לולא נחתמו הסכמים אלה, אבל לא הצליח להקטין אותם במונחים מוחלטים. כאמור, תשלומי חובות ממשיים משנת 1984 ואילך היו הרבה יותר גבוהים מאשר בשנים 1980־1982 – השנים שהביאו למשבר. היו לכך כמה סיבות. ראשית, הבנקים המסחריים, ובמידה מסוימת גם המלווים הרשמיים, עמדו על כך שההסכמים החדשים ייערכו ב"שיעורי השוק" – שיעורים העולים במקרים רבים על התנאים ששימשו למתן ההלוואה המקורית.

שנית, גם מלווים רשמיים וגם מלווים מסחריים הטילו מגבלות קפדניות על משך הזמן שהסדר החובות חל עליו, וכך צמצמו את ההשפעה של ההסכם על זרימה של תשלומי חובות בטווח הבינוני והארוך. ההגבלות שהוטלו על משך הזמן ועל ההיקף של ההסכמים החדשים נועדו "להחזיק קצר את הלווים" (עליהם לפעול לפי הכללים אם הם רוצים ללוות שוב), ולהבטיח למלווים חדשים הגנה על ההלוואות שלהם מפני הסכמים נוספים שאולי ייחתמו בעתיד. בשנת 1987 הגיעו תשלומי החובות במסגרת ההסכמים החדשים ליותר ממחצית התשלומים שנעשו.

שלישית, ההלוואות של מוסדות רב־צדדיים, ובעיקר הבנק העולמי, קרן המטבע הבינלאומית והבנקים האזוריים לפיתוח, לא נכללו כלל בהסדרים, אף־על־פי שבקרב כמה

לווים מעוטי הכנסה זה היה המרכיב העיקרי. מוסדות אלה לא ויתרו על מעמדם כ"מלווה מועדף".

לבסוף, מאחר שתשלומי החובות מומנו בעיקר על־ידי הלוואות חדשות, וחוב קצר־מועד הומר בדרך כלל בחוב ארוך־מועד, הקרן שעליה שולמו החובות המשיכה לגדול. למרות הגידול ביצוא, היחס בין החוב ליצוא במדינות שסבלו מקשיים בתשלום חובות עלה מ־242 אחוז ב־1982 עד 302 אחוז ב־1986, והמשיך לעלות ב־1987 בכל אזורי העולם.

תוכנית בייקר הכתיבה אומנם חילוץ מן החוב באמצעות יצוא, אבל הניחה עליה ניכרת בזרימת ההון עד אז, הן לצורך החזר מידי של חובות והן למימון השקעות הדרושות לגידול ביצוא. בשנת 1987 התברר שהמלווים המסחריים או הרשמיים אינם מציעים הלוואות כאלה. כמעט כל ההלוואות החדשות של הבנקים המסחריים היו "מתוכננות" – כלומר, קשורות להסכמים של קרן המטבע הבינלאומית – והן ירדו בהתמדה משיא של 13.0 מליארד דולר ב־1983 ל־2.7 מליארד דולר ב־1986. מאז 1982 עלו הסכומים שהבנקים קיבלו במסגרת תשלום חובות על ההלוואות החדשות שהם נתנו, ובשנת 1986, הזרימה של תשלומים על חשבון הקרן בלבד (ללא הריבית) אל הבנקים עלתה על היקף ההלוואות החדשות.

בתחילתו של משבר החוב נתן הסיוע הרשמי מרחב נשימה כלשהו, אבל החוב המצטבר השיג גם אותו. הלוואות מסוכנויות מערביות למימון הסיוע והיצוא צנחו מהעברה חיובית נטו של 3.2 מליארד דולר ב־1984 למינוס 1.4 מליארד דולר ב־1985, בעיקר כתוצאה מצמצום המימון החדש ליצוא. המוסדות הרב־צדדיים העיקריים היו גם הם לסוכנויות של יצוא הון מן העולם השלישי: בשנת 1986 קיבלה קרן המטבע הבינלאומית החזרי חובות ב־2.1 מליארד דולר יותר מאשר היא נתנה; בשנת 1987 – קרוב ל־5.4 מליארד דולר. הבנק העולמי לפיתוח (IBRD) – הסניף של הבנק העולמי המופקד על מתן הלוואות (Hard Loan) ומזרים כמעט שני שלישים מהלוואותיו – קיבל גם הוא יותר משהלווה, וכך גם חברת הבת שלו המתמקדת במתן הלוואות למגזר הפרטי – החברה למימון בינלאומי. גם שני המוסדות הרב־צדדיים הגדולים האחרים, הבנק הבינאמריקני לפיתוח והבנק לפיתוח אסיה, התקרבו במהירות למצב של העברה שלילית ב־1986. מאחר שהתמריץ העיקרי לקחת חלק בתוכנית של המלווים הוא הגישה אל מימון נוסף בעתיד, יש במגמות אלה סכנה כפולה: החזרה אל הלוואות פרטיות נצטיירה כמפלצת, ולעומת זאת אי־אפשר יותר להסתמך על מקורות רשמיים כמקור להעברה חיובית של המשאבים הדרושים כדי לאזן את תשלומי החובות לבנקים המסחריים. התמריץ לשחק לפי הכללים הלך ונעלם.

הצורך הדוחק, יחד עם הירידה בעוצמתו של האיום למנוע מימון שאינו עומד להגיע בלאו הכי, גרמו לכך שמספר שיא של חמישים ושבע מדינות מפגרות בהחזר חובותיהן עד סוף 1986; מחצית ההלוואות הללו ניתנו על־ידי מלווים רשמיים; שבע מדינות צברו, למעשה, חובות שיא שלא נפרעו לקרן המטבע הבינלאומית בסך של מליארד דולר. רוב החובות שלא נפרעו הצטברו ללא הודעה רשמית, אבל בשנת 1987, שניים מן הלווים, שנראה היה כי הם הבטוחים ביותר מבחינה פוליטית ומשתפים פעולה ביותר – ברזיל וחוף השנהב – הודיעו חד־צדדית על השעיה בהחזר רוב החובות שלהם. אקוואדור, שהיתה עד לאותה עת אחת הלוות הבטוחות ביותר, הודיעה גם היא בתחילת 1987 שהיא מצמצמת את תשלומי החובות שלה.

מבט לעתיד

בנסותנו להביט קדימה עלינו לאתר את משבר החוב במסגרת תפישה ארוכת־טווח יותר. מחקרים רבים תיעדו את חשיבותם של אירועים היסטוריים שונים – העלאת מחירי הנפט על־ידי אופ"ק, סופה של מערכת ברטון וודס וכדומה – אבל כאן אני מתייחס לשני תהליכים בסיסיים ארוכי־טווח.

האחד הוא הגלובליזציה של הייצור ושל הבורסה: ההתפשטות וההעמקה המתמידות של המערכת העולמית הקפיטליסטית. יחסי־הגומלין בין הצטברות החוב בעולם השלישי ומערכת זו היו מורכבים – לעיתים השתקפות סבילה של המבנה המתפתח של מערכת זו, לעיתים אמצעי להציב בפניה אתגר – אבל ההתפרצויות התקופתיות של משברי חובות הן ללא ספק תופעות שיטתיות. המשבר הנוכחי הפריע אומנם לתהליך הגלובליזציה במובנים מסוימים, אבל בטווח הארוך הוא עשוי להיות גורם מרכזי בקידומו של התהליך. הדבר כבר ניכר ב"התניה" של המדיניות שהוטלה על כל העולם השלישי בתמורה להסכמים חדשים של החזר חובות, או בתמורה לסיוע נוסף.

השני הוא עליה במעמדו של הון מימון בכלכלת העולם הקפיטליסטית הזו. בימינו אלה, בהם יש מכשירים פיננסיים רבים מספור, די משעשע להיזכר בכך שלנין חשב כי שנת 1916 היא נקודת השיא של הון מימון. העליה במעמדו של הון מימון הפכה את הכלכלה הבינלאומית למשק "על־לאומי". במשק זה יכולים הבנקים הגדולים לעקוף את הממשלות, ולהפעיל את השפעתם כדי לקדם את השיטה של אי־ויסות ושל בעלות פרטית, בתוך מדינות (Nation State) שהם היו מסוגלים ליצור לעצמם באופן על־לאומי.

מתן הלוואות על־ידי בנקים ייצג את השתלטות הבעלות הפרטית על הנזילות הבינלאומית בשנות השבעים. הלוואות אלה היו לאחר מכן למכשיר ראשון במעלה להעברת הדחפים הדיפלציוניים של המדיניות המקרוכלכלית האמריקנית למדינות העולם השלישי, ועתה חושפים חובות אלה את המגזרים הכספיים והיצרניים המקומיים לחדירה מן החוץ.

אבל בעוד משבר החוב מזרז בדרכים מסוימות את שני התהליכים, הצלחתו של הון המימון לעצור כל פתרון של ממש למשבר החוב – פתרון המחייב ויתור על החובות או דחייתם – מכבידה יותר ויותר על המערכת בכללה. האסון שהמיט המשבר על המגזר היצרני בארצות־הברית ידוע היטב: היצוא לאמריקה הדרומית ירד ב־26 אחוז בין 1981 ל־1986, מ־42.1 מליארד דולר ל־31.1 מליארד דולר; לפי הערכה שנעשתה בשנת 1984, איבדו יותר מחצי מיליון עובדים בארצות־הברית את משרותיהם בגלל המשבר. עצם המיסוד של עוצמתו של הון המימון בקנה מידה עולמי פוגע ביכולתה של כלכלת העולם הקפיטליסטית לצאת למסע צבירה חדש.

קפאון, והטשטוש של אי־תשלום החוב

למרבה האירוניה, הדינמיות שפעלה במשק העולמי מאז פרוץ המשבר התבססה בעיקר על התזוזה הגיאוגרפית בזרימה של הון מימון גלובלי אל ארצות־הברית, והעליה המהירה בחוב החיצוני שלה, שנבעה מכך. ארצות־הברית היא היום המדינה בעלת החוב הגדול ביותר, ובעוד שנה או שנתיים יהיה חובה גדול מזה של כל מדינות העולם השלישי גם יחד.

ההתמוטטות של בורסת המניות באוקטובר 1987 סימנה, ללא ספק, כי הצמיחה הזו המבוססת על חוב – מגיעה לקצה דרכה, אם כי ייתכן שעדיין לא סיימה את מהלכה. אולם בינתיים, התבססה הצמיחה הכלכלית – לא רק של מדינות העולם השלישי, אלא גם של מדינות קפיטליסטיות מתקדמות אחרות, ובמיוחד יפן – כמעט אך ורק על הגידול בשוק הצריכה האמריקני, ולכן היא רגישה יותר מתמיד להאטה בשוק זה.

גם ללא האטה גלובלית מידית, אפשר שאת סוף העשור יאפיין אתגר גובר והולך מול המדיניות הנוכחית של הגבלת החובות. המלווים, שהם בעלי אינטרסים שונים, אינם מגלים כל יכולת לנסח מדיניות מקיפה בעקבות התמוטטותה של תוכנית בייקר. אם ממשיכים ללחוץ כגוף אחד על הלווים עד קצה גבול היכולת, ילעשות רק ויתורים מינימליים חיוניים; הדבר נכון גם לגבי לקוחות בעלי "הכנסה ממוצעת" של הבנקים המסחריים, וגם לגבי הלקוחות "מעוטי

ההכנסה" של הממשלות ושל המוסדות הרב־צדדיים.

הממשלות הלוות, לעומת זאת, עומדות כמעט כולן בפני: (1) הטלת מגבלות על סיכויי היצוא שלהן או הרעה שלהם; (2) לחצים פוליטיים גוברים והולכים מבית להפעיל מדיניות של צמיחה ולנקוט עמדה קשוחה יותר במשא ומתן על החזר החובות; (3) ירידה נמשכת בסיכוייהן למצוא מקורות מימון חדשים, בין אם פרטיים ובין ציבוריים ואומנם, כפי שראינו, גם "סיוע" נעשה יותר ויותר עניין של זרימת הון נטו.

ייתכן שהמדינות המלוות יזרימו למערכת ברגע האחרון כמות מספקת של כסף חדש כדי לקיים את התמריץ לשתף פעולה. ארצות־הברית הסכימה סוף־סוף להעניק גיבוי להגדלת ההון של הבנק העולמי, כדי לאפשר לבנק להגדיל את ההלוואות ב־40 עד 80 מליארד דולר; וקרן המטבע הבינלאומית הצליחה לאחרונה להקים שני גופים חדשים שימירו חובות קצרי־מועד שלה בחובות ארוכי־מועד, ואף יעניקו תוך כדי כך מימון חדש כלשהו למדינות מעוטות הכנסה. יפן מגבירה את הסיוע שהיא מעניקה; קנדה וכמה מארצות אירופה ויתרו חד־צדדית על אחדים מן החובות של מדינות מעוטות הכנסה.

עם זאת, העדיפה ארצות־הברית למנוע את הגדלת ההון של הבנק הבינאמריקני לפיתוח על פני ויתור על זכות הווטו הבלעדית על הלוואות חדשות, והיא אף סירבה לתרום לגופים החדשים של קרן המטבע הבינלאומית. ובכלל, בגלל אי־הסדר השורר במחנה המלווים, אין להניח שהצעדים שיינקטו ישנו באופן מהותי את הנטיה להעברות שליליות ולקפאון כלל־עולמי.

באופן תיאורטי נראה כי הכל מוכן לתסריט החביב ביותר על השמאל מאז תחילת המשבר: רדיקליזציה מבית, קרטל בינלאומי של מלווים, דחיית חובות וניצול "הכוח של החוב" כדי להשיג רפורמות מבוקשות משכבר הימים בכלכלה הבינלאומית — רפורמות שתעמקנה את תהליכי השינוי והפיתוח מבית.

זהו חזון שראוי להילחם עבורו, אבל המגמות הנוכחיות אינן מצדיקות אופטימיות לגבי יכולת המימוש שלו. נמצא שההשפעה הפוליטית המקומית של משבר החוב מורכבת מאוד. למרות הקריאה לאחדות בכנסים שנערכו בקארתגנה, בהאוואנה ובמקומות אחרים, התנגדות משותפת אינה אלא חלום. אף־על־פי שבצפון יש אינטרסים וציבורים שייצאו נשכרים משינוי היחסים בין הצפון והדרום, הסיכויים למשא ומתן גלובלי בעל משמעות הם קלושים מתמיד. והחשיבות הגוברת של הגישה לשוקי ארצות־הברית ממתנת הן את מדיניות הפנים והן את מדיניות החוץ של מדינות העולם השלישי.

במהלך חמש השנים האחרונות אפיין את משבר החוב תהליך של טשטוש אי־תשלום החובות. אף אחת מן המדינות הלוות (כולל צפון קוריאה, שמחתה על הצגתה כמדינה שמפגרת בתשלום חובותיה, והגיעה מיד להסדר עם המלווים לה) לא הודיעה שהיא מסרבת לשלם את חובותיה, ואף־על־פי־כן מצאו לווים רבים שגם אם הם נקטו צעדים חד־צדדיים נועזים — מצבירת חובות שלא נפרעו ועד לאי־החזרת תשלומי ריבית — הבנקים לא הזדרזו לפרסם הודעות. גם הבנק העולמי וקרן המטבע הבינלאומית היו מוכנים להימנע עד כמה שאפשר מפרסום הודעה רשמית על אי־תשלום חובות.

מן המגמות הנוכחיות משתמע, כי בשנים הקרובות תתמקד, כפי הנראה, המדיניות הבינלאומית לגבי משבר החוב בעיקר בתחום המטושטש שבין אי־תשלום חובות דה־פקטו לאי תשלום דה־יורה. אין כמעט ספק, שמספר גדל והולך של מדינות, המייצגות מגוון אידיאולוגי רחב, יבדקו את הגבולות שמציגים המלווים; ברוב המקרים ייאלצו, כנראה, הבנקים והסוכנויות הרשמיות להתאים את עצמם. הממשלות לוחצות על הבנקים לעשות זאת, כמו קריאתו של שר האוצר (לשעבר) ג'יימס בייקר ל"תפריט" של אפשרויות שיצמצמו את החוב ויעודדו מתן הלוואות חדשות. אין כמעט ספק, שתפריט

כזה ידרוש מן הבנקים לספוג הפסדים מסוימים, אך יש להניח כי את רוב ההפסדים הללו תיטול על עצמה הממשלה, כלומר – משלם המיסים. בנקים גדולים ימירו חובות מסוימים בהון עצמי או בסחורות, וייתכן שייאלצו להוריד עוד יותר את הריבית. הבנקים ימצאו דרכים חדשות לעשות רווחים בנסיבות חדשות, ויגדירו מחדש את תפקידם.

לא נראה שהמשבר עובר לשלב חדש, שיחייב להעלות סוף־סוף על סדר היום דיון בדרך כלשהי לצמצום החוב. אבל אם נלמד לקח מן ההיסטוריה של העת האחרונה, מוטב לשמאל – הן בארצות קפיטליסטיות מתקדמות והן במדינות העולם השלישי – שלא יסמוך על המשבר כלשעצמו כאמצעי להפוך את הכיוון של התהליך רב־העוצמה של בינלאומיות ההון, אשר אפיין את שלושים השנים האחרונות. הסכנה הטמונה במגמות אלה היא שנטל החוב יוקל רק במידה שתאפשר למערכת לפעול, אבל היא תספיק כדי לסלק את ההשפעות הדכאניות והמעוותות שלו.

חולשתו של הכוח

דיוני יום עיון בעקבות הופעת ספרו של **אשר מניב ז"ל**, בהשתתפות יאיר עברון, ישראל טל, ואריה הראל.

ביטחון ישראל בעשור הבא

ערב עיון לזכרו של **ישראל גלילי ז"ל**, בהשתתפות משה כרמל, זאב צור, ארנון גפני, מתן וילנאי ויצחק רבין.

ניתן להשיג ב"יד טבנקין".

עיוותי הסוציאליזם הסובייטי

דניאל ורנה □ Daniel Vernet

האם ברית־המועצות היא מדינה סוציאליסטית? לפני זמן לא רב, עצם הצגת השאלה היתה נחשבת לכפירה בעיקר בעיני כותבי ההיסטוריה הסובייטית. על אחת כמה וכמה מתן תשובה שלילית. אף המבקרים החריפים ביותר של מנהיגי מוסקבה במשך שבעים שנה היססו לעשות צעד שכזה. האויב המושבע ביותר של סטאלין, ליאון טרוצקי, הקדיש לכך שנים רבות ועבר בהגותו שלבים רבים בטרם "פסל" את המשטר הסטאליניסטי.

אבל עתה עולה השאלה בגלוי במוסקבה. אחד המצדדים ב"פרסטרויקה" של גורבצ'וב, יורי אפאנאסייב, מנהל המכון להיסטוריה, העלה את הסוגיה הזו במכתב שנדפס ב"פרבדה", ואף ענה עליה בשלילה: לא, ברית־המועצות אינה סוציאליסטית. "אינני חושב שהחברה שנוצרה אצלנו היא חברה סוציאליסטית. גם אין מדובר בסוציאליזם מעוות ... ולכן יש לגבש תיאוריה מודרנית של הסוציאליזם, המבוססת על משנתו של לנין, אך לא להסתפק בעיון בכתביו בלבד. מערכת העתון הגיבה על דבריו של אפאנאסייב במילים: "האם הכותב שכח את עיקרי המשטר שלנו, שהם מערכת ניהול סוציאליסטית, המבוססת על בעלות משותפת על אמצעי הייצור, היעדר מעמד של מנצלים ותעסוקה מלאה?"

הפולמוס עשוי להישמע תיאורטי בלבד, ולעניין רק כמה קנאים או היסטוריונים. אבל עשויות להיות לו השלכות פוליטיות ומעשיות בלתי מבוטלות לגבי ברית־המועצות, ארצות הגוש המזרחי, ומעל לכל – לגבי כל אלה שעדיין מצדדים במידה זו או אחרת בסוציאליזם בגירסתו הסובייטית.

מה שמעניין הוא, שהתגובה של "פרבדה" נעזרת בטיעונים שאיש בברית־המועצות, מלבד שמרנים חסרי תקנה, שוב אינו מייחס להם כל ערך בתקופה זו שלפרסטרויקה וגלסנוסט. תומכיו של גורבצ'וב מבינים היום את מה שמשקיפים פחות מרוצים במערכת הסובייטית אישרו מכבר: הבעלות המשותפת על אמצעי הייצור גרמה לנחשלות כלכלית; סילוקם של המנצלים לא הביא תועלת אלא לשכבה דקה של בעלי זכויות־יתר ומהמרים, ותעסוקה מלאה היא אגדה שמחירה גבוה.

בין התומכים במהלך החדש יש לעתים חילוקי דעות: האם הפגמים שהם פוסלים נוגעים ליסודות המערכת עצמם, שהונחו עוד בימי לנין וחוזקו על־ידי סטאלין, או שמדובר כאן רק בפירוש שגוי וביישום מוטעה של עקרונות בריאים. ההשערה השניה רואה במשטר הסטאליניסטי, על מנגנון ההפחדה שלו, ובמובן אחר – בקפיאה על השמרים של עידן ברז'נייב – "עיוותים" של הסוציאליזם.

אפאנאסייב מדייק בדבריו: "עיוותים אלה נוגעים לאושיותיה (של החברה הסובייטית), למערכת הפוליטית, ליחסי הייצור ולכל היתר". ציטוט זה מזכיר משפט שאמר יוליוס היי (Julius Hay), סופר הונגרי מפעילי המרד של 1956 בבודפשט: "הסטיה היתה הכל, והסוציאליזם – לא כלום". בתנאים אלה, הדיכוי הסטאליניסטי אינו הסתבכות טראגית גרידא, גינוי של "אב העמים" אין די בו.

התפיסה של הסוציאליזם שמפתחים מצדדי הפרסטרויקה במוסקבה היא יותר פרגמטית. היא מתעלמת משיקולים תיאורטיים, מהישענות על מארקס, מניתוחים מלומדים או דוגמטיים על יחסים חברתיים "אפשר לכנות סוציאליזם רק את מה שמבטיח

מתוך "Le Monde", 13 אוגוסט 1988

תרגום: נורית גורן

למעשה רווחה ותרבות לעובדים: לפועלים, לאיכרים ולאינטלקטואלים", כתב פדור בורלצקי "פרסטרויקני" המשמש יועץ לגורבצ'וב שהיה גם יועצו של חרושצ'וב. "מה שאינו מבטיח את כל זה איננו סוציאליזם"

זה העיקרון שמבקשים להפעיל הכלכלנים הסובייטיים "המודרניים", כאשר הם מציעים לדלג על כל המכשולים הבירוקרטיים והאידיאולוגיים הבולמים את ההתפתחות הכלכלית. לעיתים קרובות מביאם דוגמה מהונגריה, ואפילו מסין של דנג סיאו־פינג ואף־על־פי־כן, לפני זמן לא רב המליץ האזרח מספר אחד של סין לאורחים רבים מן העולם השלישי, שלא לבחור בדרך הסוציאליזם.

האמנם לא היה מנוס?

אל בדיקת מהותו של הסטוציאליזם נוספה השאלה האם אופיה של המדיניות הסטאליניסטית היה בלתי־נמנע או לא. כמה אינטלקטואלים סובייטיים שאי־אפשר לחשוד בהם באהדה לסטאלין, טוענים שגם אם הדיכוי לא היה בלתי־נמנע, התיעוש והקולקטיוויזציה הכפויים היו הכרחיים כדי להפוך את ברית־המועצות למעצמה גדולה, המסוגלת להתמודד עם הקואליציה של המדינות "האימפריאליסטיות" ועם גרמניה הנאצית. הנועזים ביותר שביניהם מעידים על הפטליות של הסטאליניזם. היה זה אפאנאסייב שכתב: "הדרך האנטי־מהפכנית של סטאלין ושל המנגנון האדיר שלו לא היתה הכרחית מבחינה היסטורית, ולכן אין לה הצדקה".

מיכאיל גורבצ'וב, ולא בלי שים לב לדבריו בנאום המחמיר שנשא לציון שבעים שנה למהפכת אוקטובר, לא היה רחוק מלחשוב כמותם, כאשר הטיף למדיניות דומה לו שעליה הגן בוכארין בסוף שנות העשרים. אך אין זו דעתו של "פרבדה". בדברי התשובה לאפאנאסייב מדגיש למעשה שופר המפלגה: "אם ברצוננו להישאר נאמנים להיסטוריה ולאמת, אין בפינו כי אם תשובה אחת (לשאלה האם המפלגה יכולה היתהלבחור בדרך אחרת): לא".

גם במקרה זה לא היה הפולמוס תיאורטי בלבד. כאשר הם מודים כי אמנם אפשר היה לנקוט מדיניות שונה מזו של סטאלין, מוצאים מצדדי גורבצ'וב אצל בוכארין התייחסות היסטורית למדיניות הכלכלית שלהם. בתחילת דרכו היה בוכארין חבר באופוזיציה השמאלית, שביקרה בחריפות את המדיניות הכלכלית החדשה אשר לנין ביקש להנהיג; אבל בסוף שנות העשרים הוא הגן על מדיניות זו – טיפוחו של מיגזר פרטי קטן, בעיקר בתחום המסחר – והתנגד לחיסול הקולאקים ולקולקטיוויזציה האלימה של האדמות. סטאלין הוציא אותו להורג בשנת 1938.

טיהור שמו של בוכארין על־ידי גורבצ'וב הוא לא רק עניין אישי. למנהיג המפלגה הקומוניסטית זוהי הזדמנות מחודשת לשוב אל ההיסטוריה של המפלגה, לעגן את המדיניות החדשה שלו בהבדלים לגיטימיים הקיימים בה מזה שישים שנה. החלטתו להחכיר את האדמות לאיכרים נובעת ממסורת זו. זהו צעד סמלי – הוא לא ימלא מהיום למחר את המחסנים הריקים – ואין מדי בו כדי לפצל את המיגזר התעשייתי, אלא אם יבואו בעקבותיו צעדים נוספים. הוא ישאר, כמו אופנות חולפות אחרות של הרפורמה, בגדר דיבורים בעלמא: כיצד אפשר לפתח חקלאות "פרטית" ללא כלים חקלאיים, ללא זרעים, ללא גרעינים, שלא להזכיר שווקים ואפיקים מסחריים?

ובינתיים, האינטלקטואלים התומכים בגורבצ'וב והמכירים באפשרות קיומן הבו־זמנית של שתי מערכות מדיניות, מבקיעים סדק במונוליטיות של המפלגה. אם אפשר היה להנהיג מדיניות אחרת ב־1928, באיזו זכות, מעמידות המפלגה הסוביטית והנהגתה פנים שיש להן מונופול על האמת כאן ועכשיו? בשם מה מותר להן לסרב להתמודדות בין שתי גישות או יותר? באופן קיצוני מוביל ההגיון שבטיעונים אלה לריבוי דעות במפלגה וביחסים בין מפלגות אחיות, לוויתור על ההגמוניה עד כדי הכרה בהליכה

בדרכים לאומיות נפרדות לקראת סוציאליזם שאישר חרושצ'וב במהלך התפייסותו הראשונה עם טיטו בשנת 1955, ומיכאיל גורבצ'וב חזר ואישר בבלגראד בתחילת השנה.

אם אין מגדירים עוד את ברית־המועצות כסוציאליסטית, או לכל הפחות לא רואים במשטרה אמת־מידה שעל פיה מודדים את אופיה הסוציאליסטי של חברה זו או אחרת, כי אז ניתנת למדינות מזרח אירופה האפשרות ליצור חברה התואמת את הציפיות ואת הצרכים של עמיהן; ל"דוקטרינת ברז'נייב" בדבר ריבונות מוגבלת אין כל בסיס מלבד השאיפה לעוצמה של ברית־המועצות; וכל עוד המדינה שלטת, אין מקום לקשרים אידיאולוגיים, אלא רק לקשרי עבדות.

עדיין לא הגענו לנקודה זו. אבל כיצד הסוציאליזם של ניהול עצמי הנהוג ביוגוסלביה, הסוציאליזם של השוק בהונגריה, הסוציאליזם הכוללני של צ'אוצ'סקו והסוציאליזם הקלריקלי של פולין, מחפשת ברית־המועצות צורה חברתית שתהיה שונה מן "הסוציאליזם של הקסרקטין" או "הסוציאליזם של המדינה" המוכר לה מאז 1917. הגלסנוסט שחרר כוחות אינטלקטואליים צנטריפוגליים המכילים — באופן תיאורטי — את זרעי ההתעוררות במחנה הסוציאליסטי.

מכאן הזהירות של המדיניות הזאת בהשוואה להתלהבות האיקונוקלסטית של ההיסטוריונים ושל הכלכלנים. המנהיגים מודעים היטב לסכנות הנסיגה כתוצאה מעקרונות שאיש לא מאמין בהם למעשה, אך הם יוצרים סולידריות מינימלית בין דרגי המפלגה השונים: הגלסנוסט פתח את תיבת פנדורה של הפולמוס, שיש לו נגיעה גם למפלגות הקומוניסטיות במערב, אם יבדקו הללו מחדש את ההיסטוריה של הקומוניזם הבין־לאומי. איש אינו יכול לומר היכן ייעצרו התיקונים, או לאן הם יובילו — אלא אם כן הצנזורים העירניים, החוששים לתוצאות האפשריות של התנועה שהם יצרו או התירו, ישיבו במהירות את הסדר אל כנו.

עיון מחודש במדיניותו של הסוציאליזם

ו.א. שוירמן □ W.E. Scheuerman

חוקרים ליברליים מטילים זה זמן רב ספק במידת התואם בין סוציאליזם, חופש אישי וממשל דמוקרטי. לדעתו של מאקס ובר, שהיה פילוסוף מעמיק ופודה, עשוי ארגון הייצור על פי הרעיונות הסוציאליסטיים להגדיל את היקף השליטה הבירוקרטית בחברה המודרנית. הסוציאליזם־גרס־יחלץ מידיה של החברה המערבית את אחד התחומים המעטים שבהם יש עדיין מקום לחופש אישי, ויהדק את הבריחים הסוגרים על "כלוב הברזל" של המודרניות.

"לרוע המזל, ההיסטוריה של הסוציאליזם במאה העשרים אימתה לעיתים קרובות מדי את החששות הכבדים ביותר של המבקרים הליברלים. הסוציאליזם לא לבש מעולם צורה דמוקרטית. פרשנים סוציאליסטיים מן השמאל אמנם הצביעו, ובצדק, על המקורות ההיסטוריים היחודיים של הסמכותיות הפוליטית בחברות בעלות שלטון סוציאליסטי, אך אין בכל כדי להשביע את רצוננו. עלינו להשתחרר מסכי־העיניים האינטלקטואלים המאובנים ולהתבונן בבעיה בעיניים פקוחות. השאלה היא, בתכלית הפשטות, האם סוציאליזם. חופש הפרט וממשל דמוקרטי יכולים להתקיים בכפיפה אחת, ואם כן־כיצד נוכל להבטיח שהסוציאליזם יבוא לידי ביטוי את הטוב שבמסורת הדמוקרטית הליברלית?

סיפרו של פול הירסט על חוק, סוציאליזם ודמוקרטיה מנסה להתמודד עם בעיה זו. הירסט מדגיש, ובצדק, שכדי להחזיר לסוציאליזם את מעמדו ככוח פוליטי חיוני במערב הקפיטליסטי המתקדם, "עלינו לשכנע לא רק את התומכים בנו, אלא בעיקר את המתנגדים לנו, שסוציאליזם איננו "ליל כפור" של חשיכה בירוקרטית, אם להשתמש במילים של מאקס ובר". יתר־על־כן, הסוציאליזם – אם כי בצורה מעוותת ומדכאה – הפך למציאות לגבי מיליונים במדינות בעלות משטר סוציאליסטי. עבודתו של הירסט היא תרומה רבת חשיבות לאלה שמוצאים את עצמם מעורבים במאבקים פוליטיים ואינטלקטואלים ממשיים למען דמוקרטיזציה וליברליזציה קיצונית בתנאים של סוציאליזם "קיים למעשה". ובעצם, עצוב מאוד שכה מעטים מהם יוכלו לקרוא את הספר.

הירסט משכנע בטיעונו, שהמארקסיסטים התעלמו זמן רב מדי מן השאלה כיצד אפשר לארגן את המוסדות הסוציאליסטיים הפוליטיים באופן שיהיה בו כדי להבטיח שלטון עצמי וחופש לפרט. "הסוציאליזם הקיים – למעשה" מוכיח בעליל, שאיננו יכולים להניח בתמימות, כי סוציאליזציה של הייצור תניב איכשהו שלטון עממי. אולם לרוע המזל, חלק ניכר מן המחשבה הפוליטית המארקסיסטית המסורתית היה נגוע בהשקפה פשטנית זו, חזון שנגזר מן התפיסה הרדוקטיבויסטית של המדינה על־פי

מתוך Praxis International, כרך 8 מס׳ 2, יולי 1988, רבעון פילוסופי בינלאומי.

ו.א. שוירמן הוא דוקטוראנט במחלקה לממשל של אוניברסיטת הרוורד ועוזר לעורך של כתב־העת Praxis International. המאמר דן בספרו של פול הירסט "חוק, סוציאליזם ודמוקרטיה".
(Paul Q. Hirst: Law; Socialism and Democracy, Boston: Allen & Unwin, 1986)

תרגום: נורית גורן

האורתודוקסיה המארקסיסטית. כדי להלחם בחולשותיה של החשיבה הפוליטית השמאלית־האורתודוקסית, מגייס הירסט לעזרתו מיגוון של תובנות דמוקרטיות ליברליות בעניין השלטון הפוליטי: לדעתו, רשות שופטת עצמאית, לדוגמה, חיונית לשמירה על חופש הפרט בסוציאליזם דמוקרטי כמו בקפיטליזם ליברלי. אף על פי שאי אפשר לחשוד בהירסט שאינו ביקורתי כלפי רעיונות הדמוקרטיה הליברלית – להיפך, הוא מטיל ספק רב בתפיסות המקובלות של ריבונות וייצוג – משתמע מן הניתוח שלו, שמשטר פוליטי סוציאליסטי משחרר מעורר בעיות רבות מן הסוג שהטריד את המשטרים הליברליים; לדעתו גם הסוציאליזם יזדקק בסופו של דבר לאותם המוסדות.

נגד ההתאבנות המארקסיסטית

"לא פלא איפוא, שהירסט מפנה את עיקר זעמו נגד המחשבה הפוליטית המארקסיסטית המסורתית. הוא טוען שרוח הרפאים של "העם" כ"גוף מקבל החלטות", "אחדות בעלת אינטרס יחיד", וכו', מצמצמת את חשיבתם של רבים מן המצדדים במסורת זו. בדגם האורתודוקסי של "דמוקרטיה עממית" הניחו הוגים מסוגם של לנין ומאו, שקיים מעמד פועלים מלוכד המסוגל להפעיל כוח פוליטי ישיר. לפי תפיסה זו, פועל מעמד הפועלים המלוכד ("העם") באמצעות מגוון של מוסדות דמוקרטיים ישירים (סובייטים, קומונות וכדומה), והאינטרסים המשותפים של ה"עם" מיוצגים, לכאורה, על – ידי הדרגים הגבוהים של המנגנון הפוליטי הסוציאליסטי. ואולי חשוב מכל, דגם זה מניח שהיות ו"ההמונים" הם גוף יחיד ומלוכד בעל "אינטרס אחד", אפשר לייצגו באמצעות ריכוזי גוף יחיד המקבל את כל ההחלטות. בממשל סוציאליסטי ממלאה את התפקיד הזה לעיתים קרובות "התכנית המרכזית", המתיימרת לייצג את האינטרסים של החברה בכללותה. מאחר שה"עם" הוא "גוף מקבל החלטות" יחיד ומלוכד, אפשר לייצג את רצונו המשותף באמצעות "מוסד" יחיד לקבלת החלטות, כלומר "התכנית".

ואולם הירסט טוען, שחזון זה נוטה להאפיל על העובדה, שגם בסוציאליזם יהיה תמיד "ריבוי של גופים נבדלים זה מזה המקבלים החלטות". גם בשלטון הסוציאליסטי הסובייטי, לדוגמה, שהוא ריכוזי עד מאוד, פועלים גופים רבים המקבלים החלטות פוליטיות וכלכליות חשובות. נראה שהירסט סבור, כי זהו פשוט מצב המאפיין את החברה המודרנית; בגלל מורכבותה של חברה זו יש צורך בריבוי של יחידות לקבלת החלטות. יש לכך, בלי ספק, השלכות משמעותיות. בניסוחו של הירסט, "העם **כשלעצמו** אינו יכול לשלוט". גם אם נקבל את ההנחה הבעייתית לפיה "העם" הוא גוף מלוכד, עומדת בעינה העובדה שה"עם" עדיין אינו מסוגל להפעיל את כוחו באמצעות "גוף מחליט" יחיד וריכוזי. לפיכך, החזון של "דמוקרטיה עממית" הוא מטעה, שכן אינו מאפשר לנו להתעלם מן הבעיות החשובות באמת אשר לפנינו: כיצד ניצור את ריבוי הגופים הדרושים לקבלת החלטות במשטר סוציאליסטי בדרך המשחררת ביותר? במילים אחרות, כיצד נבטיח שהמוסדות הסוציאליסטיים יאפשרו שלטון דמוקרטי ויקיימו את חופש הפרט?

אולם הירסט מותח מותח ביקורת גם על אלה, הרואים בסיפוק את יתרונות המשטר הפרלמנטרי הקיים. הסוציאליזם אינו יכול להשאיר את הדמוקרטיה הפרלמנטרית הקיימת ללא שינוי. בניגוד לדעה הרווחת בקרב הסוציאל־דמוקרטים הדמוקרטיה הפרלמנטרית בת־ימינו אינה דמוקרטית דיה.בבריטניה של תאצ'ר, לדוגמא "המפלגה מקבלת 43 אחוזים מקולות הבוחרים, ואף־על־פי־כן היא זוכה למספר מושבים מספיק כדי להבטיח שרצונה ייכפה על המליאה, למרות העובדה שמדיניותה אינה מקובלת על חוגים רחבים..." בהקשר זה יכול היה הירסט להביא גם את הבחירות לנשיאות בארצות הברית בשנת 1984, כאשר 25 אחוז מבעלי זכות הבחירה איפשרו את נצחונו הסוחף

לכאורה של רייגן. הירסט מוכיח, ששלטון פרלמנטרי במערב הקאפיטליסטי הופך לעיתים קרובות מדי למה שהוא מכנה "עריצות נבחרת".

סוציאליזם ישיר וייצוגי "אין פלא, שהירסט חוזה סוציאליזם דמוקרטי, המשלב מוסדות דמוקרטיים ישירים ויצוגיים, ומקדיש את עיקר ספרו לניתוח הדרך להשגתו. בגלל מורכבותה של החברה המודרנית צריך יהיה הסוציאליזם להסתמך, לדעתו על מוסדות ייצוגיים. כן יהיה צורך במערך נרחב של גופים דמוקרטים ישירים, כדי להשלים את המוסדות הללו. "בדרך זו אפשר לנהל יחידות כגון כפרים שיתופיים, מפעלים קטנים, בתי־ספר, שיכונים וכדומה. יש לתכנן את היקפן ואת גודלן של המשימות המוטלות על גופים כאלה כדי לאפשר דמוקרטיה ישירה; זהו בעת ובעונה אחת גם אמצעי־בקרה חסכוני וגם דרך להכשיר את המוני האזרחים הפשוטים במיומנות – ארגון בסיסיות". רק שילוב נאות של גופים דמוקרטיים ישירים ויצוגיים יכול להפוך את הסוציאליזם לתנועה משחררת באמת.

ברוח זו מתאר הירסט את הדרישות לדמוקרטיזציה כלכלית ופוליטית קיצונית, שאותן יש להעמיד, לדעתו, על סדר־היום הפוליטי של השמאל. הדיון שלו באסטרטגיות הפוליטיות האפשריות הוא לעיתים קרובות חסר הבחנה, ואינו מתייחס למורכבות הרבה ולבעיות החמורות העלולות לנבוע מדרישותיו לדמוקרטיזציה . כיצד, לדוגמה, עלינו להפעיל "שיתוף במקום העבודה" ולהגשים הצעות ל"דמוקרטיה תעשייתית" אשר יביאו לדמוקרטיזציה הרבה יותר גדולה של החיים הכלכליים? כיצד אפשר ליישב "יעילות" עם "דמוקרטיה תעשייתית", ומי יחליט. אילו חילופים יהי צורך לבצע? הירסט ללא ספק מודע לבעיות מסוג זה, אבל לרוע המזל צריך הקורא לפנות למקורות אחרים כדי למצוא ניתוח מעמיק יותר שלהן."הרבה יותר מעניין הניתוח של הירסט בעניין משמעותן של החוק ושל התיאוריה המשפטית במוסדות פוליטיים דמוקרטיים סוציאליסטיים. גם כאן מופנה עיקר ביקורתו נגד התיאוריה המארקסיסטית האורתודוקסית. הוא תוקף את חוקר המשפט פאשוקאניס אשר רואה בחוק, ברמה הבסיסית ביותר שלו תוצר של החברה הבורגנית. לגבי פאשוקאניס, "צורת החוק נקבעת על־ידי ההגדרות של "נתין" ו"זכות"; מהותו של החוק היא ההכרה בזכויות הנתינים על רכושם." בדרך זו מקשר פאשוקאניס בין קיומם של קשרים משפטיים ובין תפקודו של ייצור קפיטליסטי; החוק נתפס כאוסף של הנחיות, שכל תפקידו לווסת את היחסים בין נתינים רכושניים בעלי זכויות על מוצרים, שאותם הם מחליפים באחרים. אם שורשי החוק נעוצים בייצור מוצרים, כי אז חיסולו של ייצור המוצרים מבטל את הצורך בחוק. ללא נתינים רכושניים שברשותם מוצרים להחלפה, אין כל צורך בחוק. פאשוקאניס גורס, כי הסוציאליזם יחליף את ייצור המוצרים, וכאשר יבוא הקץ על ייצור המוצרים תתאפשר "קמילתו" של החוק.

הירסט תוקף את התפיסה הפשטנית הזאת בחזיתות אחדות. במרכז הביקורת שלו עומדת, כאמור, הטענה שסוציאליזם יתבסס בסופו של דבר על ריבוי של "גופים נבדלים זה מזה לקבלת החלטות" – מוסדות נפרדים בעלי סמכויות החלטה. בכל חברה צריך יהיה להגדיר ולווסת את היחסים בין מוסדות אלה לבין עצמם, ובין מוסדות פרטים לקבוצות חברתיות. לדעתו של הירסט זהו תפקידו של החוק. "החוק הוא שלב בויסות: צירוף של ארגונים ושל גופים ייחודיים למוסד שתפקידו להגדיר את הצורה ואת הגבולות של ארגונים, גופים ונוהלים אחרים." מאחר שצריך יהיה להגדיר את ה"צורה" ואת ה"גבולות" של "ארגונים, גופים ונוהלים " סוציאליסטים, אין הסוציאליסטיים יכולים לוותר על החוק או שאלות של תיאוריה משפטית. בניגוד לדעתו של פאשוקאניס, החוק לא "יקמול".

מה יהיה, אם כן, תפקידו של החוק בחברה הסוציאליסטית המשוחררת בחינתה של שאלה זו על־ידי הירסט מורכבת ומקסימה, וכל שאני יכול לעשות הוא לתאר אותה כאן

בקווים כלליים ביותר. לדבריו, עצם ההנחה המשפטית בדבר חופש הפרט ומגבלות כוחה של המדינה אין בה, בדרך כלל, ערך רב. חוקות של מדינות בעלות משטר סוציאליסטי מרבות לעסוק ב"זכויות" המשפטיות שיש לכאורה לאזרחים. אולם לרוע המזל, כאשר הם מנסים להשתמש ב"זכויות" המשפטיות המוקנות להם, מהדקת המדינה את אחיזתה ועושה את חוקתה פלסטר. הירסט טוען, ובצדק, שהפתרון לבעיה זו טמון בארגון המוסדות החברתיים כך, שהם יקיימו את חופש הפרט ויתמידו בממשל דמוקרטי. "הבעיה היא היעדרם של מוסדות שיגנו על יכולת הפעולה של גופים מסוימים ויגבילו את זו של אחרים." כאן חיונית "אוטונומיה פוליטית" של המוסדות השופטים והמחוקקים (הנבחרים בדרך דמוקרטית). לדעתו, רק כאשר המוסדות השופטים והמחוקקים הם אוטונומים בתחום קבלת ההחלטות, ואינם תלויים במוסדות הניהול (המשטרה, משרדי הממשלה וכדומה), הם פועלים למניעת התקפות על חופש הפרט ועל השלטון הדמוקרטי. אחד המקורות לסמכותיות הפוליטיות במזרח גרמניה, לדוגמה, היא העובדה "שבתי־המשפט שם הם חלק מהירכיה ניהולית, ופסיקותיהם חשופות לפקודות של משרד המשפטים, להתערבותו הבוטה וללחץ מעודן יותר שהוא מפעיל עליהם." סוציאליזם דמוקרטי חייב, על כן, להנהיג עצמאות בתחום "בתי המשפט, הגופים המבקרים, הפיקוח על־ידי הרשויות המחוקקות ושלטונות המינהל", כדי למנוע שימוש מוגזם בכוח הפוליטי. ואולי החשוב מכל – מוסדות "המבקרים" את השימוש לרעה בכוח פוליטי, מתפקדים היטב רק אם קיימת "מחויבות אידיאולוגית מצד המנהיגים הפוליטיים והמון אזרחים לצורות ויסות כאלה." קבוצות חברתיות צריכות לכבד מוסדות כאלה (ולמעשה גם **לתמוך** בהם),שכן תכליתם למנוע עריצות פוליטית. ה"ביקורת" על הכוח הפוליטי צריכה להישען על בסיס חברתי.

פלוראליזם חברתי

מסיבה זו פלוראליזם חברתי חיוני להצלחתם של מוסדות פוליטיים בדמוקרטיה סוציאליסטית. הירסט מצדד בדעתם של פלוראליסטים שמאלניים־ ליברליים כדוגמת רוברט דהל, ועומד על כך, שעצם ריבוי של יחידות פוליטיות וחברתיות אוטונומיות יכול למנוע שימוש אפשרי לרעה בכוחה של המדינה וריכוזו בידיה של קבוצה קטנה. יתר על כן, מכך משתמעת הצורה היחודית שעל הכלכלה הסוציאליסטית לאמץ לעצמה: רק אם משתמשים הן במנגנוני שיווק והן במנגנוני תכנון ומאפשרים למגוון רחב של ארגונים כלכליים (כולל משקים שיתופיים ועסקים קטנים בבעלות פרטית להתקיים, יש תקוה לפלוראליזם, דמוקרטיה וחופש הפרט.

ספרו של הירסט הוא תרומה חשובה לדיונים המתנהלים בשאלת התיאוריה של השמאל. הירסט צודק באמרו, שההוגים הסוציאליסטיים היו שבויים זמן רב מידי באשליות תמימות, ואפילו אוטופיות בדבר הצורות הפוליטיות ההולמות את הסוציאליזם הדמוקרטי. ואולם אם אנו רוצים שהסוציאליזם ישמור על הרלוונטיות שלו גם בפתחה של המאה העשרים ואחת, עלינו לפעול ביתר יעילות.

אך גם ספר מעניין זה סובל ממגבלות. עם היותו דק מאוד, הוא תוקף מערך עצום של בעיות, שאחדות מהן־ תפקידן של זכויות הפרט בסוציאליזם ומהותו של העונש במתכונתו המשפטית אם לציין רק שתיים – אינן נידונות כלל בסקירה זו. בגלל רוחב היריעה של הבעיות שהירסט מעלה, הדיון ברבות מהן הוא בהכרח קצר מאוד. כאמור, הדבר בולט במיוחד בדיון על הצעות ואסטרטגיות לדמוקרטיזציה פוליטית וכלכלית: בדיון זה מתעלם הירסט בהכרח מרבות מן השאלות והבעיות הקשות ביותר.

במובן מסויים המסקנות המתבקשות מספרו של הירסט מרחיקות לכת אולי יותר משהתכוון. הספר מתעד היטב את העובדה,

שחלק ניכר מן התיאוריה הפוליטית הסוציאליסטית המקובלת לוקה בפגמים רבים, ואין זה מקרה שתנועות השמאל הפוליטיות מוצאות את עצמן היום במצב של התפרקות. הירסט צודק כאשר הוא מתמקד בחשיבות הנודעת לכך, שהסוציאליסטים "יפתחו תיאוריות של מוסדות פוליטיים" מנקודת ראות רעננה ולא אורתודוקסית. אף־על־פי־כן נותר הרושם, שהירסט לא השלים את המשימה שנטל על עצמו. הבעיה של המחשבה והמעשה הסוציאליסטי בימינו אינה נובעת רק מכך שיש פגם בתפיסתינו בשאלת האסטרטגיות הפוליטיות והמוסדות הפוליטיים של הסוציאליזם. המשבר העובר על הסוציאליזם הוא הרבה יותר עמוק. הקפיטליזם המתקדם והשלטון הסוציאליסטי התפתחו לצורות, שתיאוריית השמאל המקובלת לא חזתה אותן מראש, ועתה אין ספק שהמחשבה והמעשה הסוציאליסטיים זקוקים לשיפוץ מהותי. אנו זקוקים לא רק לתיאוריה פוליטית סוציאליסטית מתוקנת; התפקיד המוטל עלינו הוא הרבה יותר מורכב; עלינו לגבש תיאוריה **חברתית** רחבה יותר של הקפיטליזם בין־ימינו, והתיאוריה הפוליטית היא רק חלק ממאמץ זה. לא נוכל להשלים את הנחות היסוד של התיאוריה הסוציאליסטית המקובלת על־ידי ניתוח מתוחכם של המדינות, בלי לבדוק תחילה בצורה ביקורתית את הנחות היסוד הללו, שאם לא כן נשקפת הסכנה, שנבנה מחדש את התיאוריה הפוליטית הסוציאליסטית על תשתית של חול טובעני.

פרידה מתנועת הפועלים

האומנם תופעה כלל־עולמית בחברה הפוסט־תעשייתית?

הלגה גריביג ☐ Helga Grebig

עם הצגת השאלה עשויה לעורר את הרושם כאילו כבר נסתם הגולל על תנועת הפועלים במתכונתה הקלאסית, כמשנה ומעצבת של החברה. האומנם? והאם אפשר בכלל להגדיר את החברה הקפיטליסטית כחברה פוסט־תעשייתית, ואת תנועות השחרור כפוסט־סוציאליסטיות? (מתוך הנחה שהסוציאליזם יכול להתקיים רק בהקשר לקפיטליזם התעשייתי.)

שכן היה זה משמעותי לדיוננו, לוא יכולנו לטעון שבארצות שאין בהן עוד קפיטליזם תעשייתי, או שכמעט שחלף בהן שלב זה, הגיעו גם תנועות הפועלים לסוף דרכן. זה היה משמעותי לדיוננו, כי אז יכולנו להסיק מסקנות כלליות לגבי האסטרטגיה המדינית שיש לנקוט בה לקראת שינויים צפויים או למען שמירת הקיים. אם אומנם אנו עומדים על סף פרידה מתנועת הפועלים הישנה, כי אז תהיה חשיבות מכרעת לגיבוש תודעת השחרור ולהסבר של קיומנו החברתי: כי אז יהיה עלינו לשאול כיצד ניתן לבסס את קיומו של השמאל החדש במסגרת החברה הקפיטליסטית המפותחת.

מתוך Die Neue Gesellschaft

המאמר קוצר ומתוכו הוצאו כמה דוגמאות: צרפת, ספרד, פורטוגל וארצות־הברית.

תרגום: חנה לש

הדוגמא: איטליה וגרמניה המערבית

הבה ונפנה אל איטליה. שעה שבצרפת ובספרד נטשו המפלגות הסוציאליסטיות הפוסט־תעשייתיות את הדפוסים ההיסטוריים שמתוכם צמחו, נכנסו גם האיגודים המקצועיים, בעקבות שינויים חברתיים־כלכליים, למצב של חוסר כיוון וסטגנציה, ועל הקומוניסטים אבד הכלח, ככל הנראה – הרי שבאיטליה התמונה שונה.

במבט ראשון נדמה כאילו באיטליה המעבר לקפיטליזם בושש לבוא אף מאוחר יותר מבצרפת. למעשה חל בה תהליך תיעוש קפיטליסטי מוקדם כמו באנגליה, ויחד עם זאת השתהה תהליך נטישת החקלאות. רק באמצע המאה ה־19 הצטבר הון התחלתי מתוך רווחי החקלאות שעברה תהליך קפיטליזציה, והתיעוש החל לצבור תאוצה רק בחמשת העשורים האחרונים. דרך ייחודית זו אל הקפיטליזם התעשייתי באיטליה הטביעה את חותמה על מעמד הפועלים שם: ראשית, שמר הפרולטריון הכפרי על מגמה אנארכיסטית, שבאה לביטוי בשביתות אשר אורגנו באופן עצמאי. שנית, הפועלים, אשר ברובם נושלו מן האזורים הכפריים ועברו הישר אל המפעלים, דבקו במידה רבה של מיליטנטיות.

במקביל לריכוזי התעשיה הצפופים של מילנו וטורינו בצפון, עדיין נותרו מפעלים רבים קטנים ובינוניים המעסיקים, בין היתר,

פועלות בתעשיות בית. וזאת בגלל מגמת המדיניות המדינית־תעשייתית להימנע מהקמתם החפוזה של מפעלים גדולים נוסח אנגליה — אשר גורמים בהכרח לצמיחתו של פרולטריון בעל תודעה פוליטית. בעשור האחרון איפשרה רב־גוניותה של התעשיה מעבר מזורז לצורות ייצור פוסט־תעשייתיות ופיתוח של מגזר השירותים. במודע מפחיתים את משקלם של המרכזים הצפופים ושומרים על מגמת הביזור בייצור. רק ב־2 מבין 95 הפרובינציות קיימים עדיין תאגידים המשמשים כמעבידים. יותר מ־50% מבין השכירים מועסקים במפעלים שבהם עובדים פחות מ־20 פועלים, ואשר תוצרתם מהווה 30% מן היצוא האיטלקי. כמעט 25% מבין השכירים עובדים במגזר השירותים, ואגב, האבטלה מגיעה לכדי 12%.

מזה נובע שגם באיטליה אין עוד מקום לקיטוב מעמדי ליניארי. אין מוצאים עוד פועלים שחורים בעלי ציפיות מהפכניות אשר מייצגים את כלל מעמד הפועלים. קיימים מגזרים שונים ומפוצלים, הן כלפי פנים והן כלפי חוץ, כמו שמקובל בארצות קפיטליסטיות אחרות. באיטליה יש לכך משקל מיוחד בגלל הדגש החזק על זכויות הפועל, בעיקר בכל הנוגע לשכר העבודה ולקביעות. מעורבותו ההולכת ופוחתת של ציבור העובדים המפוצל הזה, גורמת להתעלמות קולקטיבית מצורות אי השוויון והדיכוי כפי שבאות לביטוי במערכת החברתית החדשה. חובה על ארגוני הפועלים לשאול את עצמם, האם יוכלו להתמיד בקיומם המסורתי, שעה ש"הפועלים החדשים" החלו לנתק מגע ולהתארגן באיגודים מקצועיים אוטונומיים.

כל הנאמר לעיל נוגע גם לאיגודים המקצועיים בגרמניה המערבית, שבה אנו עדים להיחלשותם בעקבות המיתון, לשידוד מערכות טכנולוגי, לירידה במספר החברים. אולם קיימים הבדלים משמעותיים שמהם ניתן להסיק על שוני מסוים בטיב היחסים החברתיים בשתי המדינות. באיטליה לא התגשמו ציפיותיו של השמאל הניאו־מרכסיסטי, שאומנם עומד להתחיל שלב חברתי חדש ומהפכני במהותו אשר, כדברי דטלב אלברס (Detlev Albers), "יתקדם באיטיות אך ביסודיות רבה יותר מן המקובל במדינות הקפיטליסטיות עד כה". עם זאת ניתן לדבר על "לקח איטלקי" העשוי להיות בעל משמעות רבה לשמאל האירופי בעתיד: על שתי המפלגות — הקומוניסטית והסוציאליסטית — לשתף פעולה למען האינטרס המשותף של כלל תנועת הפועלים. דבר זה מחייב גם את האיגוד המקצועי האיטלקי, אשר לאחר נסיון האיחוד ב־1945, שוב התפצל לזרם קומוניסטי, זרם נוצרי־דמוקרטי וזרם סוציאליסטי. אומנם מוכנים הם לשתף פעולה, אך מאידך גיסא, כל אחד מקפיד לשמור על מעמדו ככוח עצמאי.

הקומוניסטים מהווים כ־30% מכלל הבוחרים, וכוחם שווה כמעט לזה של הנוצרים הדמוקרטים. עוד מראשית שנות ה־70, תחת הנהגתו של אנריקו ברלינגר (Enrico Berlinguer), רואים הם את עצמם כמניע של היורו־קומוניזם וכמרכיב אינטגרלי של השמאל באירופה. אליבא דאלסנדרו נאטה (Natta), מזכירה הכללי של המפלגה הקומוניסטית האיטלקית, פירושו של היורו־קומוניזם כיום: אמונה בדמוקרטיה, כיבוד כל החירויות ופיתוחן וקונצפציה חדשה של הסוציאליזם. התקרבותם לעמדות הפרוגרמטיות של הסוציאל־דמוקרטים הגרמנים, כפי שנוסחו בבאד גודסברג, בוטאה על ידי לוצ'אנו לאמה (Luciano Lama), אחד ממנהיגי האיגוד המקצועי, וכיום מהמובילים במפלגה הקומוניסטית, שהודה ללא בושה: "לוא הייתי גרמני, הייתי מצטרף למפלגה הסוציאל־דמוקרטית."

כלום לא ניתן לעצור מגמה זאת? לדעת הסוציאליסטים, המהווים כ־10% מקולות הבוחרים, אין כל סיכוי. הם סבורים כי לקומוניסטים האיטלקיים לא ברור היכן מוצב הגבול בינם לבין הקומוניזם בברית־המועצות, וכי חסרה להם הדבקות במסורת המקובלת בתנועה הסוציאליסטית האירופית. גם אילו היו ממלאים אחר הדרישות האלה, אין בכך די, שהרי המפלגה הקומוניסטית האיטלקית חדלה מלהיות מפלגת פועלים, מאחר

שמרבית חבריה שייכים זה מכבר למעמד הבינוני, ופועלי התעשיה מהווים בה כ־30% לכל היותר.

אני מתרשמת שהאיגודים האיטלקיים תרים באופן נמרץ יותר מדומיהם במקומות אחרים, אחר דגמים ארגוניים חדשים ומושכים. הם מחפשים דרך ליצור מרכז ארגוני כולל אשר יספק את האינטרסים המגוונים של השכירים בקבוצות מקצועיות שונות, ועל בסיס של פשרה ינסח עיסקת חבילה שתכיל את מכלול התביעות מן הצד שכנגד. הם מנסים דגמים חדשים לארגון צוותי עובדים במפעלים קטנים, למשל "משרדי מכולה" המוקמים ברחוב שבין המפעלים. נדמה לי שלא כמו הסוציאליסטים בספרד, מתכוון האיגוד המקצועי באיטליה להמשיך בפעולות הגיוס שלו ולהדגיש תוך כדי כך את המסורת ההיסטורית כגורם אינטגרטיבי להמוני העובדים. כשם שפעם ליכדו את ההמונים לכוח חברתי מאוחד, אשר הפך שלטון פיאודלי מתנשא לחברה דמוקרטית — כך ברצונם לעודד היום את תהליך ההתקרבות בין קבוצות ופרטים הטרוגניים ליצירת תנועה חברתית בעלת מעוף.

הדוגמא: אנגליה

כשם שהזירה האיטלקית מעוררת בנו תקוות, כן גדלה האכזבה כאשר בודקים את המתרחש בתנועות העבודה באנגליה ובארצות־הברית. המומחים מעריכים שמשבר הלייבור באנגליה הינו החמור ביותר מאז 1830. במהלך ההיסטוריה פיתח הפועל האנגלי מודעות מעמדית שעוררה השתאות ביבשת אירופה כולה. היתה זו מודעות בדבר זהות האינטרסים של העובדים, אך זו לא התגבשה עד כדי כך שתשמש כוח מניע למהפך חברתי. המילטנטיות של האיגודים המקצועיים מעולם לא מצאה תהודה בלייבור. הקבוצות החברתיות אשר תמכו במודעות המעמדית ואף עיצבו אותה, איבדו את חשיבותן כמעט כליל, היות שהמקצועות והשירותים החדשים פיצלו ובודדו את תהליכי העבודה המודרניים, וכתוצאה מכך נעלם הצורך בקיומן של הצורות הקולקטיביות הקודמות.

המשבר הבסיסי, אם כי לא הקיומי, של האיגודים באנגליה, נובע מההתפתחות המוקדמת של התיעוש הקפיטליסטי, ומהיסוסם של האנגלים להשלים עם קץ האימפריה. בעזרת המדינה שרדו התעשיות הקלאסיות אך המיושנות עד לשנות ה־70, שעה שכבר חלף כל סיכוי לעמוד בתחרות בין־לאומית. בו בזמן התחולל תהליך דרמטי ביותר של ריכוז ההון, אומצו טכניקות יעילות יותר בתהליכי הייצור ובבקרת העבודה, וכמו כן גדלה מעורבותה של המדינה כנותן עבודה ממדרגה ראשונה.

האיגודים עצמם מפוצלים עד עצם היום הזה ל־430 יחידות המאגדות כ־12 מליון חברים, כששיעור ההתארגנות מגיע לכדי 50%. (ארגון הגג TUC מונה 110 איגודים ו־10 מליון חברים). באחדים פחת מספר החברים באופן ניכר, כאשר בגדול שבהם, באיגוד פועלי התחבורה, ירד מספרם מ־2.1 ל־1.6 מליון חברים. בעלי המפעלים מצפים ומייחלים ל"אמריקניזציה" של האיגודים, כלומר לירידת השפעתם בניהול המפעל, או ל"יפניזציה", כלומר אבטחת מקום העבודה למספר מצומצם של עובדים קבועים תמורת הזדהותם המוחלטת עם המפעל. בזאת הם מתעלמים מן העובדה שביפן מציאות זו מתייחסת רק למיעוט מבין העובדים, ושלא היה לה סיכוי אילולא הפיאודליזם היפני אשר טרם נס ליחו.

הממשלה השמרנית חותרת מזה שנים תחת מעמדם של האיגודים ומחוקקת חוקים המיועדים להשתיק את קולו של מעמד הפועלים הגורם לה צרות. יחד עם זאת, מתקיים גם באנגליה תהליך פנימי של שידוד מערכות בדומה לצרפת, העשוי בעתיד להקטין את נכונות העובדים לשבות. כ־40% מבין חברי האיגודים הם עובדי הצווארון הלבן, ומשום כך היתה שביתת הכורים בשנים 1984־85 מעין אנכרוניזם. במקביל, ירדה גם מפלגת הלייבור מ־48% בבחירות

1966 אל מתחת ל־30%, וממליון חברים ב־1951 נותרו בה רק כ־300,000 ב־1981.

לנצחונם המוחץ של שמרנים ב־1979 וב־1983 תרמו, בין היתר, גם הפועלים המאורגנים, אשר רק כ־40% מתוכם תמכו בלייבור. התעמולה השלילית של השמרנים, אשר טענו כי מדיניות הלייבור יצרה מדינת בירוקרטיה סוציאליסטית, פעלה את פעולתה בסופו של דבר, ורק שירותי הבריאות הציבוריים שמרו על הפופולריות שלהם.

ב־1981 התרחש סוף סוף בלייבור הפילוג בין השמאל "החדש" לשמאל "הישן", המעוניין לשמור על מדינת הרווחה ועל עוצמתו של האיגוד המקצועי. השמאל החדש, המבוסס על האינטליגנציה ועל המעמדות הבינוניים, מעוניין לעומת זאת ביתר ביזור, בהגנת הסביבה, במימוש עצמי ובהכרעות קולקטיביות, כלומר, ביתר איכות חיים. (בולט הדמיון למפלגת הירוקים בגרמניה.)

במציאות זו החל הלייבור בהנהגתו של ניל קינוק (Neil Kinnock) לעצב תדמית חדשה עם הפנים אל האינטליגנציה החדשה של מעמד הפועלים. אין מתחשבים עוד בשרידי מעמד הפועלים הישן, כי הרי, "ברוב נזכה רק אם המעמד הבינוני יתמוך בנו. עלינו לצעוד עם הזמן ולא ללחום עוד את קרבות שנות שלושים. עלינו להסיר מעלינו את תדמית כובע הקסקט." כך פסק דובר המפלגה שהיה בעבר מפיק טלוויזיה ידוע. הכיוון החדש בלט בוועידת המפלגה האחרונה, ובמסע רב היקף ותנופה להחדרת ערכי הליברליזם המסורתי האנגלי של חירות והגינות, תוך כדי וידוי שעד כה הסוציאל־דמוקרטים המעיטו בערכם של הללו.

בינתיים מתרחש באנגליה פיצול חברתי כפי שקרה במאה ה־19. מחד גיסא נוצרה שכבת עוני חדשה המונה 8־9 מליון נפש (בחלקם בני נוער), החיים בכרך המתועש והמתנוון. ומאידך גיסא, אלה שיש להם מקומות עבודה והכנסה בטוחה, החיים בתנאי בורגנות נוחים. בשלב זה לא נראה שהלייבור ישכיל לאמץ את הסוציאליזם הדמוקרטי האמיתי, שבו השכבות החזקות תיפעלנה בניגוד לאינטרסים שלהן, תוך סולידריות עם החלשים.

מסקנות ראשונות

אל לנו להרחיק לכת יתר על המידה, כי הרי גרמניה אינה זקוקה "לדגם גרמני" משלה. יחד עם זאת אין לחשוש בפני "האמריקניזציה" של האיגודים המקצועיים, כלומר ניטרולם והוצאתם אל מחוץ למערכת הפוליטית, והגבלת פעילותם לתחומי המשא־ומתן בתוך המפעלים הבודדים בלבד. צעד שכזה עומד בניגוד למגמה החברתית של החוקה... ומאידך גיסא, אין גם לצפות ל"יפניזציה", כלומר התפצלות האיגודים המקצועיים ל"ארגונים מפעליים", המקורבים לבעלי המפעל והגורמים לפיאודליזציה של ציבור העובדים. אין גם לחשוש מן "המחלה האנגלית", כלומר פיצול האיגודים, היעדר כוח חברתי משמעותי ופירוק מדינת הרווחה. כי הרי כאן, בגרמניה, עומדים בפרץ אחדותו של האיגוד המקצועי והמסורת של מדינת הרווחה, אשר לה שורשים כפולים: של הסוציאל־דמוקרטים מחד גיסא ושל הנוצרים־הדמוקרטים מאידך גיסא.

אלא שהאיגודים המקצועיים ברפובליקה הפדראלית נאלצו לספוג מכות קשות בתחום היוקרה והלגיטימיזציה (ולאו דווקא מאז אוקטובר 1986). מאפיין אותם היעדר גמישות בתחום הארגוני, כאשר מדובר בתנועה עתירת נסיון. רחוקים הם מלמלא את שליחותם בתחום של שינוי פני החברה והם יכולים, לכל היותר, להציג את עצמם כאיגודים לביטוח בעלי הפריווילגיות. יותר מכל חסרים הם כל יוזמה לפיתוח אוריינטציה חדשה ביחס לארגון ולתוכן, ולחיפוש תשובות לשינויים מבניים בקפיטליזם המודרני, לפי הדגם האיטלקי.

בדומה ל־SPD כן גם האיגודים המקצועיים, אין להם קונצפציה של בקורת יעילה נוכח הכוח הכלכלי הבינלאומי המתעצם והולך.

מסקנות נוספות

מספר הערות על הסוציאל־דמוקרטיה הגרמנית. SPD איננה "מפלגת עם" דוגמת צרפת. לא כל שכן שאינה מפלגת פועלים, שהרי רק 42% מבין חבריה המועסקים בפועל הם פועלים ו־52% הם שכירים ופקידים, ובין כלל חברי המפלגה, רק 28% הם פועלים. המפלגה התוותה בעצמה את תמונת העתיד בתמיכה המאסיבית שהגישה למפלגה הסוציאליסטית בספרד, כשזו אימצה את הדרך למרכז שמאלי. מפלגת SPD תצטרך בעתיד להוכיח את עצמה כמרכז ארגוני להסכמים חברתיים. אין לצפות כי תוכל עוד להיות הכל מכל כל, אך היא מסוגלת ליזום, לעצב ולכוון בריתות חברתיות ומדיניות כשהן מוגבלות בזמן ובתוכן.

הממצאים שהבאנו כאן גרמו לכך, שמספר חוקרים הגיעו למסקנה כי מן ההכרח שתצמחנה גם תנועות שחרור פוסט־סוציאליסטיות. הם מצביעים על השינויים בטכנולוגיות הייצור, על התחלופה המואצת בסוגי המוצרים, על משקלם העולה של המפעלים הקטנים והבינוניים וכו'.

המסקנות המתבקשות מכל אלה הן אלה:

– בין התפתחויות אלה לבין דרכי הפעולה והכלים של תנועת העבודה המוכרת אין כל דבר משותף.

– חיוני הוא לתור אחר נושא חדש לתנועות השחרור של העתיד, וסביר להניח כי הללו לא יבואו מבין שורותיו של מעמד הפועלים. עובדה זו הביאה את אנדרה גורץ להרהר ב"דרכים חדשות אל גן העדן", ול"פרידה מן הפרולטריון" של המאניפסט הסוציאליסטי.

יש רבים המערערים על "הפלגות אינטלקטואליות" אלה, והם טוענים:

– מוקדם להניח שהמעבר לשלב הפוסט־תעשייתי יסתיים במהרה. קרן ושומן (Kern/Schumann) טוענים למשל, שדווקא בריכוזים התעשייתיים החשובים הופיעו מגמות של "ניאו־אינדוסטריאליזציה."

– בתנאים אלה תהיה העבודה גם בעתיד מרכיב מרכזי בעיצוב המודעות החברתית. לדברי ברונו טרנטין Bruno Trentin, מזכירו הכללי של גדול האיגודים הקומוניסטיים באיטליה, "יותר מאי־פעם משקף משבר העבודה... לא את השאיפה לשכר מירבי, אלא את החיפוש אחרי צורות עבודה חדשות, שבהן יש משקל רב יותר למימוש העצמי של הפרט, לחירותו וליצירתיותו..."

– שכבות הפועלים החדשות, המתהוות כיום במספר ארצות באירופה, אינן מורכבות עוד מ"לובשי סרבלים" ואף לא מאנשי הצווארון הלבן, אלא הן מזיגה של השניים. יהיה בהן שילוב של ביצוע עם ידע, של עשיה אינטלקטואלית וידנית כאחת.

– נשאלת השאלה, כיצד לעורר את המוטיבציה אשר תביא "פועלים חדשים" אלה לידי תחושת סולידריות עם החלש אף בניגוד לאינטרס האישי שלהם עצמם, ובניגוד לרוח האינדיווידואליזם השוררת כיום.

– שמא זהו רק חלום באספמיה, חלום של מי שאינו מסוגל עדיין להיפרד מתנועת הפועלים הישנה? והרי גם שנותיה הראשונות של תנועת הפועלים במאה ה־19 לא היו שונות מן המתואר לעיל. שכן בהתאם למדעי האנתרופולוגיה אין מחסום שימנע מן החזקים לפעול למען החלשים, מלבד מחסומי המודעות. והללו אסור שיחבלו בנסיון לשלב את רעיונותיה של תנועה הפועלים הישנה עם זו החדשה.

מחשבות חדשות על זמנים חדשים

וילי ברנדט □ Willy Brandt

כשם שתנועת העבודה ראתה את עצמה תמיד כיורשת חוקית של תנועת ההשכלה באחדים משיאיה ההיסטוריים (כשניסתה לעשות את שליטת האדם בחייו אפשרות מעשית לכול), כך אל לנו להתרחק עתה מסדר היום התרבותי של המודרניות, ממחויבותנו למדע ולאמנות, או מאמונתנו בהיגיון ובהגדרה עצמית, למרות כל הטענות – שלעיתים הן מוצדקות – כי המושגים המקובלים של קידמה, ואפילו, באורח פרדוקסלי, של מודרניזציה נתונים במשבר.

אם ברצוננו להגשים את האתגר השכלתני של הסוציאליזם הדמוקרטי, עלינו לפעול בהתלהבות, אבל המטלה שלנו חייבת להתבצע בהיגיון **וגם ברגש – גם גוף אך גם נפש** – ההתלהבות אינה יכולה לתפוס את מקומו של ההיגיון. אם פוסט־מודרניזם פירושו התלהבות בלבד, מוטב לנו להישאר מודרניים.

מנוקדת ראות של ביקורת־עצמית, יש להודות שהתנועה הסוציאליסטית הדמוקרטית צמחה גם היא מן המודרניזם.

זמן רב מדי נמנענו מלנקוט גישה ביקורתית לגבי התקדמות הטכנולוגיה והשלטת רצוננו של האדם על הטבע. בשני אלה ראינו תנאי הכרחי ליצירת הקידמה החברתית, והתעלמנו מן העובדה שהטבע אינו מחצבה, ממנה אפשר לחצוב גושי סלע גדלים והולכים בכלים יותר ויותר מתוחכמים.

זמן רב מדי החזקנו באמונה לפיה יש להפעיל למעשה כל מה שניתן מבחינה טכנית, והנחנו כי ההישגים הטכנולוגיים והקידמה החברתית ילכו מעצמם יד ביד לרווחת הכול.

ואולם מאז למדנו, כי אם נמשיך בדרך זו ניצור עתיד שאיננו ראוי להילחם למענו.

על סף המאה החדשה, ניצב הסוציאליזם הדמוקרטי בעולם כולו בפני אתגר מרכזי חדש.

המאה הראשונה של תנועתנו היתה עדה למלחמות ודיקטטורות; היה זה גם מאבק כפול נגד צמצום הזכויות הדמוקרטיות על־ידי המעמד השליט, ונגד ההתכחשות לדמוקרטיה על ידי הקומוניזם. היום אנו נאבקים הן בדוגמה ההרסנית של שמרנות ניאו־ליברלית והן בסניגורים הנלהבים של "תום עידן החברה תעשייתית".

לפיכך, המאבק לזכויות דמוקרטיות ולחברה אנושית רחוק מלהגיע לסיומו. אבל כשם שסוגיות אלה העשירו את המאבק שלנו במאה השנים האחרונות, כך יהיה זה האתגר של העידן הטכנולוגי שיקבע האם ביכולתנו להבטיח חיים נאותים לכול בנסיבות המשתנות של היום.

החברה הטכנולוגית, שכולנו קשורים אליה ללא יכולת להינתק, חייבת ללבוש פנים אנושיות ולאמץ לעצמה צורות אחראיות מבחינה חברתית וסביבתית.

המפלגות של האינטרנציונל הסוציאליסטי עוסקות עתה בפיתוח הפרוייקט הזה; הן מגדירות מחדש את המשמעות של קידמה טכנולוגית ואת יחסי הגומלין בין החברה לטבע, ומרעננות את האמרות הישנות בדבר אחווה ושיתוף בינלאומיים.

להמונים הרעבים בעולם יש לתת את הסיכוי לחיות את חייהם, ויש להשיג ביטחון לכול בעולם. אבל בלבד השלום, אין דבר חשוב מן החופש – חופש הביטוי, חופש לרבים, ולא למעטים, חופש ממחסור וחופש מפחד.

השגתן של מטרות אלה נותרה המטלה ההיסטורית של המפלגות הסוציאליסטיות הדמוקרטיות.

מתוך: Socialist Affairs, ינואר־בפברואר 1988.

תרגום: נורית גורן

עושים שמח

גראהם מקאן □ Graham McCann

Ernst Bloch, **The Utopian Function of Art and Literature,** Cambridge, Mass., MIT Press, 1988.

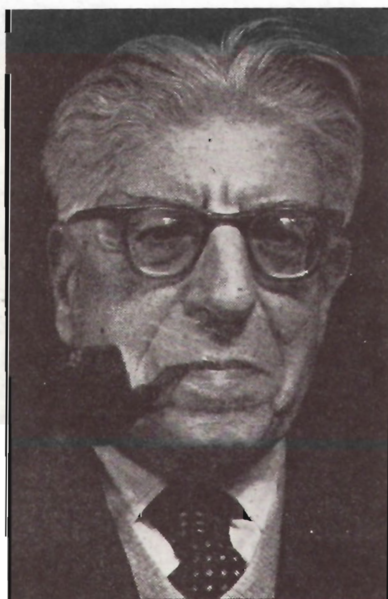
באחד החיבורים בספר, שהוא נושא דיוננו, טוען ארנסט בלוך כי "התקווה אינה בטחון. שכן ללא אכזבות, לא היה לה קיום כלל". ואומנם, על אף היותה שברירית כל־כך, חיונית התקווה לכל שינוי. תקווה אינה ערובה לשום דבר. היא יכולה להיות העזה, להצביע על אפשרויות שהגשמתן תלויה לא מעט במזל.

דו־משמעותה של התקווה במרכסיזם היא נושא הספר **תפקיד האוטופיה בספרות ובאמנות**, והיא הדופק הפועם בלב עבודתו של בלוך. בלוך מעמיק במחשבותיו ועשוי לסטות מן העיקר ואף להיות מעורפל במודע, אך הנושא שבו הוא עוסק שאפתני וחושף אותו לסיכונים. הקריאה בספרו דורשת התמודדות עם אינטלקט יוצא דופן וחקרני.

בלוך נולד בלודוויגסהאפן שבגרמניה בשנת 1885, למד אצל גיאורג זימל (Georg Simmel), הוגלה לא פחות משלוש פעמים ונפטר ב־1977, בהותירו אחריו אוסף נכבד ורב־גוני של עבודות.

בספרו **מהות האוטופיה** (1918) מצביע בלוך על "מגמה אוטופיסטית פנימית" בהשראתו של מרכס, המציע "ברית בין דלי העם ואנשי הרוח" על מנת ליצור פילוסופיה מהפכנית־משיחית "המתארת את הצפוי והמאפשרת לנו לדמיין את אחרית הימים". בתחילת דרכו עדיין אימץ בלוך מעין נוסח תלמודי־גרמני של הסוציאליזם הנוצרי ששטף את ארצות המערב בשלהי המאה הקודמת, ואשר הובא למנוחות בעקבות תהפוכותיהן של המלחמה האימפריאליסטית והמהפכה הסוציאליסטית.

יחד עם זאת, זו רק תחילת דרכו של בלוך, ולדידו הספר "אינו בא לכרות ברית שלום עם העולם". אין זה אלא תחילת מסע חיפוש ממושך אחר "הפירוש החיצוני להזיות בהקיץ ולמניפולציה הקוסמית" של העקרון האוטופיסטי. האתיאיזם (על־פי פוירבאך) פותח פתח לחלל דתי, והאוטופיה (על־פי

ארנסט בלוך.

מתוך Radical Philosophy, רבעון פילוסופי בריטי, גליון 50, סתיו 1988.

תרגום: נורית גורן

בלוך) ממלאת את החלל באידיאל החופש ההיסטורי – בקומוניזם.

ספרו **עקרון התקווה** (1954־1959), על שלושת כרכיו, נכתב בשנות גלותו בארצות־הברית. בעקבות זימל חיפש בלוך משמעות חברתית בחיי היום־יום ובתהליכים היסטוריים – גדולים כקטנים. לדידו של בלוך, יצירות אמנות גדולות (ובכלל־זה יצירות טרגיות) הן אוטופיסטיות מטבע הדברים: "קביעותן וגדולתן של יצירות האמנות מותנית בהיותן בעלות משמעות אוטופית..." החלל אליו משדרים בני אנוש את כיסופיהם חייב להישאר פתוח עבור "מציאות עתידית אפשרית אשר טרם סוכם עליה." הרי שזהו "בניין־על שבתוככי בניין־על, מעין שטח שבו טמון העתיד, ואשר בו רכבת ההגות האנושית ממשיכה להתקדם אל יעדה". במלים אחרות, בלוך מערער על הדרך שבה אנו מביעים את תחושתנו כי החיים אמורים להיות טובים יותר משהם במציאות. לדברי בלוך, האמת איננה משקפת רק עובדות אלא גם תהליכים. היא מצביעה, בסופו של דבר, על נטיות מסוימות אשר טרם היו למציאות ואשר זקוקות למפעיל. ספרות ואמנות מכילות הארה מוקדמת (Vor-Schein) אל הדברים אשר טרם התרחשו, ותפקידו של הסופר או של האמן דומה לזה של המיילדת המאפשרת למרכיבים פוטנציאליים סבילים ללבוש את הצורה המיוחדת רק להם.

בלוך שרטט מפה של פורמאציות "לא מודעות עדיין" הלובשות צורה בהזיות, בתמונות נוף של המשאלות, ובהתרחשויות בעלות משמעות דתית, מדעית, פוליטית ואמנותית. משמעות זו מתגלה ב"הארה המוקדמת" ומתבטאת בדרך שבה היא מעוררת ציפיות ותקוות במורשת התרבותית. שירים, אגדות, מחזות, סרטים, רומנים והזיות, כולם מבטאים את מה שחסר לאדם ואת אשר הוא צריך, רוצה ומבקש למצוא. בלוך מכיר בצורות הסטוריות הרב־גוניות שבהן התגבשה המודעות האוטופית: אותה התגשמות של הציפיה, חזון האופקים הרחוקים, חלום החלל שיש למלאו, השחר העולה והחלון המשקיף אל העתיד.

בקובץ **מהות האוטופיה בספרות ובאמנות** מתפרסמים מספר מאמרים משל בלוך אשר לא ראו אור באנגלית קודם לכן, ואשר נלקחו ברובם משני הכרכים של **האסתטיקה של ההארה המוקדמת** (1974). לקורא אשר טרם התוודע אל בלוך מהווה ספר מושך זה מבוא מרשים, הן לסגנונו המיוחד והן לנושאים החשובים שבהם הוא עוסק. הכותרת "משהו חסר", אשר ניתנה לשיחותיו של בלוך עם אדורנו (Adorno) מבהירה את תחושת הגעגועים העוברת כחוט השני בכל יצירתו. שלושה מאמרים (שנכתבו בשנים 1930־1973) דנים במהות ובהתגשמות האוטופיזם במרכסיזם, ובשימושו המעשי כבית קיבול לערכים החדשים, שבעזרתם אפשר לחוש כיצד אמורים וצריכים הדברים להיות בפועל.

כל המאמרים שבקובץ, בין שהם דנים באדריכלות, בקולנוע, בחלומות או בסיפורי בלשים, מוקדשים לאותה שאיפה בסיסית ל"משהו טוב יותר", ל"מולדת" יותר אנושית, יותר צודקת. העניין המרכזי הוא בעצם תהליך התקווה והגעגועים למשהו אחר, חדש. כמו סרט קולנוע, ה"בטרם" יכול להיות מובן רק כשהוא נפרש בזמן ובמרחב.

בלוך טוען כי יצירות אוטופיות אמיתיות ניחנו ב"עודף", והוא משתמש במושג Uberschuss (שפירושו המילולי "יריה מעבר ל..."). האמן היוצר והמוכשר מנסה לחרוג מעבר למגבלותיו בהקרינו את משאלותיו ואת צרכיו הסובייקטיביים על יצירתו. וכך כוללת היצירה לא רק את כוונתו המודעת אלא הרבה מעבר לזה – את ה"עודף" הממשיך להיות מובן לנו היום בגלל ההארה המוקדמת שלו. מבחינה היסטורית, "עודף" זה מאפשר לנו להבין את התנאים והמגמות ששררו בזמנו של האמן היוצר, היות שבו משתקפת בקורתו על הליקויים והמחסור ששררו בתקופה שבה נוצרה היצירה. ה"עודף" הזה הוא גם האובייקטיביזציה של ערכים אנושיים משותפים ושל הסיכויים כי נוכל אי־פעם להגשים את אשר אנו חשים במעורפל כחסר בחיינו.

לדידו של בלוך מתחילה הפילוסופיה בחוויית החיים עצמם לפרטי פרטיהם – בגוף

ובתחושותיו, ובמלה תוך כדי היווצרותה. כאן מצוי ההסבר למספר הרב של תיאורים אקספרסיוניסטיים המובאים בעבודות בתוך הדיונים הפילוסופיים, כאילו התכוון להובילנו שוב ושוב אל התחדשותה ההיולית של המחשבה. ואלטר בנימין מתאר את בלוך כרב־אמן של המסה האוונגארדית הגרמנית. ג'ורג' שטיינר מגיש דפים מסגנונו הבשל של בלוך לצד אלה של הלדרליין וניצ'ה הודות ל"בהירותם המעודנת". בלוך משתמש בדימויים, בהשוואות, בהקשרים, בפרובוקציות, באפוריזמים, במשלים ובאנקדוטות כדי ליצור ולחדש קטיגוריות פילוסופיות. כדוגמת אמנים וסופרים אקספרסיוניסטים אחרים, מבקש בלוך לזעזע את קוראיו ולעורר בהם מודעות למשאלותיהם הפנימיות ביותר, כדי שהללו ישברו את המחסומים המונעים קומוניקציה ועשיה קולקטיבית. אי לזאת, הקריאה בספריו היא נסיון יוצא דופן, לעיתים מרנין ולעיתים מתסכל. יש להעריך את תיאורו היבש של אדורנו, הטוען כי סגנונו של בלוך כמוהו "כמוסיקת בלוך גדולה" (Gross Blochmusik) – משחק מלים הרומז לתזמורת כלי נשיפה ממתכת (Blech).

כל הנושאים והטכניקות הבשלים של בלוך מוצאים את מלוא ביטוים בספר **תפקיד האוטופיה בספרות ובאמנות.** הקובץ מהווה תרומה יקרת ערך לאלה החוקרים את התיאוריות החברתיות המודרניות בגרמניה. האמנות, כחוט חשמל מלובן הצובר את יכולתנו "לחלום אל העתיד", מצפה לשחרור הכוחות הרדומים בה על־ידי המגע המחודש עם קהל מהפכני. והיה אם ינותק החוט – עלול "העדיין לא" להפוך ולהיות "לעולם לא".

עקרון התקווה של בלוך שואף להשיב את האמונה בערכי האמנות והאהבה. אם נהיה מנותקים מזכרון האהבה, לא נוכל להשיב את האהבה. האסתטיקה הפילוסופית של בלוך משמשת אנטי־תיזה לחוסר הישע ולפסימיות השוררים בקרב האינטליגנציה, הן במערב והן במזרח, כאשר היוצר כנושא אמנות, כנראה, אינו ממלא עוד כל תפקיד. בלוך מכוון את מבטנו אל המתחים והתיווכים שיש בין המתכוון, המגמה והכוונה בעת קליטת יצירות אמנות ושימוש בהן. טיעוניו משמשים מגן רב עוצמה בפני הפגיעות האנושית והתקווה האישית. בצטטו את אוסקר ויילד, מסכם בלוך: "מפת העולם ללא אוטופיה אינה ראויה כלל שיעיפו בה מבט."

פילוסוף מגויס

סטיוארט המפשייר ☐ Stuart Hampshire

Alan Ryan, **Bertrand Russel: A Political Life,** Hill and Wang, 226 pp.

מאז שנת 1938 בערך יש לפוליטיקה הבינלאומית ולבורסה לניירות ערך תכונה אחת משותפת: האירועים המרכזיים היו בלתי צפויים מראש, או שהמומחים לא חזו את בואם. כדי לחזות את העתיד אפשר היה להיעזר, באותה מידה, במגדת עתידות או בכדור בדולח. להלן כמה דוגמאות לנקודות מפנה רבות חשיבות, הרשומות ללא סדר כלשהו: ברית מולוטוב־ריבנטרופ, הנס הכלכלי של ארהרדט בגרמניה המערבית, הקמתה של חומת ברלין, הצלחת השיגור של ספוטניק, הקרע בין סין לברית־המועצות, הצבת הטילים בקובה על־ידי כרושצ'וב והמשבר שבא בעקבותיה, ירידת קרנה של המפלגה הקומוניסטית בצרפת, ההתקוממות הפלשתינאית שהחלה לאחרונה והתמדתה. אין פלא שהמומחים והפרשנים מופתעים בדרך כלל מן האירועים, ומסבירים אותם לאחר מעשה בסגנונות שונים, שכולם נשמעים יפה. אין בידינו תיאוריה כוללת ואפילו גסה ביותר שתוכל להצביע על המנגנונים של שינויים פוליטיים, או שתוכל לזהות מגמות בולטות ולרמוז לנו למה עלינו לצפות ביחסים הבינלאומיים בעוד שנה או שנתיים.

בספרו הכתוב כהלכה והמהנה, נאלץ אלן

מתוך: New York Review of Books, 2.2.1989

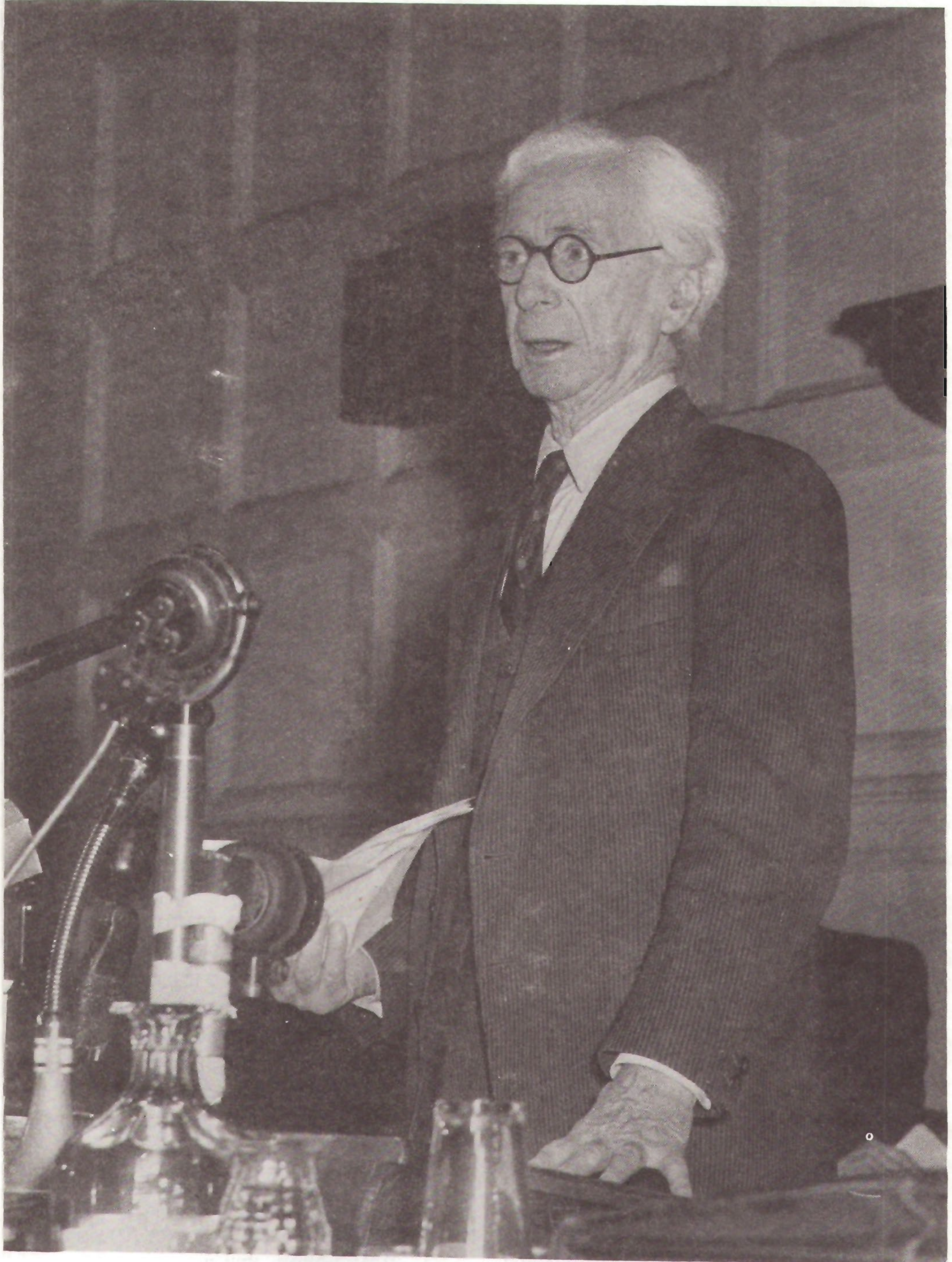
סטיוארט המפשייר הוא פרופסור לפילוסופיה באוניברסיטאות אוקספורד באנגליה וסטנפורד בארצות־הברית.
מספריו: Spinoza, Freedom of the Individual, Morality and Conflict

תרגום: נורית גורן

ריאן להודות לעיתים קרובות כי ניתוחים שערך ברטרנד ראסל במדיניות הבינלאומית ברגעים מסוימים, והציפיות שלו על סמך ניתוחים אלה, היו פשוט מוטעים; בעיקר בערוב ימיו, בשנות השבעים, השמונים והתשעים לחייו, כאשר היה מאוכזב, ממורמר וזועם, וכאשר שוב לא היה מוכן לכתוב בצורה שקולה. אבל כאשר הם נמדדים על פי אמת המידה של חיזוי מוצלח, הרי הפרשנים הנבונים, הכותבים הנינוחים של מאמרי המערכת, והחוקרים הזהירים של מדעי המדינה שאני מכיר, לא הצליחו יותר מאשר ברטרנד ראסל.

משנת 1914 ואילך השקיע ראסל את עצמו בים של אי־ודאויות, מפני שאימת המלחמה נטעה בו תחושה רבת־עוצמה ובלתי מתפשרת של אחריות ציבורית. הוא לא יכול היה לשאת את המחשבה על הסבל ועל הבזבוז האדיר והמתמשך של חיי אדם הנובעים מן הטיפשות הפוליטית. אבל מן האוטוביוגרפיה שלו מסתבר, כי החיפוש אחר ודאות היה הכוח המניע של ההתנסויות האינטלקטואליות שלו והמוקד של כמה מרגשותיו העזים ביותר. לפיכך, יש מוזרות מסוימת בסיפור שריאן מביא לנו אודות הפילוסוף המיומן בתחום הלוגיקה, ההופך להיות פרשן פוליטי ופעיל מיליטנטי.

התגובה של האדם מן השורה לתחילת המלחמה בשנת 1914, היא הקו המבדיל בחייו של ראסל. התגובה הנפוצה בבריטניה היתה של עליזות תקיפה, אופטימיזם, נאמנות יציבה ונכונות לעמוד בזוועות הבלתי צפויות של התפירות כמעט ללא הסתייגות. גם היום קשה לקרוא על הקרבות בסום, על מתקפת ניוול או על הקרב בפאסכנדל מבלי להתפלא, מפני שבמלחמת עולם השניה, רק

ברטרנד ראסל.

הקרבות בחזית המזרחית התאפיינו בהפקרות דומה מבחינת בזבוז חיי אדם בים של יסורים. ראסל, שהתחנך בבית־ספר פרטי בקרב רדיקלים מן האצולה, והיה מודע להיותו יורש למסורת מפוארת של רפורמה ליברלית, אימץ לעצמו השקפת עולם שקיבלה את עיצובה הסופי בקמברידג'; קמברידג' האדוארדית של סיג'וויק וג"א מור, שעתידה כבית היוצר לערכיה נראה היה מובטח לחלוטין באותה עת, לפחות כל עוד הצי בריטי שולט בימים. העובדה שהתנועה האדירה של רפורמה דמוקרטית מן המאה הקודמת הובילה לשואה של שנאה, הרס ולאומנות עיוורת שהתפרצה בשנת 1914, והעובדה שהמוני התושבים בבריטניה – ובעיקר המוני הפועלים – קיבלו את המציאות של לחימה מודרנית ממוכנת ללא מחאה – שני שיקולים אלה גרמו לכך שראסל שינה את אורח חייו והיה לאויב מתמיד ופעיל של ערכי המוסר המקובלים. הוא התרחק מא"נ וייטהד, מי שהיה ידידו ושותף לכתיבת העבודה החשובה Principia Mathematica בשנת 1910, ומרוב עמיתיו בטריניטי קולג', הוא איבד את משרתו שם ונאסר בשל פעילותו נגד המלחמה. מכאן ואילך היה ראסל לא רק פילוסוף, אלא גם נביא תנועת ההשכלה, ופרנס את עצמו על־ידי כתיבה מחוץ למקלט שניתן לו על־ידי האוניברסיטאות הבריטיות.

בבואו להסביר את חייו הציבוריים של ראסל אחרי 1914, מדגיש רייאן את הבטחון ואת התחושה של מנהיגות טבעית ואחריות ציבורית שראסל שאב, אולי בלא יודעין, ממוצאו האריסטוקרטי. אני מאמין שלתפקידו הנבואי היה מקור אחר, ועשיר יותר, והוא העיצוב האינטלקטואלי שזכה לו בקמברידג'. יהיה אולי מוגזם לטעון שבכל חייו קשה היה לו להתייחס ברצינות לאדם שלא התחנך בקמברידג'. אבל לא תהיה זו הגזמה פרועה. אל אוקספורד ואל ארצות־הברית, למשל, הוא התייחס בחשד וברתיעה שהיו לפעמים בחצי הומור, אבל גם בחצי רצינות. הקשר שלו לאנגליה היה קשר אמיץ מאוד, כפי שטען באוטוביוגרפיה שלו, ואשר הצטיין בשוביניזם גלוי. זרים היו, משום כך, במקום שני, גם כאשר גילו את הערצתם אליו כלוגיקן וכפילוסוף מכל קצווי תבל. בתוך אנגליה, קמברידג' היתה ביתו הרוחני; ולאחר שהוריו נפטרו בהיותו בגיל צעיר, לא היה לו בית שיוכל להתחרות עם קמברידג' בזכרונותיו. כל חייו נהג כמי שהיה שייך בנעוריו לקבוצת עלית אינטלקטואלית.

נראה לי שיחסו הפסטורלי של ראסל לאנושות, תחושת העליונות ואחריות שלו והביטוי חסר הבושה שנתן להן, היו בדרך כלל סבירים, ולא היו להם השפעות רעות כלשהן. בזאת אני חולק במידה מסוימת על הפירוש של רייאן לפילוסופיה הפוליטית של ראסל ולכמה מן הסיבות והמניעים שלה. הוא טוען שראסל

> חש בוז כלפי אנשים חסרי השכלה, דבר שסותר לחלוטין את ההצהרה הסנטימנטלית על סולידריות עם תרומות האנושות, אשר פותחת את האוטוביוגרפיה שלו. קשה ליישב את הטענה לפיה דארווין היה שווה שלושים מיליון אנשים רגילים, עם ההכרזה: "הדיהן של קריאות כאב מהדהדות בחדרי לבי".

לדעתי יש כאן שתי אי־הבנות. ראשית, יש כאן בלבול בין נאמנות לערכים ליברליים וסוציאליסטיים מצד אחד, וכבוד לקולו של העם ולדעות הרוב, מצד שני. למעשה, אין בדרך כלל מיתאם בין שתי עמדות אלה, ואינני מבין מדוע מצפים למיתאם שכזה. שנית, יש לדעתי אי־הבנה מסוימת לגבי ראסל.

בשלב מוקדם בחייו חווה ראסל תגובה אינטנסיבית ליופיו של הסדר האינטלקטואלי. הוא מצא אושר רב ביכולתו לגלות מתכונות מחשבתיות חד־משמעיות הניצבות בצורה ברורה וחדה באוויר הזך, במרומי הגבהים של המופשטות והרחק מחפצים יומיומיים, ומן הקשרים הסיבתיים שביניהן. האוטוביוגרפיה שלו מתארת את השמחה שגרמה לו הקריאה בכתבי אוקלידס. ההנאה הזו מן הסדר האינטלקטואלי חדרה לכל תחומי חייו, ואפשר לראותה בדרך דיבורו ובצורת

המשפטים שלו. כאשר נשא את הסדרה הראשונה, וללא ספק הטובה ביותר, של ההרצאות על־שם רית' (Reith) בנושאים ציבוריים ברדיו, "על הסמכות והפרט" (1949), האזין קהל מאזינים רב בהנאה לרצף הטיעון המופשט. אהבתו הרבה לבהירות ולסדר, שקמה לחיים במשפטיו ובקולו, העניקה להפשטות הלוגיות ממשות כמו זו של כיסאות ושולחנות. היתה זו חגיגה של טיעון מובן לכל, שאין דומה לו בזכרוני, בעיקר בגלל היותו כה ספונטני. מימי ילדותו ועד לגיל זקנה, כיסאות ושולחנות – הרהיטים הממשיים או הרהיטים־לכאורה של העולם – לא היו ממשיים עבורו כמו מבנים לוגיים, ובשידורים אלה הוא חשף לציבור רק פינה אחת מעולמו הפרטי.

תשוקה לסדר אינטלקטואלי, ותגובה רגשית ליופיים של רעיונות מופשטים הקשורים ושזורים זה בזה, הוא דגם אפשרי אחד של פילוסוף, הדגם שאפלטון ראה בו את האידיאל שלו. ייתכן שאפלטון עצמו התאים באופן טבעי לדגם זה במידה מסוימת, ועם זאת חש בפיתויים הפוכים, פיתויים לסטות ולנטות הצידה, לתת חופש לדמיון, להתנסות בחוויה הספרותית ולספר סיפורים. הפילוסוף האפלטוני בכל לבו, כמו ראסל, הוא בהכרח בעל עמדות אריסטוקרטיות, משום שהוא דוחה דעות של אחרים ודעות קדומות שלא נבדקו; ומעל לכל הוא שונא דמגוגיה. ומאחר שהוא שונא דמגוגיה וטיעונים גרועים, אין להניח שירחש כבוד לקורבנותיהם של אלה באוכלוסיה בכללה, אשר בנטייתם להאמין מבטיחים הצלחה לטיעונים מרשימים לכאורה. בחברות אוליגרכיות, כמו יוון של אפלטון, או באנגליה של אמצע המאה התשע־עשרה, לא צריך היה להעמיד פנים שאתה מכבד את הדעות ואת השיפוט של הרוב; מקאולי ומתיו ארנולד, לדוגמה, היו מבחינה זו עמיתיו של ראסל, באשר גם הם לא העמידו פנים שהם מעריצים את האדם מן השורה, אולם טענו כנגד המערכת החברתית שדיכאה אותו. אך בבריטניה שלאחר שנת 1918, ובזמנם של לויד ג'ורג' וה"ג וולס, גברה הנטיה לראות בליברליזם ובפופוליזם תנועות הקשורות זו לזו באופן טבעי. לאור הצלחותיה של השמרנות העממית בארצות־הברית, בבריטניה, בישראל ובמקומות אחרים, אנו יודעים עתה שרק לעיתים רחוקות ובנסיבות נדירות – אחרי מלחמה, לדוגמה – תומך "קול העם" בעליונותם של ערכים ליברליים. אין כל ספק שראסל זלזל ברוב בני עמו, מאחר שראה בהם בעיקר קורבנות חסרי אונים של מעצבי דעות בשכר וכתבני הממסד. זה לא מנע בעדו לחוש כאב לנוכח אובדן חיים כתוצאה ממלחמות ומעוני שאפשר למונעם.

בשנת 1896 נתפרסמו שש הרצאות שנונות ובהירות, שנישאו בבית הספר לכלכלה אשר הוקם לא מכבר בלונדון, תחת הכותרת "דמוקרטיה סוציאלית גרמנית". זה היה צעדו הראשון של ראסל בתחום הפילוסופיה החברתית. הוא דחה את תיאוריית ערך העבודה שניסח מרכס, והיה שנון ומשעשע בהערכות שהעריך את פרדיננד לסל כמנהיג המפלגה הסוציאליסטית בגרמניה. לאחר מכן באו שנים של הישגים פילוסופיים ניכרים:

Principia Mathematica שנכתב יחד עם וייטהד (1910, 1912, 1913) ו־The Problems of Philosophy (1912) – עבודת מופת קטנה. הרדיקליות המעשית והמיליטנטיות שלו החלו עם אגודת אי־ההתגייסות ב־1915. לאחר מכן, מעולם לא התגעגע ולא חזר אל השלווה היחסית והניתוק הפילוסופי של שנות ויקטוריה האחרונות והתקופה האדוארדית. מיד לאחר המלחמה הוא פרסם עבודות פילוסופיות מסוימות שערכן נשמר, למשל: "The Notion of Cause", שהוא פרק בספר Mysticism and Logic (1918), ו־An Introduction to Mathematical Philosophy (1919). הוא שב לחשוב על פילוסופיה בסוף שנות השלושים. בספרו An Inquiry into Meaning and Truth (1940), שהוא התוצאה של חשיבה זו, יש קטעים שהם עדיין בעלי עניין רב לפילוסופים.

משנת 1918 ועד למותו של ראסל, בהיותו בן למעלה מתשעים שנה, פרסם זרם בלתי פוסק של ספרים, מאמרים והרצאות על כל ההיבטים של המדיניות הציבורית: על חינוך,

שלום וחימוש, על נישואין ומוסר מיני, על עתידו של המדע והשפעותיו על החברה, ועל מהותו של האושר. המשפטים המסודרים והאלגנטיים, והקצב הסדיר של הטיעונים, לא נפגעו מעולם. והבדיחה השנונה – שאפיינה את האיש – החייתה את הפרוזה מפעם לפעם. הוא כתב כפי שדיבר, ובתוך מסגרת הברזל של הסדר ההגיוני. בשום מקום לא תמצא אי־ודאות בלתי מוסברת, בלבול ואי־בהירות. כאשר נתקל בכאלה במוסדות ציבור התייחס אליהם כאל עלבון, ולא יכול היה לשאתם במחשבתו שלו. ואולם דווקא מעלה נפלאה זו היתה לעיתים קרובות פגם בכתיבתו הפוליטית במרוצת הזמן, משום שנראה היה כי רבות מן התכונות הלא־ודאיות של העולם הממשי, מבולבל ככל שיהיה, חמקו מרשת המשי שטוותה הפרוזה הבהירה שלו, כאשר הרהר על חינוך או על יחסים בינלאומיים, או על מונוגמיה ומיניות. אפילו רבים מקוראיו הנאמנים חשו שלעיתים קרובות מוצג בפניהם שווה־ערך אידיאלי, אפלטוני של החיים במקום החיים כפי שהם למעשה. אבל זה ודאי אינו נכון לגבי הספר The Practice and Theory of Bolshevism (1920), החוזה בצורה מפליאה את הרעות שיתחוללו בברית־המועצות, על סמך ביקור שראסל ערך שם; כמו־כן אין זה נכון לגבי Freedom and Organisation (1934), סקר מקורי של רעיונות ואישים בין 1815 ל־1914, שנכתב בעזרתה של אשתו השלישית – "פיטר" ספנס.

רייאן סוקר את הכתבים הפופולאריים האלה של התקופה האמצעית בחייו של ראסל, לפני מלחמת העולם השניה, במגע קל, חציו מעריך וחציו מבקר מנותק, כפי שאולי נאה והולם את החומר. אין כל ספק שלאינטלקטואל חופשי יש תפקיד חשוב בבריטניה שסטנלי בולדווין שולט בה, לצידם של ברנרד שאו, אלדוס האקסלי ומוקדם יותר ג"ק צ'סטרטון. יתרונו של ראסל על פני השלושה היה שלרשותו עמדה פילוסופיה מנוסחת היטב ועקבית אשר תמכה בשנינותו ובאיקונוקלזם שלו. הוא לא רק קנטר את הבורגנות בעזרת הומור אירי כמו שאו, או השתעשע בפרדוקסים של המרת דת ושל רציונליות כפי שצ'סטרטון אהב לעשות. הוא לא חיזר אחרי הציבור ולא ניסה להתחבב עליו – ואלה הן שיטות מקובלות להסתרת פעילותו של האינטלקט מפני אוכלוסיה שעשויה להסתייג מפעילות זו. היתה לו עמדה פילוסופית מוגדרת, עמדה שאינה משתנה, וכל מה שהוא כתב זרם – ישירות וללא העמדת פנים – מן ההנחות המרכזיות של הפילוסופיה שלו – התיאוריה של הידע, שהוא ניסח בשלב מוקדם של חייו, בעודו עובד על עקרונות המתמטיקה.

בן אנוש הגון הוא אדם המבטל או משעה כל דעה מקובלת, אם בדיקתה מעלה שאין לה בסיס בדוק ובטוח, בלוגיקה או בעדויות אמפיריות. החיפוש אחר בסיס בטוח לידע הוא חובתו הראשונה של האדם, והוא הגישה היחידה לפתרונה של כל בעיה רצינית, בין אם מדובר במדיניות ציבורית ובין אם מדובר באושר אישי. משנקבעו גבולות קבועים וברורים לידע האנושי ביחס לסוגיה כלשהי, צריך השלטון להינתן בידי האהבה, הנאמנות וטוב הלב.

ראסל נטש את העיסוק בפילוסופיה בלבד, מפני שוויטגנשטיין אמר לו בקמברידג', אחרי המלחמה ושביתת הנשק, שהחיפוש שלו אחר עקרונות הידע, בין אם מתמטי ובין אם אמפירי, בטעות יסודו, ונובע מאי־הבנה באשר למהות הידע, שאין לו עקרונות. ויטגנשטיין הראה לאחר מכן שהידע גדל באופן פחות מוגדר והרבה יותר מסובך, ואין דרך לעשותו יותר מסודר. ראסל התרשם כל כך מגאוניותו בעליל של ויטגנשטיין, עד שהאמין כי הוא צודק, והעדיף שלא להתחיל את החשיבה הפילוסופית שלו מראשיתה.

רייאן מביא תיאור מרגש של כניסתו מחדש של ראסל ההחלטי לזירה הפוליטית אחרי מלחמת העולם השניה. "בשנות הארבעים", כותב רייאן, "הוא היה כמעט מבודד... בעמדתו שאמריקה חייבת להשתמש בעליונותה הגרעינית כדי ליצור ממשלה עולמית שבידיה הכוח להרוס כל מדינה שתנסה לייצר נשק גרעיני משלה", גם אם הדבר יגרור מלחמה עם ברית־המועצות. הפצצות תיפולנה על לנינגרד ועל מוסקווה

למען השלום המתמיד. זו היתה נקודת השפל בחשיבתו הפוליטית של ראסל, ונבעה מנטייתו לחישובים מופשטים ללא כל התייחסות לאנשים המהלכים על פני האדמה ועומדים להישרף חיים. לאחר שברית־המועצות השיגה נשק גרעיני, הוא היה ממנהיגי המאבק לפירוק הנשק הגרעיני והמחאה נגד מלחמת וייטנאם.

רייאן אינו מסתיר ואינו מצדיק את אי־הצדק ואת האלימות הלשונית בכמה מן הביטויים האנטי־אמריקניים של ראסל. ראסל, כמו פרויד, חש לעיתים קרובות סלידה חריפה מן התרבות האמריקנית, ומן הרדיפה חסרת המעצורים אחרי העושר, כפי שהיא באה לידי בטוי במדינה זו. כאשר ארצות־הברית החלה במלחמה אכזרית שאי־אפשר היה לראות בה נסיון להגן על אינטרס לאומי חיוני, שוב לא היה צודק בקריאותיו לצדק, והוא דיבר שטויות אודות מהותו וכוונותיו של הווייטקונג.

ולבסוף, רייאן מביא תיאור מאוזן היטב של משבר הטילים בקובה, ושל אותו רגע היסטורי יחיד במינו, שבמהלכו כרושצ'וב וקנדי – בתשובה למברקים של ראסל שביקש מהם להתפשר – הציגו את טיעוניהם בפני העולם "דרך חדר האורחים של פילוסוף בן תשעים שנה". רייאן מעיר שראסל ידע כי תפקידו באירוע היה כמעט מקרי, אבל הוא נהנה מן התחושה שהוא נמצא בלב האירועים. לאחר מכן הוא מציג את הלקח שהספר כולו מביא בצורה כה מוצלחת: החשיבות הנודעת היום למאמציו המתמשכים של ראסל לעורר חשיבה על נושאים ציבוריים, ובמיוחד על נושאים של מלחמה ושלום; מעורבותו והשתתפותו של ראסל באירועים למרות העוינות והלעג שהוא עורר.

לדמוקרטיה יש סגולות משלה, והראשונה שבהן היא היכולת למנוע ממשל אוליגרכי או דיקטטורי מלהשתלט על הכוח, לגמרי או חלקית, לתקופת זמן ממושכת, מבלי שרוב האוכלוסיה יסכימו לכך; וכוח כאן, משמעותו גם הכוח לפתוח במלחמה. סגולה ראשונה במעלה זו גוררת יתרון נוסף, של יעילות יחסית בממשל, מפני שעל הממשל לספק מפעם לפעם את רצון בוחריו בעניינים חיוניים, ביניהם יעילות, לכאורה לפחות; דבר זה אינו נכון לגבי ממשל אוליגרכי או דיקטטורי. מצד שני, לעיתים קרובות משבחים מוסדות דמוקרטיים על סגולות שאין להם. יש אידיאולוגיה של דמוקרטיה שהיא מטעה לא פחות מן האידיאולוגיות של קפיטליזם ושל קומוניזם. אידיאולוגיה זו טוענת כי בעזרתם של המוסדות הדמוקרטיים יכול העם ככלל – באמצעות נציגיו בקונגרס, ואולי גם באמצעות משאלים של דעת קהל – להביע את רצונו ביחס לסיכון מסוים של מלחמה, כאשר זה מתעורר.

במלחמה שתחילתה איטית, כמו המלחמה בווייטנאם, יתכן שאין זה רעיון בלתי־אפשרי; גם אם המידע העומד לרשות הציבור מטעה בעיקרו, עדיין יכולה להיות לדעת הקהל השפעה ניכרת, ואומנם כך היה במקרה זה. אבל אין לנו היום דרך בטוחה שבה יכול רצון העם להשפיע באמצעות התהליך הדמוקרטי, כאשר ההכרעה היא בין מלחמה לשלום, אם הסוגיה הזו מתעוררת באופן בלתי צפוי, כתוצאה מעימות בין כוחות מזוינים על הקרקע, באוויר או בים. עד עתה לא התנהל כל דיון בזירה המדינית, שיקבע מדוע הממשלים האמריקניים סירבו לנקוט מדיניות שאינה מדיניות של "מכה מקדימה" או שיעסוק בסכנות של עימות ללא מדיניות כזו. מנקודת הראות של בטחון האוכלוסיה האמריקנית, ולאחר התחשבות בכל הסיכונים והסיכויים, יתכן שההיסוס לנקוט מדיניות כזו הוא המדיניות הנכונה. אבל יתכן שזו מדינות שגויה, ועל הפרק עומדת הסכנה של הרס רחב־ממדים של מרבית האוכלוסיה ומקום מושבה.

הבחירות לנשיאות שנערכו לא מכבר לא התירו לשאלה כה כבדת משקל לעלות לדיון, אולי משום שהמועמדים לא יכלו להרשות לעצמם להיראות "חלשים מדי בענייני בטחון"; ורוב הבוחרים מתייחסים לאילוצים כאלה ברוח של זלזול מסוים כלפי בחירות דמוקרטיות מסוג זה. בזמנים כאלה הדמגוגיה שלטת ותמשיך לשלוט. מי יעורר, אם כן, את

הסוגיה של "מכה מקדימה", מלבד אינטלקטואלים בודדים ועקשנים, שאינם מתביישים בעיקשותם, כמו ראסל וסחרוב (שנקט עמדה חד־משמעית נגד שימוש ראשון בנשק גרעיני)?

שמרנים בארצות־הברית, בבריטניה ובברית־המועצות ימשיכו כמובן לכנות התערבויות כאלה חסרות ידע ובלתי מציאותיות, ואחר־כך יתמידו במנהגם לגנות את מעורבותם של האינטלקטואלים בפוליטיקה. נכון שלאינטלקטואלים סרבנים, העושים את מה שראסל נהג לעשות ואת מה שסחרוב עדיין עושה, אין גישה למידע העומד לרשותם של הממשלות ושל ראשי הצבא, ושמבחינה זאת מחאותיהם אומנם חסרות ידע ובלתי מציאותיות. אבל הם מעוררים את השאלות, ובלעדם הציבור כמעט שלא יטיל ספק בחוכמתם של אנשי המינהל הנבחרים ושל ראשי הצבא שלהם. אין ספק, שמחשבה זו מעוררת אי־נוחות, כאשר מדובר בהמשך קיומן של אומות רבות, וגם של הדורות הבאים: ולא רק אי־נוחות, כי היא מנוגדת לכוונות שבאו על ביטוין בחוקה האמריקנית.

ריאן מסיים את ספרו בתשובה ניצחת לאלה שנוטים לבוז למחאותיו של ראסל כנגד המלחמה בווייטנאם, כשהיה בן תשעים ושלוש. ישאלו הם את עצמם, הוא כותב, כיצד הצליחו הם להימנע שלא ללכת עם הרבים ולהסכים עם הרע. ראסל היה פילוסוף, וכמו אפלטון ושפינוזה, הוא אף פעם לא גילה נכונות, ולוא הקלה ביותר, ללכת בדרך הרוב בכל כיוון שהוא; זה היה חלק מכוחו ותרם למופת שהציב בחייו. אבל מילת המפתח בתשובתו של ריאן היא "הסכמה". ראסל וסחרוב שייכים לגזע הנדיר של אינטלקטואלים שזוכה בהכרה של אנשי המדע והמחקר, אבל אינו מפקיר לאחר מכן את עתיד המין האנושי בידיהם של השליטים ללא שאלות ומחאות. הם לא הסכימו באופן סביל, בין אם בראשית דרכם היצירתית במדע או לאחר מכן — כיצורי אנוש הנושאים באחריות. אין כל ספק, שסיפורו של ריאן נוגע לסוגיות הפוליטיות הניצבות בפנינו היום.

בחיפוש אחר הצדק

Derek Phillips, **Toward a Just Social Order,** Princeton Univ. Press, 1986.

רוברט אנטוניו □ Robert Antonio

לפני עשרים שנה לא היה צורך בצידוקים פילוסופיים לדמוקרטיה כלכלית. נדמה היה שערכים דמוקרטים ושיוויוניים מקובלים על הכל, והמבקרים התמקדו בפער שבין רעיונות למציאות מוסדית. היום טוענים השמרנים, שמעורבות פוליטית גוברת ואי שיוויוניות פוחתת הן יקרות מדי, ומה שנחוץ באמת הוא צבירת הון וצמיחה כלכלית.

המשבר הכלכלי הצפוי עלול לגרום להתקפה מוחצת עוד יותר על הדמוקרטיה. מכל מקום עצם הדיון המתרחב בלגיטימיות של הדמוקרטיה משקף את החשש שמא המוסדות הליברלים נתונים בסכנה.

דֶרק פיליפס שוחה נגד הזרם הפוליטי כאשר הוא טוען למען סוציאליזם המצדד בכוחות השוק ובדמוקרטיה כלכלית, ערכים המביאים להרחבת זכויות הרווחה, לחלוקה מחדש של ההכנסה, לסוציאליזציה של החברות הגדולות וליצירת עבודה בעלת משמעות. המדינה החזקה שנועדה להגן על הרווחה הכלכלית, מתאזנת ע"י מגזר פרטי אוטונומי למחצה, ורשות שופטת עצמאית, המגינה על חופש הפרט ונזהרת מן המכשלה של הנהגת סוציאליזם על־פי פקודה. פיליפס מצדד בנורמות מוסריות "רציונליות" ו"אוניברסליות", ומתנגד להגנה סוציולוגית והיסטורית שהיא, לדעתו, יחסית מכדי ליצור בסיס מוסרי מספיק לחברה צודקת. הוא טוען, כי השמאל לא הצליח ליצור את הבסיס המוסרי שיגן על ערכיו ועל תוכניותיו מפני התקפות הימין. אשמה בכך, לדעתו, התיאוריה החברתית של הזרם המרכזי, שלא הצליחה להפריד בין חברות צודקות ובלתי צודקות.

פיליפס דוחה את המתודולוגיה הסוציולוגית המרכזית (בערכים ליטרליות), ומותח ביקורת על ובר, משום שהלה נמנע מלעסוק בתיאוריות נורמטיביות ודבק בניתוח היסטורי־השוואתי. ובר הגיע למסקנה, ששליטה וכפיה הן תכונות בלתי נמנעות של חברות מורכבות, וכי "הסכמה" נורמטיבית היא תמיד כפויה, לפחות חלקית, ומסתירה עימותים עמוקים יותר בין פרטים המשתייכים לרמות או למעמדות השונים זה מזה ביתרונות והם למרות הדגש שהוא שם בהיענות מרצון, ראה ובר – כמו מארקס – בליגיטימיות הצדקה לאי – השוויון ולקיום מערכי שליטה. הוא לא תאר לעצמו מצב, שבו המנהיגות תעביר מרצונה את רסן השלטון ואת העושר להמונים. לפיכך התייחס ובר אל רעיונות של השתלבות מרצון ושל חברה צודקת (ובמיוחד סוציאליזם הנשען על כוחות השוק) כאל חלומות בהקיץ. פיליפס, לעומת זאת, מאמין שאפשר להגיע לסוציאליזם המצדד בכוחות השוק, וכי יש צורך בתפיסה נורמטיבית של לגיטימיות דמוקרטית, המבחינה בין חברה צודקת ולא־צודקת, כדי לסייע במימושה של חברה סוציאליסטית.

* * *

פיליפס מסתמך על הטיעון של אלן גווירת (Alan Gewirth), לפיו חופש ורווחה הם

מתוך Telos, כתב־עת פילוסופי עצמאי בארצות־הברית, אביב 1988.

תרגום: נורית גורן

"זכויות טבעיות" הנחוצות לעשיית מעשים טובים, וכי כל אדם חייב להכיר בכך, שלכל האחרים אותם הזכויות. הציווי המוצלח של גווירת מניח, שלא די בכך שהפרטים יימנעו מלהתנכל לזכויותיהם של אחרים, אלא שמוטלת עליהם גם "החובה לתרום לרווחתם של אחרים". פיליפס מדגיש, כי מימוש יעיל של זכויות טבעיות תלוי במוצרים חומריים מתאימים, וכי למילוי צרכים אלה נודעת חשיבות אתית עליונה. מאחר שרווחה היא תנאי הכרחי לחופש , אפשר להטיל מגבלות מסויימות על החופש כדי להשיג רווחה. בדרך זו מונע פיליפס את המבקרים השמרנים מלהפוך את הקערה על פיה (על־ידי תקיפת המיסוי הפרוגרסיבי, הגבלת הזכויות על הרכוש בשם החופש וכו'). אבל, כפי שאפשר לראות בדיון על החוק, אין הוא מעניק לאיש סמכות דיכוי בשם הרווחה. לאורך הספר כולו הוא ממקד את תשומת ליבו בצדק החברתי ונזהר מן המבוי הסתום הפורמליסטי של תאוריות נורמטיביות, המביאות לידי ביטוי הרמוניה שאין לה מחיר בספירות תאורטיות טהורות.

על־ידי יישום עקבי של הזכויות הטבעיות בתחומי החברות, החוק והכלכלה, יוצר פיליפס תקנים של לגיטימיות נורמטיבית. כדי לבסס את עמדתו הוא מותח ביקורת על התאוריות של גווירת, נוזיק, ראולס, דבורקין, האברמס, קוהלברג ועוד. הוא מחזיק בדיעה, שרק תפיסה **אוניברסלית**, מוצדקת מבחינה רציונלית, של לגיטימיות נורמטיבית יכולה לחלוק על כל ההסברים ההגיוניים להצדקת שלילתן של הזכויות הטבעיות מפרטים או משכבות חברתיות שלמות. תפיסת הדמוקרטיה הכלכלית בדרכו של דבורקין, הנגזרת מן ההיסטוריה ומבוססת על "הרקע המוסרי" של חברה מסויימת, אינה מאפשרת להמנע מחריגות אלה, ולפיכך אינה מספקת בסיס איתן דיו לחברה צודקת. פיליפס מאמין, שצידוק הגיוני וטיעון אוניברסלי (כלומר נורמטיבי) מקדם את יכולתן של נורמות "לזכות בתמיכה ציבורית רחבה". למעשה חובה להגיע לאחדות דעים רציונלית לגבי נורמות מוסריות, כדי לממש את ההשתלבות החברתית מרצון ולמנוע משברים של לגיטימיות. אבל אין זה ברור, כיצד תוכל הגנתו של פיליפס על נורמות מוסריות להשפיע בתחומים שבהם השכל וההגיון אינם שולטים בדרך כלל. האוניברסליות של גווירת יכולה לשכנע קהל פילוסופים מסוים, אבל אין היא מתאימה לקהילה הרחבה יותר, כפי שמשתמע מדבריו של פיליפס.

* * *

יתרה מזאת, פיליפס אינו מתייחס אל הקשר בין נורמות אלה לבין הצורך בארגון טכני וכלכלי, או אל התוצאות השליליות האפשריות, הבלתי מכוונות, שעשויות לנבוע מישומן. לדוגמא מערכת חלוקה צודקת או תהליך עבודה הזוכה לתמימות דעים חברתית מושלמת עלולים לפגוע ביעילות הייצור או בהיקפו. המדינה החזקה הדרושה כדי לאפשר את שינוי המבנה לצורך הנהגת חלוקה מחדש, עלולה לסלק את הכוחות הפועלים נגדה ולבטל את הזכויות הטבעיות. השמרנים המצדדים בכוחות השוק עשויים לסמוך ידם על הצורך בחופש וברווחה, אך לבטל אותם למעשה בגלל ההשפעות המיוחסות להם. לאוניברסליזם האתי של פיליפס אין כמעט מה לומר בעניינים אלה, ולכן הוא חסר אונים מול "ריאליסטים" שמרניים.

השקפותיו של ובר לגבי אחדות דעים כפוייה ומתמשכת ושלטון רציף אינה חלה על תפיסת הלגיטימיות של פיליפס, ואולי גם לא על תיאוריה ביקורתית מכל צורה שהיא. אבל פיליפס מתעלם מהשלכות ההפרדה בין עובדה לערך שעושה ובר, והולך שולל אחרי האובייקטיביזם שלו, כביכול ובר האמין, שמציאות מוגדרת היטב מאפשרת פתיחות כלפי הביקורת על תוצאות בחירת הערכים. אולם אין בכך כדי להרחיק שיקולים אתיים מתחום הנהלים המדעיים או החלטות המדיניות. מאחר שדיונים על דמוקרטיה פוליטית וכלכלית נסבים על ענינים עובדתיים הנוגעים לערכים (כלומר, תוצאות המדינות), חייבים הללו להיות משכנעים מבחינה אינסטרומנטלית ואתית גם יחד. כאשר פיליפס דוחה את התקנים הביקורתיים המבוססים על ההיסטוריה ומסתייג מן

ההפרדה בין עובדה לערך, הוא פוגע באמצעים העומדים לרשותו כדי לשמור על הגינותה של עמדתו האתית הנחושה. ללא איזון כזה עלולה התיאוריה הנורמטיבית לאבד את הרלוונטיות שלה או להיהפך לאידיאולוגיה.

* * *

אף על פי שהזכויות הטבעיות של גווירת אינן מאפשרות את קיומם של יוצאים מן הכלל מבחינה מוסרית, נורמות מוסריות אוניברסליות כאלה הן בהכרח מופשטות. פיליפס אינו עוסק כלל בבעיות של פירוש ושל יישום. האוניברסליות אינה מונעת יישום סלקטיבי ובלתי עקבי של נורמות מוסריות. גם כאשר אין ספק באשר לבחירה המוסרית, מסוגלים פרטים למצוא הסבר הגיוני להתנהגות שלילית על סמך רעיונות נעלים של אהבה ואחווה, כדרך ששכבת המנהיגות עוטפת לפעמים אמצעי דיכוי בסמלים אוניברסליים של דמוקרטיה וצדק. האם אחדות־הדעים צריכה להיות מטרתה של תיאוריה נורמטיבית ביקורתית? אין זה הכרחי ואף לא רצוי. הטפות־מוסר בענין הצורך בהסכמה אתית דומות לרטוריקה המצדדת בסמכות השלטת. דמוקרטיה כלכלית יכולה לצמוח מפשרות פוליטיות בתקופה של שינוי לאומי, או מתחושות של אמפתיה והבנה המאפיינות התחדשות של זהות קהילתי, אבל אין זה סביר שהיא תצמח מתמימות־דעים רציונלית לגבי ערכים עליונים.

פיליפס מדבר בחמימות על האידיאל הפרגמטי של קהילה תקשורתית, אבל אנשים פרגמטיים אינם מעריכים שקיימת הסכמה כללית בתחום הערכי. להיפך, הם מחייבים אווירה של הגיון מוסרי ופתיחות לגיוון מוסרי ולדו – משמעות מוסרית. במקום להעלות טיעונים אוניברסליים לגבי תפיסות אתיות ספציפיות, מתארים הפרגמיסטיים את היווצרותה של הבנה מוסרית עמוקה יותר, המבוססת על יכולתו של האדם המודרני להעריך את ההיסטוריה ולאמוד את השלכותיה. הם מאמינים שסיכויי הדמוקרטיה מתחזקים לא על ידי הסכמה בעניין מטרות מופשטות, אלא בגלל יכולתם של הפרטים להזדהות בצורה אוהדת עם מיגוון האינטרסים של פלורליזם לא אישי, להתחלק בעמדות נבדלות זו מזו, ולשנות את דרכי פעולתם בהתאם להבנה זו. היכולת לגלות הבנה אוהדת לצרכיהם של אחרים שואבת כוח מן המורכבות החברתית, מהבדלי הערכים ומן היחסיות של כללי המוסר המסורתיים. לפיכך טען מיד (Mead) שהנשיאה המשותפת בתפקידים ארגוניים מיומנים וב"תחלופה כלכלית" מקילה על התפתחותה של קהילת תקשורת "אוניברסלית" יותר מן המוסריות הטמונה בערכים כגון "שכנות טובה" ו"דת", שיתוף פעולה, הזדהות, אהדה והבנה, שהם חלק בלתי נפרד מגישתם של הפרגמטיסטים למודרניות, מבטאים תכונות חיוניות של קהילה מוסרית, ונראים קרובים יותר לחיים מן הדגשים ששם הרציונליסט בצידוק נורמטיבי ובהסכמה ערכית.

* * *

דיון דומה לזה שמביאים בלה (Bellah) וחבריו בספר Habits of the Heart יכול היה להעניק לתקנים הנורמטיבים הצורניים של פיליפס משמעות וכוח. אך מאחר שאין הוא קשור חד־משמעית לחוויות ולצרכים של "קהילה תקשורתית" ממשית, משתמעת מרמת הלגיטימיות של פיליפס נטייה גדולה אף מזו של האברמס לחפש בסיס ביקורתי מחוץ להיסטוריה. אם הצורות ההיסטוריות של הערכים הדמוקרטיים הם במצב גרוע כל כך, איך תוכל ההגנה על האוניברסליות הטמונה בהם להחיות אותם? נראה כי עמדה צנועה יותר מן האוניברסליזם המופשט של פיליפס, המדגישה את ההגיון ואת ההגינות של החופש ושל הרווחה, והמתייחסת אל הביטויים ההיסטוריים של ערכים אלה, תהיה יעילה יותר מפניה אל האוניברסליות והרציונליות.

מוטב לנקוט גישה של ביקורת פנימית, המונעת על ידי הפתיחות של הפרגמטיסטים. זו מתמקדת במערכות ערכים הפועלות

במסורות, ובמוסדות חיים. פיליפס מחפש מטרות נעלות יותר, אבל מתעלם מיחסי־הגומלין בין ערכים לבין צרכים בעלי רקע היסטורי. השגת טוהר נורמטיבי עלולה לגרום לכך, שהטוען לו יישמע נדוש וטיפש. העובדה שפיליפס אינו לוקה באף אחד מאלה אינה נובעת מטיעוניו הפילוסופים; לטיעונים שלו יש משמעות מפני שרעיונות החופש והרווחה עדיין חיים וקיימים, והם נפוצו כמעט בכל רחבי העולם בעקבות המודרניות. אבל אין די בערכי יסוד אלה. הבעיה האמיתית היא לאתר תנאים מוחלטים, המאפשרים לתת ביטוי לרעיונות אלה בחיי היומיום החברתיים והפוליטיים, ולנסח אסטרטגיות שיחזקו את האפשרויות המתהוות להשכנת שלום. נורמות תיאורתיות תורמות לפעמים למטרות משחררות כאשר הן מצביעות על עניינים שאין מרבים לדון בהם, וכאשר הן מעוררות בעיות אתיות המחזקות את הרצון לפעול למען צדק ממשי. למרות שהחיפוש אחר ודאות אתית

מבית מדרשו של פיליפס נועד לכשלון, הוא סותר את האמפיריות החד־משמעית המוגזמת של מדעי החברה ומדעי ההתנהגות. הדיון שלו בזכויות אנוש משווה מימד בעל משמעות תרבותית להערכה ההסטורית הביקורתית. מבחינה זו אפשר שיש בספרו תועלת.